

ISSN 1896-8333
e-ISSN 2449-9013

ZESZYTY NAUKOWE
Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
im. Witelona w Legnicy

SCIENTIFIC PAPERS
of The Witelon State University
of Applied Sciences in Legnica

20 (3)/2016

Wydawnictwo Państwowej Wyższej
Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

ZESZYTY NAUKOWE

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Nr 20(3)/2016

SCIENTIFIC PAPERS

of The Witelon State University of Applied Sciences in Legnica

No. 20(3)/2016

Rada Naukowa:

dr Metin Aksoy – Selcuk University (Konya, Turcja), prof. Antonea Hristova – European Univeristy Politechnical (Pernik, Bułgaria), prof. dr Gabi Meissner – Hochschule für Verwaltung und Finanzen (Ludwigsburg, Niemcy), prof. dr hab. inż. Jerzy J. Pietkiewicz – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska), prof. dr hab. inż. Ryszard K. Pisarski – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska), dr Silvia Rucinska – Uniwersytet w Koszycach (Słowacja), prof. Kaisong Wu – South-Central University for Nationalities (Wuhan, Chiny), prof. dr Stefan Zahradnik – Hochschule Nordhausen (Niemcy)

Komitet Redakcyjny:

dr Jan Wojtaś (przewodniczący), dr Wioletta Drzystek, dr n. med. Jarosław Goldman, dr Paweł Kobes, mgr Przemysław Kulon, dr Bogumiła Wątopek

Redaktor tematyczny:

dr hab. inż. Piotr Daniluk, dr n. med. Jarosław Goldman

Redaktor statystyczny:

dr Karol Selwat

Rada Wydawnicza:

prof. dr hab. inż. Jerzy Jan Pietkiewicz (przewodniczący), dr Wioletta Drzystek (redaktor naczelny Wydawnictwa), dr Izabela Bernatek-Zagula, dr Jan Budka, dr Piotr Daniluk, dr n. med. Jarosław Goldman, dr Anna Kowal-Orczykowska, mgr Przemysław Kulon, dr Renata Myrna-Bekas, mgr Mirosław Szczypiorski, dr Małgorzata Szudrowicz-Garstka, dr Jan Wojtaś, dr hab. inż. Bogumiła Wnukowska, prof. dr hab. inż. Wojciech Zamojski

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl/zeszyty_naukowe

Pełna lista recenzentów jest publikowana na koniec każdego roku

ISSN 1896-8333

e-ISSN 2449-9013

ZESZYTY NAUKOWE

**Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy
Nr 20(3)/2016**

SCIENTIFIC PAPERS

**of The Witelon State University of Applied Sciences in Legnica
No. 20(3)/2016**

Wydawnictwo
Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Legnica 2016

Redaktorzy językowi:
mgr Krystyna Gajaszek, mgr Waldemar Gajaszek (j. polski)
mgr Izabela Selera (j. angielski)
dr hab. Łucja Skotnicka (j. rosyjski)

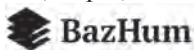
Projekt okładki:
Adam Chamera

Wydawca:
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica, tel. 76 723 22 80 do 83
pwsz@pwsz.legnica.edu.pl, www.pwsz.legnica.edu.pl
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl

Czasopismo recenzowane według standardów
Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

W wykazie czasopism naukowych MNiSW z 2015 r.
Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy
zostały umieszczone w części B w poz. 2123 i za publikację w tych Zeszytach
uzyskuje się 7 punktów.

Czasopismo jest indeksowane w bazach:
CEJSH (The Central European Journal of Social Science and Humanities), BazEkon,
Index Copernicus (ICV w 2013 r. = 4,51 pkt; ICV w 2014 r. = 49,86 (5,48 pkt)) oraz

Publikacje są dostępne na stronach internetowych:
Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej: www.dbc.wroc.pl
oraz Wydawnictwa PWSZ im. Witelona w Legnicy:
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl/zeszyty_naukowe

Redakcja techniczna, skład i diapozytywy:
Waldemar Gajaszek, Halina Kawa
Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
im. Witelona w Legnicy „Wspólnota Akademicka”
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica, tel. 76 723 21 20, tel./fax 76 723 29 04,
www.wa.legnica.edu.pl

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

© Copyright by Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy

Wszystkie prawa zastrzeżone. Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani rozpowszechniana za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych bez uprzedniego wyrażenia zgody przez wydawcę.

Spis treści

Contents.....	6
Marlena Blicharz	
Wykorzystanie transportu cywilnego do celów obronnych	7
Patrycja Głogowska, Patrycja Zdrojewska, Hubert Wagner	
Bezpieczeństwo i zagrożenia – wzajemne relacje	25
Ewa Gondek, Dorota Nowak, Ewa Jakubczyk, Anna Kamińska-Dwórznicka, Katarzyna Samborska	
Wybrane właściwości fizyczne ekstrudowanego pieczywa bezglutenowego wzbogaconego dodatkiem mąki z żołądzi	33
Paweł Kobes	
Ułomności systemu programowanego oddziaływania wobec nieletnich odbywających karę pozbawienia wolności	43
Karolina Muzyczka	
Zwrot wywłaszczonej nieruchomości	57
Nataliia Pobirchenko	
Wasył Suchomliński: kształtowanie osobowości dziecka za pomocą literatury pięknej	77
Magdalena Szumowska	
Kenozoiczne skały piroklastyczne okolic Jawora	83
Наталья Токарева (Natalja Tokareva)	
Гносеологический аспект коммуникативного моделирования личностных конструктов в формате методологического синтеза (Aspekt epistemologiczny modelowania komunikatywnego konstruktów osobowościowych tworzonego w formie syntezy metodologicznej)	93
Ewa Walczak, Wojciech Barszczewski	
Badanie zafałszowań gatunkowych w wybranych produktach mlecznych pochodzenia konwencjonalnego, regionalnego i ekologicznego	105
Aleksandra Włodarska	
Kryminalistyczne oględziny miejsca zdarzenia na przykładzie wypadku drogowego	121
Zasady zamieszczania artykułów w Zeszytach Naukowych PWSZ im. Witelona w Legnicy.....	133

Contents

Marlena Blicharz	
The use of civil transport for military purposes	7
Patrycja Głogowska, Patrycja Zdrojewska, Hubert Wagner	
Safety and threats – mutual relationships	25
Ewa Gondek, Dorota Nowak, Ewa Jakubczyk, Anna Kamińska-Dwórznicka, Katarzyna Samborska	
Physical properties of extruded gluten-free bread enriched with acorn flour	33
Pawel Kobes	
Weaknesses of the system of programmed interactions with imprisoned minors	43
Karolina Muzyczka	
A decision on the return of expropriated property	57
Nataliia Pobirchenko	
Vasyl Sukhomlynskyi: Forming the Personality with the aid of Belles-Lettres Literature	77
Magdalena Szumowska	
Cenozoic pyroclastic rocks of Jawor	83
Наталья Токарева (Natalja Tokareva)	
Epistemological aspect of communication modelling of personality constructs in the form of methodological synthesis	93
Ewa Walczak, Wojciech Barszczewski	
Species falsification analysis of chosen conventional, regional and eco dairy products	105
Aleksandra Włodarska	
Forensic examination of the scene based on a traffic accident	121
Article submission guidelines in the Scientific Papers of The Witelon State University of Applied Sciences in Legnica	133

Marlena Blicharz

Akademia Obrony Narodowej w Warszawie
marlena.blicharz@gmail.com

Wykorzystanie transportu cywilnego do celów obronnych

STRESZCZENIE

Artykuł dotyczy aktualnej sytuacji transportu cywilnego w Polsce. Autorka omówiła poszczególne gałęzie transportu, analizując stan ich infrastruktury. Przedstawione zostały zmiany, jakie dokonywały się w transporcie lotniczym, kolejowym i drogowym, według kryterium liczby przewozów osobowych i towarowych. Przeprowadzona została analiza możliwości zastosowania transportu cywilnego do celów obronnych na wypadek wystąpienia sytuacji kryzysowej i zagrożenia zewnętrznego. Dokonano porównania możliwości dostosowania poszczególnych rodzajów transportu do potrzeb sił zbrojnych, uwzględniając mocne i słabe strony każdego kanału.

Słowa kluczowe: transport, przygotowania obronne, bezpieczeństwo narodowe.

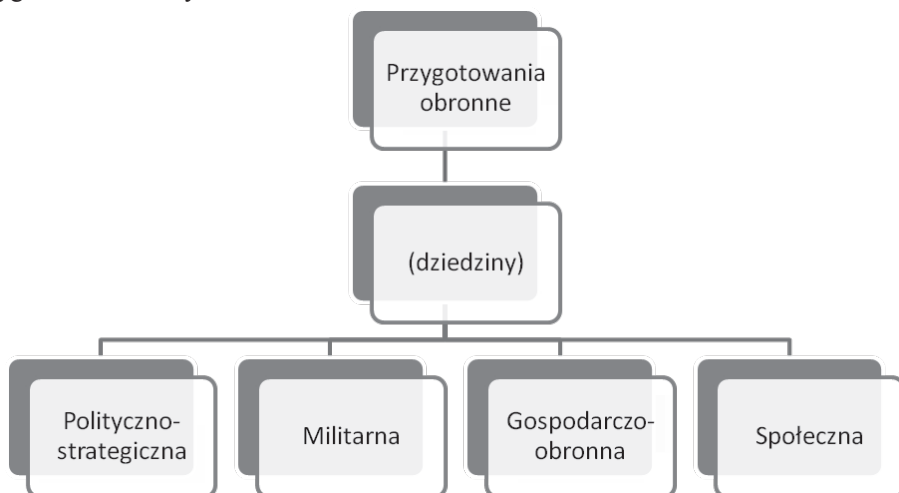
Zaangażowanie transportu w proces przygotowań obronnych państwa

Transport jest działalnością mającą na celu pokonywanie przestrzeni. Zapewnia przemieszczanie osób i ładunków. Dzięki niemu możliwe jest sprawne i efektywne funkcjonowanie każdego działu gospodarki narodowej, a wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym poszczególnych regionów oraz państw stanowi czynnik intensyfikujący rozwój. Z punktu widzenia udziału w systemie ekonomicznym transport jest dawcą, bowiem świadczy usługi przewozowe, co umożliwia wymianę dóbr i usług poprzez tranzyt surowców, materiałów i półfabrykatów do zużycia produkcyjnego, a także gotowe produkty do konsumpcji. Stymulowany przez transport wzrost odbywa się dzięki zasilaniu przez gospodarkę narodową, w związku z czym transport rozpatrywany jest również jako biorca korzystający z wytworów innych gałęzi gospodarki, którymi dla transportu są m.in. przemysł włókienniczy, hutniczy, drzewny, metalowy [Rydzkowski, Wojewódzka-Król (red.), 2010, s. 1–2]. Przyjmuje się, że systemami transportowymi (zasadniczym obszarem zainteresowania artykułu) są elementy infrastruktury powiązane ze sobą oraz możliwe do wyodrębnienia z badanej rzeczywistości (obiekty, urządzenia stałe i instytucje usługowe krajowe i międzynarodowe) niezbędne do należytego funkcjonowania społeczeństw, zapewnienia ich potrzeb poprzez produkcyjne działy gospodarki oraz życia, w tym bezpieczeństwa ludności – tworzące infrastrukturę transportową.

Systemy transportowe, oprócz standardowego przeznaczenia w sektorze cywilnym, są wykorzystywane także na potrzeby Systemu Obronnego Państwa w procesie przygotowań obronnych. Wykorzystanie transportu cywilnego na potrzeby wojska odbywa się w ramach CIMIC (ang. *Civil-Military Co-operation*), czyli współpracy cywilno-wojskowej. Warunkiem sprawnego funkcjonowania systemu obronnego państwa jest ścisła współpraca sektora cywilnego z wojskowym, mająca przełożenie na współdziałanie struktur pozamilitarnych z wojskami własnymi i sojusznicznymi operującymi na terenie kraju. CIMIC obejmuje także realizację świadczeń cywilnej pomocy w ramach Wsparcia przez Państwo Gospodarza (*Host Nation Support – HNS*) sił sojusznicznych i organizacji NATO, które są rozmieszczone lub znajdują się w trakcie przemieszczania przez terytorium RP. Kategorie przygotowań obronnych, poprzez które odbywa się realizacja zadań obronnych zostały rozpisane w Strategii Obronności RP. Są nimi:

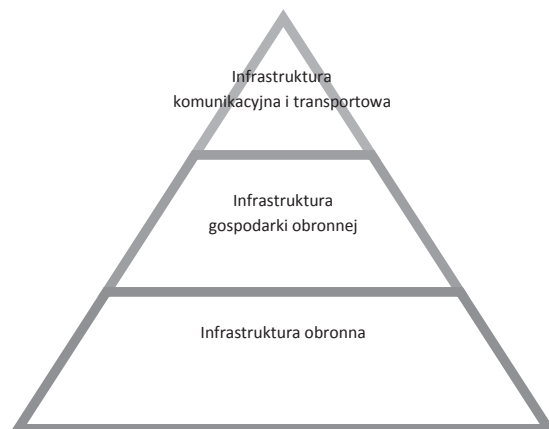
- „Planowanie obronne w tym planowanie operacyjne oraz programowanie obronne;
1. Przygotowanie stanowisk kierowania.
 2. Opracowanie programu mobilizacji gospodarki (PMG).
 3. Utrzymanie mocy produkcyjnych i remontowych.
 4. Tworzenie i utrzymanie rezerw państwowych.
 5. Przygotowanie transportu i infrastruktury transportowej kraju.
 6. Przygotowanie oraz wykorzystanie publicznej i niepublicznej służby zdrowia na potrzeby obronne państwa.
 7. Przygotowanie i wykorzystanie systemów łączności na potrzeby obronne państwa.
 8. Przygotowanie do militaryzacji jednostek organizacyjnych wykonujących zadania obronne.
 9. Przygotowanie do prowadzenia szczególnej ochrony.
 10. Organizowanie szkolenia obronnego.
 11. Kontrola wykonywania zadań obronnych” [Kulickowski, 2011, s. 38].

Wymienione powyżej szczegółowe dziedziny przygotowań obronnych, można sklasyfikować w kilka kategorii, które zobrazowano na rysunku 1, który przedstawia dziedziny przygotowań obronnych.

Rysunek 1. Dziedziny przygotowań obronnych państwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie Kulickowski, 2011.

Rysunek 2. Hierarchia pojęć „infrastruktura”

Źródło: opracowanie własne na podstawie Lach, 1993, s. 7.

Przygotowania obronne z zakresu transportu i infrastruktury transportowej, zawierają się w dziedzinie gospodarczo-obronnej, stanowiąc zasadniczy przedmiot niniejszego artykułu. Infrastruktura transportowa wraz z innymi tworzy kluczową dla bezpieczeństwa państwa infrastrukturę obronną rozumianą jako „część infrastruktury państwa, obejmująca obiekty i urządzenia stałe oraz instytucje niezbędne do funkcjonowania systemu obronnego państwa. Tworzona jest głównie w czasie pokoju, ale rozwijana również w okresie zagrożenia i wojny [...]” [Pawłowski, 2002, s. 45]. Nie należy stawiać znaku równości pomiędzy infrastrukturą obronną a wojskową, jest to relikw przeszłości. Ta druga jest jedynie częścią infrastruktury obronnej, pojęciem węższym. Infrastruktura obronna służy całemu systemowi obronemu, zabezpieczeniu potrzeb cywilnych i wojskowych, zarówno sektorowi militarnemu jak i niemilitarnemu, natomiast infrastruktura wojskowa to wyłącznie obiekty w dyspozycji sił zbrojnych.

Transport lotniczy

Lotnictwo z punktu widzenia interesów państwa to pokaźna część gospodarki narodowej stanowiąca zasoby obronne, na których (wraz z innymi odłami transportu) powinna być budowana strategia bezpieczeństwa narodowego. W transporcie, rozpatrywanym jako dział gospodarki narodowej, lotnictwo jest najszybciej rozwijającą się gałęzią (tabela 1).

Tabela zawiera zestawienie ilości przewozów realizowanych w latach 2012 i 2014. Liczba pasażerów korzystających z transportu lotniczego systematycznie rośnie, a dominującą pozycję niezmiennie utrzymuje lotnisko w Warszawie. Podobna tendencja jest obserwowana w transporcie towarowym, w którym jednak zaobserwowano zmniejszenie sumy wszystkich przeprowadzanych operacji z 319910 w roku 2012 na 314786 w roku 2014. Spadek ilości przeprowadzonych operacji odbywał się przy jednoczesnym wzroście ilości przewożonych ton. Oznacza to dokonywanie operacji o większych ładunkach, a co z tego wynika – minimalizowanie kosztów generowanych przy każdorazowo przeprowadzanej operacji. Zaprezentowana tabela obrazuje postępujący wzrost znaczenia transportu lotniczego w rozwoju gospodarczym kraju.

Tabela 1. Pasażerowie, ładunki i operacje lotnicze w latach 2012 i 2014

Port lotniczy	Kod ICAO	Kod IATA	Liczba pasażerów (tys.) 2012/2014	Ładunki (tony) 2012/2014	Liczba operacji (szt.) 2012/2014
Warszawa	EPWA	WAW	9587,8/10 590,0	62521/68 671	118 320/121 913
Kraków-Balice	EPKK	KRK	3438,7/3 817,8	4902/3 617	39 355/35 560
Gdańsk-Rębiechowo	EPGD	GDN	2905,7/3 288,2	4851/5 658	35 500/40 023
Katowice-Pyrzowice	EPKT	KTW	2550,8/2 695,7	10546/16 269	30 584/28 769
Wrocław-Starachowice	ERWR	WRO	1996,5/2 085,6	913/5 816	27 960/24 970
Poznań-Ławica	EPPO	POZ	1594,9/1 445,3	3102/2 944	25 256/20 998
Warszawa/Modlin	EPMO	WMI	897,6/1 703,2	—	6380/11 135
Rzeszów-Jasionka	EPRZ	RZE	565,0/601,1	512/1 185	12 355/10 656
Łódź-Lublinek	EPLL	LCJ	462,9/253,8	1047/5 680	3779/2 036
Szczecin-Goleniów	EPSC	SZZ	356,0/287,1	614/549	1167/8 253
Bydgoszcz-Szwedorowo	EPBY	BZG	340,0/289,3	373/60	7424/6 076
Zielona Góra-Babimost	EPZG	IEG	12,7/11,0	0,02/—	1188/1 170
Lublin-Świdnik	EPBL	LUZ	5,7/187,6	—/2	42/3 227
Razem			24 714,3/27 255,7	89 381/110 451	319 910/314 786

Źródło: opracowanie własne na podstawie Liwiński, 2013.

Jakość, stan i zasoby infrastruktury to jedno z kryteriów rzutujących na potencjał obronny kraju. Rozwój lotnictwa w Polsce zmierza we właściwym kierunku, mając istotny udział w budowaniu obronności kraju. Potencjalne zastosowania lotnictwa cywilnego na wypadek wystąpienia konfliktu mogłyby być następujące:

- zapewnienie niezbędnej ilości statków powietrznych na potrzeby sił zbrojnych;
- przygotowanie statków powietrznych do wykonywania w czasie wojny zadań na rzecz sił zbrojnych i organów administracji publicznej oraz obrony cywilnej;
- przygotowanie i utrzymanie ustalonych przez MON lotnisk oraz innych urządzeń i zaplecza technicznego przewidzianych do wykorzystania w czasie wojny;
- przygotowanie cywilnej infrastruktury i środków transportu lotniczego oraz lotniczych urządzeń naziemnych dla potrzeb obronnych państwa, w tym wynikających ze zobowiązań sojuszniczych;
- wykonywanie zadań wynikających z obowiązków HNS oraz realizacja celów sił zbrojnych NATO i RP;
- współpraca cywilno-wojskowa;
- przygotowanie organizacyjne do ograniczenia lub zawieszenia ruchu lotniczego cywilnych statków powietrznych w okresie podwyższonej gotowości obronnej państwa, podporządkowanie przestrzeni powietrznej wymogom operacyjnym lotnictwa wojskowego;
- realizacja zadań przez podmioty lotnictwa cywilnego na podstawie ustawy z dnia 23 sierpnia 2001 r. o organizowaniu zadań na rzecz obronności państwa realizowanych przez przedsiębiorców [Muszyński, 2007, s. 484–485].

Najważniejszymi parametrami portów lotniczych w kontekście wsparcia wojsk jest ich przepustowość, nie bez znaczenia pozostaje odległość od innych portów lotniczych, a także

prognozy ruchowo-przewozowe. W celu właściwego zaplanowania działań obronnych konieczne jest prowadzenie rejestru lotnisk cywilnych. Ma to na celu sprawne działanie podczas operacji z wykorzystaniem lotnictwa, do jakich mogłoby dojść w sytuacji, gdy lotniska MON byłyby zniszczone czy też zajęte przez przeciwnika – cywilne odpowiedniki stanowiłyby bazę dla lotnictwa wojskowego. W wyjątkowych sytuacjach, za jakie można uznać wojnę, istnieje możliwość lądowania poza lotniskami, na zaadaptowanych lądowiskach, których przeznaczeniem byłoby przyjmowanie śmigłowców przewożących rannych w rejon szpitala, przekazywanie poczty wojskowej, tankowanie i szybkie przemieszczanie się małych grup żołnierzy w celu wykonywania zadań rozpoznania terenu, działań specjalistycznych etc. Zdecydowana większość tego typu lądowisk znajduje się przy szpitalach, zabezpiecza starty i lądowania śmigłowców sanitarnych. W Dzienniku Urzędowym Urzędu Lotnictwa Cywilnego nr 5 z dnia 1 września 2003 r. określone zostały miejsca, które nie są lotniskami ani lądowiskami, jednak są przystosowane do startów i lądowań śmigłowców. W Polsce znajduje się ich około 70. W okresie kryzysu wykorzystywane są przez lotnictwo aeroklubowe działające na rzecz systemu obronnego państwa [Wytyczne Nr 3 Prezesa Urzędu...]. Ponadto Agencja Mienia Wojskowego jest w posiadaniu lotnisk w pełni wyposażonych, o różnym stanie gotowości, zakłada się, że wszelkie niedociągnięcia w kwestii zabezpieczenia mogą zostać sprawnie uzupełnione w sytuacji zaistnienia takiej potrzeby. Wymienione rodzaje lotnisk i lądowisk w sytuacjach kryzysowych umożliwią szybkie działanie oraz odtworzenie zdolności bojowej.

Zadania w obszarze przygotowań obronnych państwa, szerzej – w kształtowaniu bezpieczeństwa i umacnianiu obronności, pełni Urząd Lotnictwa Cywilnego (ULC), podległy Prezesowi Urzędu Lotnictwa Cywilnego. Stanowi on organ wykonawczy Ministerstwa Infrastruktury i Budownictwa w dziedzinie obronności i bezpieczeństwa oraz CIMIC. ULC jako organ centralnej administracji rządowej pełni następujące funkcje:

- współpraca z komórkami Sztabu Generalnego w zakresie planowania i realizacji zadań w sytuacjach nadzwyczajnych, w czasie zagrożenia państwa i w czasie wojny;
- utrzymywanie właściwego stanu przygotowania infrastruktury lotnictwa cywilnego stosownie do potrzeb obronnych państwa;
- doskonalenie stałej gotowości obronnej sił i środków Urzędu do działalności w sytuacji zagrożeń, we współpracy z komórkami organizacyjnymi ULC oraz delegaturami terenowymi, a także przedstawicielami wojewodów i marszałków województw;
- tworzenie warunków do współpracy z organami założycielskimi lotniczych przedsiębiorstw państwowych i spółek Skarbu Państwa, których działalność ma istotne znaczenie dla sprawności funkcjonowania lotnictwa cywilnego w czasie zagrożenia bezpieczeństwa państwa i w czasie wojny;
- inicjowanie, nadzorowanie i wdrażanie nowych regulacji prawnych dla pozamilitarnego systemu obronnego państwa, zapewniających funkcjonowanie Urzędu, jego podporządkowanych i nadzorowanych jednostek organizacyjnych w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń, klęsk żywiołowych, zagrożeń terrorystycznych oraz wojny;
- poszukiwanie rozwiązań zapewniających efektywne finansowanie przygotowań obronnych realizowanych przez podporządkowane i nadzorowane jednostki organizacyjne ULC;
- aktywny udział w międzynarodowych przedsięwzięciach realizowanych przez resort infrastruktury lub z jego udziałem [Krawczyk, 2006, s. 295–296].

Stan lotnictwa cywilnego w Polsce jest zadowalający, a tempo rozwoju tej dziedziny transportu utrzymuje wysoką dynamikę, co w połączeniu z wysokim zainteresowaniem podróżnych oraz przedsiębiorców może świadczyć, że tendencja będzie utrzymywać się przez

kolejne lata. Dobry stan infrastruktury lotniczej pozwala przypuszczać, że w przypadku wystąpienia potrzeby włączenia lotnictwa cywilnego w działania na rzecz obronności właściwy poziom przygotowania sprawi, iż system bezpieczeństwa narodowego zachowa sprawność działania.

Transport kolejowy

Infrastrukturę transportu kolejowego kraju stanowią drogi kolejowe, punkty przeładunkowe, bocznice oraz urządzenia niezbędne do ich funkcjonowania: wyposażenie energetyczne, wodno-kanalizacyjne, urządzenia sterowania ruchem i łączności [Rydzkowski, Wojewódzka-Król (red.), 2010, s. 70]. Ustawa o transporcie kolejowym doprecyzowuje powyższe wyliczenie. W obrębie zasadniczej infrastruktury dróg kolejowych mieszczą się tory, rozjazdy, obiekty inżynieryjne, w tym mosty, tunele, przepusty, natomiast infrastrukturę towarzyszącą i wspierającą (niezbędną do działania zasadniczej) umiejscowioną na stacjach są perony i strefy dostępu z uwzględnieniem potrzeb osób o ograniczonej zdolności poruszania się oraz urządzenia bezpieczeństwa i urządzenia ochronne [Ustawa o transporcie kolejowym, art. 25a, pkt 3, ust. 1]. Z punktu widzenia gospodarczo-społecznego linie kolejowe w Polsce dzielone są na następujące kategorie kolejowej infrastruktury liniowej:

- magistralne, którymi przewozy roczne przekraczają 25 mln ton, są dostosowane do jazdy pociągów z prędkością przekraczającą 120 km/h;
- pierwszorzędne, z obciążeniem od 10 do 25 mln ton rocznie, dostosowane do jazdy pociągów z prędkością od 80 km/h do 120 km/h;
- drugorzędne, którymi przewozy roczne wahają się od 3 do 10 mln ton, są dostosowane do jazdy pociągów z prędkością od 60 km/h do 80 km/h;
- miejscowego znaczenia, którymi przewozy roczne nie przekraczają 3 mln ton, są dostosowane do jazdy pociągów z prędkością mniejszą niż 60 km/h [Rydzkowski, Wojewódzka-Król (red.), 2010, s. 70].

Szczegółowy stan infrastruktury kolejowej prezentują poniższe tabele, w których zawarte zostały dane liczbowe dotyczące polskiego taboru kolejowego, liczby pasażerów, ładunków oraz długość linii kolejowych na przestrzeni ostatnich lat. Zestawienie jest corocznie opracowywane przez Główny Urząd Statystyczny oraz prezentowane w dokumencie *Mały Rocznik Statystyczny Polski* wydawanym od 1921 roku.

Tabela 2. Tabor kolejowy normalnotorowy

Wyszczególnienie	2005	2010	2012	2013	2014
Lokomotywy:					
a) elektryczne	1856	1905	1849	1838	1923
b) spalinowe	2520	2358	2264	2194	2217
Elektryczne zespoły trakcyjne	1341	1213	1226	1268	1318
Wagony towarowe	103 234	89 270	91 483	87 726	87 488
Wagony do przewozu podróżnych	4495	3795	3356	3083	2806

Tabela 3. Liczba pasażerów korzystających z przewozów kolejowych

Wyszczególnienie	2000	2005	2010	2012	2013	2014
Przewozy pasażerów transportem kolejowym (w tys. km)	360 687	258 110	261 314	273 182	269 871	268 300

Tabela 4. Przewozy ładunków transportem kolejowym

Wyszczególnienie	2005	2010	2012	2013	2014
Przewozy ładunków (w milionach tonokilometrów)	49 972	48 795	48 903	50 881	50 083

Tabela 5. Długość linii kolejowych

Wyszczególnienie	2005	2010	2012	2013	2014
Linie kolejowe eksploatowane (w kilometrach)	20 253	20 228	20 094	19 328	19 240

Źródło: tabele opracowane na podstawie: *Mały Rocznik Statystyczny Polski...*

Zaprezentowane powyżej dane obrazują zmiany, jakie zachodziły w transporcie kolejowym w XXI wieku. Stan taboru kolejowego w Polsce jest obecnie uszczuplony w stosunku do poziomu z początku wieku. Długość eksploatowanych linii kolejowych w Polsce od początku nowego tysiąclecia jest zmniejszana. Stabilna sytuacja panuje w pasażerskim transporcie kolejowym. Pomimo to, jak widać z powyższych tabeli, nie obyło się bez gwałtownego spadku w latach 2000–2005. Przyczyn tak drastycznego obniżenia zainteresowania podróżami kolejowymi (o liczbę stu tysięcy osób) można dopatrywać się w akcesie do Unii Europejskiej, który otworzył dostęp do nieutrudnionych podróży zagranicznych, a co za tym idzie – zmianę drogi na lotniczą. Z drugiej strony otwarcie granic ułatwiło import znacznie tańszych pojazdów samochodowych, a z tym związaną „przesiadkę” do własnego środka lokomocji. Nie bez znaczenia pozostało okrojenie siatki połączeń wynikające z redukcji linii kolejowych (około dwa tysiące kilometrów na obszarze 100 km²). Pomimo kryzysu początku XXI wieku od 2005 roku wskaźnik podróży wybierających za środek transportu kolej nieznacznie wzrasta lub pozostaje na podobnym poziomie. Stale postępujący wzrost mobilności Polaków, wynikający z pokonywania dłuższych odległości w drodze do pracy, stosunkowo wysokie ceny surowców energetycznych, a w związku z tym kosztowność podróży własnym samochodem, a także rozwój nowoczesnej kolei podmiejskiej zatrzymały negatywną tendencję. Funkcjonowanie transportu kolejowego pozostawia wiele życzeń, mając na uwadze długotrwałe remonty wydłużające czas podróży, opóźnienia pociągów oraz częste zmiany rozkładu jazdy, wpływające negatywnie na odbiór kolei przez pasażerów. Jako przeciwwaga podkreślenia wymagają dobre wyniki PKP Intercity, które w roku 2015 przewiozło 31,2 mln pasażerów, co stanowi wzrost o 22% w stosunku do roku 2014. Kursy pociągów Pendolino zainaugurowane w Polsce w grudniu 2014 znacznie poprawiły wyniki PKP Intercity oraz odbiór przewozów kolejowych w opinii społeczeństwa, ponieważ oferują wysoki komfort jazdy oraz punktualność, która stanowi bolączkę polskiej kolei [*PKP Intercity bije rekordy...*].

Transport kolejowy ma odmienną specyfikę niż omówiony wyżej transport lotniczy. Kolejnictwo charakteryzuje się odmiennymi parametrami niż transport lotniczy, w związku z czym jego zastosowanie w systemie obronnym będzie inne, jednak równie istotne. Transport kolejowy posiada cechy, które w pewnych okolicznościach, jakimi są np. przerzut

znacznej ilości towaru na duże odległości, stawia go na piedestale użyteczności pośród innych form transportu. Jednocześnie w wielu sytuacjach, w których obowiązuje rygor czasowy oraz szczególna dbałość o ładunek, kolejnictwo jest dyskwalifikowane w wyścigu z lotnictwem. Z uwagi na następujące przesłanki kolejnictwo wydaje się być najważniejszą gałęzią transportu obronnego, za czym według autorki przemawia: krótszy czas transportu niż w przypadku transportu samochodowego, oszczędność dróg kołowych, które ulegają istotnym zniszczeniom podczas transportu ładunków, szczególnie ciężkich, niższe zużycie paliwa, wolniejsze zużycie stanu technicznego pojazdów, możliwość przewozu ładunków o znacznym tonażu na dużych odległościach, względna odporność na warunki atmosferyczne. Sprawia to, że transport kolejowy jest szczególnie ważny z punktu widzenia wykorzystania na potrzeby obronne. Przemieszczanie sił zbrojnych, które w przypadku ogłoszenia mobilizacji rozwijają się z liczby niewiele ponad 90 tys. do niemal 300 tys., stanowi spore wyzwanie logistyczne. Translokacja tak dużej liczby wojsk byłoby najłatwiejsza przy wsparciu transportu kolejowego. Siły Zbrojne RP mogą korzystać z transportu kolejowego do celów: operacyjnych, szkoleniowych, logistycznych; w każdym jednak przypadku ważne jest, aby uwzględnić kalkulację kosztów, gdyż transport kolejowy jest nieopłacalny przy małych odległościach i niskiej masie ładunku. Transport wojska drogą kolejową jest dopuszczany przy następujących odległościach minimalnych:

- przy przewozie przesyłek ładowanych lub wyladowanych na bocznicach i ciężkiego sprzętu gąsienicowego – 50 km;
- przy przewozie przesyłek wagonowych ładowanych na torach ogólnego przeznaczenia – 100 km.

W przypadkach innych niż powyższe wymagane jest użycie bardziej odpowiedniego rodzaju transportu, np. transportu drogowego przy pokonywaniu niewielkich odległości oraz pomiędzy trudno dostępnymi punktami lub też transportu lotniczego w sytuacji, gdy przetransportować należy ładunek wyjątkowo istotny z punktu widzenia interesu obronnego państwa oraz krótkiego czasu, jaki jest określony dla danego przewozu. Na potrzeby wojskowe wykorzystuje się zarówno wagony osobowe (I i II klasy), jak i wagony towarowe (kryte, platformy, cysterny, węglarki, specjalne oraz przystosowane wyłącznie do przewozu stanu osobowego – wagony kryte typu XK1 i przewozu czynnych kuchni polowych – XKch). Proces przewozu sił zbrojnych koleją jest ściśle określony i odbywa się według ogólnych procedur, przejawiających się m.in. poprzez wyznaczanie osób odpowiedzialnych na czas transportu. Dowódca przewożonego oddziału wyznacza osoby funkcyjne, którym powierza się zadania na czas trwania transportu. Osobami tymi są: komendant transportu, zastępca komendanta transportu, pomocnik komendanta transportu ds. ochrony wojsk i transportu, pomocnik komendanta transportu ds. zaopatrzenia, pomocnik komendanta transportu ds. medycznych. Wsparcie dla powyższych stanowisk stanowią zespoły i drużyny specjalne: zespół ładunkowy, drużyna łączności, drużyna rozpoznania skażeń, drużyna ochrony przeciwpożarowej. Przewóz wojsk drogą kolejową odbywa się zgodnie z określonymi planami, które są opracowywane przez organa transportu i ruchu wojsk, po złożeniu zapotrzebowania przez dowództwo lub sztab przewożonego wojska. W warunkach funkcjonowania gospodarki rynkowej nie jest dopuszczalne organizowanie przewozów darmowych, wszelkie usługi na rzecz wojska wykonuje się odpłatnie, na podstawie stawek określanych w umowach i porozumieniach pomiędzy przewoźnikiem krajowym (lub zagranicznym, jeżeli transport odbywa się poza granicami kraju) a przedstawicielem resortu obrony narodowej. Opłaty są ponoszone przez wojskowe jednostki budżetowe nadające ładunki do przewozu.

Transport drogowy

Transport samochodowy jest współcześnie bardzo powszechny w rozumieniu dostępności dla użytkowników. Stanowi szybki tor przemieszczania się, jest najbardziej opłacalny na niewielkich odległościach. Jest wyjątkowo elastyczny, gdyż można nim dotrzeć niemal wszędzie, sieć drogowa jest gęsta, a w razie konieczności torem ruchu mogą stać się drogi gruntowe. Infrastrukturę transportu samochodowego można w sposób analogiczny do poprzednich rodzajów transportu podzielić na [Rydzkowski, Wojewódzka-Król (red.), 2010, s 39]:

1. Liniową, której istotą są pasy terenu przeznaczone do ruchu bądź też postoju pojazdów oraz ruchu pieszych, uwzględniając leżące w ich ciągu obiekty inżynierskie, place, zatoki, chodniki, ścieżki rowerowe i inne.
2. Punktową, którą stanowią pojedyncze obiekty do stacjonarnej obsługi:
 - pasażerów: dworce autobusowe, przystanki,
 - ładunków: wyładownie ogólnodostępne, stacje, place i punkty przeładunkowe,
 - środków przewozów transportu samochodowego: stacje techniczne i stacje zaopatrzenia materiałowo-technicznego samochodów.

Podczas minionej dekady długość dróg publicznych sukcesywnie wzrastała, co jest związane z ilością pojazdów samochodowych. Po raz pierwszy gwałtowny bum samochodowy miał miejsce w latach 60. XX wieku wraz z uruchomieniem produkcji w fabryce FSO na Żeraniu oraz FSM w Bielsku-Białej; historia zatoczyła koło w latach 90. wraz z liberalizacją rynku, która przyniosła import samochodów zza zachodniej granicy, oraz po roku 2004 wraz z przystąpieniem Polski do struktur europejskich. Nierozzerwalnie z popularyzacją samochodów wiąże się wzrost na znaczeniu transportu samochodowego, czego potwierdzeniem są poniższe tabele.

Tabela 5. Długość linii dróg twardych

Wyszczególnienie	2005	2010	2012	2013
Drogi publiczne o twardej nawierzchni				
a) w tysiącach kilometrów	254	274	281	285
b) na 100 km ² powierzchni ogólnej	81,2	87,6	89,8	91,2

Tabela 6. Transport pasażerów drogą samochodową

Wyszczególnienie	2005	2010	2012	2013	2014
Przewozy ładunków (w milionach tonokilometrów)	92 866	173 126	193 860	216 155	220 483

Tabela 7. Transport pasażerów drogą samochodową w Polsce

Wyszczególnienie	2005	2010	2012	2013	2014
Przewozy pasażerów transportem samochodowym	782 025	569 652	497 288	467 646	431 500

Źródło: tabele opracowane na podstawie: *Mały Rocznik Statystyczny...*

Powyższe tabele obrazują rozbudowę sieci drogowej w Polsce, która ma przełożenie na zwiększenie ilości ładunków przewożonych transportem samochodowym. Tendencja spadkowa trwa w przewozie pasażerskim, w którym od dekady

odczuwalny jest spadek liczby podróżnych. Spadek liczby pasażerów nie jest jednoznaczny ze spadkiem popularności transportu drogowego w życiu codziennym. Na podstawie raportu Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), w 2010 roku liczba samochodów w przeliczeniu na 1000 obywateli wynosiła 451 sztuk [*Polska w liczbach*, 2012, s. 19]. W tej kwestii dorównujemy średniej europejskiej [*Dwóch Polaków...*], wzrasta komfort życia, jednak liczba pojazdów nie ma odpowiedniego przełożenia na jakość infrastruktury drogowej oraz jej długości. Niesie to za sobą poważne niebezpieczeństwo komunikacyjne jak i środowiskowe. Tak intensywny przyrost ilości pojazdów znacznie utrudnia przemieszczanie się po mieście, w którym panuje niedostatek infrastruktury liniowej. W ostatecznym rozrachunku wzrost liczby pojazdów ma negatywny wpływ na poziom życia mieszkańców. Raport opracowany przez firmę TomTom [*Najbardziej zatłoczone...*] wskazuje naszą stolicę jako dziewiąte najbardziej zakorkowane miasto na świecie, z zatłoczeniem na poziomie 40%. Omawiając transport drogowy, uwagę należy zwrócić na środki transportu zbiorowego. Trasy autobusowe stanowią ponad 96% wszystkich tras [Rydzkowski, Wojewódzka-Król (red.), 2010, s. 15], co stanowi istotny potencjał w przypadku konieczności przerzutu wojska. Największa koncentracja tychże linii (21% całego kraju) znajduje się w województwie śląskim, co jest związane ze szczególnym zagospodarowaniem tego rejonu (kilkanaście miast obok siebie) [Krystek (red.), 2009, s. 54]. Pojazdy dla transportu zbiorowego stanowią 0,5% ogółu zarejestrowanych, tj. 87 tys. W przypadku wystąpienia zagrożenia zewnętrznego przemieszczanie wojsk będzie zasadniczym zadaniem. O ile transport kolejowy daje możliwość przerzutu znacznej liczby wojsk na duże odległości, o tyle transport drogowy jest istotnie bardziej elastyczny, dociera w trudno dostępne miejsca, gdzie infrastruktura kolejowa nie istnieje.

Na uwagę zasługują niedoceniane elementy infrastruktury drogowej, tj. tunele i mosty, pełniące niewralgiczną rolę podczas przemieszczania, stanowiące jedynie połączenie pomiędzy odcinkami dróg. Ich hipotetyczne wyłączenie z użycia w czasie obowiązywania stanu nadzwyczajnego na danym terytorium (poprzez np. detonację materiału wybuchowego) wiąże się ze znacznymi utrudnieniami komunikacyjnymi, koniecznością organizowania objazdów dla przemieszczającej się ludności cywilnej i wojsk. Ogrom niedogodności powstałych po wykluczeniu z użycia mostów bądź tunelów czyni te obiekty wyjątkowo atrakcyjnymi dla sabotażystów. Kolejną kwestią jest sama budowa mostów, podczas której powstaje dylemat ekonomiczny, tj. kwestia ich przystosowania do użycia przez siły zbrojne. Sytuacja międzynarodowa i powszechne w społeczeństwie poczucie bezpieczeństwa, a także ekonomizacja wszystkich stref naszego życia tworzą przekonanie o zbędności uwzględniania potrzeb wojsk w planowaniu inwestycji, w tym przypadku drogowych (mosty i inne). Sprzęty wykorzystywane przez wojska posiadają inne parametry niż cywilne, w związku z czym na trasy ich przemieszczania wymaga się infrastruktury przystosowanej do większego udźwigu. W tym miejscu pojawia się poważny konflikt interesów. Koszt budowy mostu (ale nie tylko, gdyż problem dotyczy również innych obiektów) przystosowanego dla potrzeb wojskowych jest istotnie wyższy niż z pominięciem tychże wymagań. Decydenci polityczni niejednokrotnie pomijają kwestie nieprzydatności obiektu wybudowanego ekonomicznie. Przeciwwagą są obawy przed negatywną reakcją społeczeństwa na wysokie koszty inwestycji uwzględniającej wykorzystanie jej przez siły zbrojne. W odniesieniu do infrastruktury punktowej należy podkreślić wiodącą rolę przystanków oraz dworców autobusowych, które spełniają funkcję informacyjną (informacja o trasie kursowania pojazdu) oraz komunikacyjną (oferta przewozowa z danego miejsca o określonym czasie). Do infrastruktury transportowej (punktowej) zalicza się także jednostki gospodarcze o specyficznym profilu działalności: stacje obsługi samochodów, zakłady napraw taboru samochodowego, zaplecza techniczne przedsiębiorstw

transportu samochodowego, stacje benzynowe, hurtownie ropopochodnych artykułów motoryzacyjnych.

Po przeanalizowaniu powyższych wskaźników stwierdza się, że pojazd samochodowy przy uwzględnieniu zalet oraz stosunkowo niskim wskaźniku wad „[...] stanowi również główny środek ograniczonego transportu jednostek wojskowych. Wojsko stało się też jednym z ważniejszych jego użytkowników. Podczas wojny zapotrzebowanie wojska na sprzęt samochodowy ogólnego użytku i specjalny będzie wzrastało do olbrzymich rozmiarów” [Kuliczkowski, 1998, s. 74]. Świadomość tego powinna umożliwić właściwe przygotowanie na ewentualność, gdy pojawi się problem zapewnienia adekwatnego wyposażenia w ten rodzaj środka walki. Gospodarka wolnorynkowa jest znacznie bardziej skomplikowana pod tym względem niż gospodarka planowana. Miniony system gospodarczy, nazywany gospodarką wojenną czasu pokoju, poprzez centralne rozdzielnictwo, scentralizowany system transportowy, taki sam handel hurtowy i detaliczny, obligatoryjne nakładanie zadań produkcyjnych – był dobrze przygotowany na ewentualne zagrożenie wojenne [Kuliczkowski, 1998, s. 75]. Współczesne realia są znacznie bardziej skomplikowane, a procedury utrudnione. W drugiej dekadzie XXI wieku zasady ekonomii i racjonalizacji wydatków, jako podstawowe wyznaczniki działań, zmusiły do zwrócenia większej uwagi na oszczędności, czego wynikiem jest konieczność utrzymania w wojsku jak najmniejszej liczby środków transportowych kosztem pozyskania ich z zasobów gospodarki narodowej [Babula, 1995, s. 85]. Siły zbrojne ograniczają się do utrzymywania specjalistycznego sprzętu, którego pobranie w ramach świadczeń osobistych na czas kryzysu lub wojny byłoby niemożliwe ze względu na nieistnienie poza sektorem wojskowym. Oszczędności są wskazane, jednak jak dotąd bez odpowiedzi pozostaje pytanie: Czy w przypadku wystąpienia kryzysu, w sytuacji uzupełniania przez siły zbrojne swoich zasobów, nie zostanie zachwiane właściwe funkcjonowanie społeczeństwa, którego interesy są największą troską państwa? Oddanie środków transportowych w ramach świadczeń rzeczowych¹ na potrzeby wojska może zachwiać transportem cywilnym (gospodarczym), który niezmiennie będzie funkcjonował z prawdopodobnie zwiększonym ruchem ludności. Drogi przemieszczania wojsk będą dokładnie tymi, z których korzystać będzie ludność cywilna, w związku z tym pojazdy samochodowe jednych jak i drugich „[...] muszą korzystać z dróg powszechnego użytku przy odpowiednim samoograniczeniu, stanowiąc warunek godzenia interesów obronnych z gospodarczymi” [Kuliczkowski, 1998, s. 77]. Poza problemem korzystania z prywatnych środków transportu, które nie są na stanie wojska, konieczności pogodzenia w kwestii współudziału w ruchu drogowym, nie mniej ważna jest sprawa pojazdów. Samochody produkowane na potrzeby ludności cywilnej oraz gospodarki niewojskowej znacznie odbiegają od standardów militarnych, ich koszty są niższe, w związku z czym potencjalni inwestorzy oraz właściciele prywatni decydują się na sprzęt dostosowany do ich potrzeb. Koszty przystosowania do eksploatacji nie są zwracane obywatelowi, i dlatego nie jest w jego interesie ponoszenie dodatkowych wydatków. Ze względu na funkcjonowanie gospodarki rynkowej nie ma możliwości uwzględnienia tego typu obciążeń w koszcie działania przedsiębiorstwa jako alternatywnego źródła zabezpieczenia potrzeb wojsk. Zmiany ustrojowe i przekształcenia własnościowe w gospodarce narodowej, obejmujące m.in. transport drogowy, mające miejsce w ostatniej dekadzie XX wieku, były

¹ Zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 2004 r. w sprawie świadczeń osobistych i rzeczowych na rzecz obrony w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny (Dz. U. 2004 nr 203 poz. 2081).

konieczne, jednak z punktu widzenia zabezpieczenia potrzeb mobilizacyjnych sił zbrojnych to zmiany niekorzystne [Kuliczkowski, Ruman, 1999, s. 166].

Wnioski

Transport w każdym kraju stanowi istotną gałąź gospodarki. Dokumentem zasadniczym dla polskiego transportu jest *Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju – Polska 2030*, w którym spośród celów strategicznych i kierunków interwencji w obszarze konkurencyjności i innowacyjności gospodarki znalazł się m.in. transport. Stan polskiej infrastruktury transportowej znacznie poprawia się od momentu uruchomienia współpracy z Unią Europejską. Już w okresie przedakcesyjnym nasz kraj, podobnie jak inni kandydaci, otrzymywał bezwrotną pomoc na realizację inwestycji infrastrukturalnych z funduszy PHARE² i ISPA³. Pomimo pozytywnych zmian wciąż widoczne są dysproporcje pomiędzy poszczególnymi rejonami kraju oraz gałęziami transportu, które reprezentują niejednorodny stan techniczny. Poszczególne gałęzie charakteryzują indywidualne cechy, walory i słabe strony, od najbardziej prozaicznych – transport kolejowy jest w naszym kraju z punktu widzenia pasażera czasochłonny. Wiąże się to z wymianą szyn i remontami, których czas realizacji przedłuża się, nowoczesne szynobusy nie mogą rozwijać prędkości, do jakich zostały zaprojektowane. Bezpieczeństwo kolejowe warunkuje: stan techniczny taboru kolejowego, stan techniczny infrastruktury kolejowej oraz właściwe funkcjonowanie przejazdów kolejowych. Jednak kolejnictwo jest wyjątkowo stabilne w porównaniu do drogownictwa. Wypadki ze skutkami śmiertelnymi zdarzają się niezwykle rzadko, a ich powodem jest zazwyczaj niewłaściwe korzystanie z przejazdów kolejowych; stanowią 70% wszystkich wypadków w kolejnictwie, w tym 98% spowodowanych przez kierujących pojazdem samochodowym [www.utk.gov.pl/portal/pl/64/257/Wstepna__ocena...]. Przejazdy kolejowe w całym systemie bezpieczeństwa transportu kolejowego są dość problematycznym elementem, ponieważ wpływ na częste wypadki mają różnorakie czynniki, m.in.: organizacja ruchu kolejowego i kołowego w obszarze przejazdu kolejowego (umiejscowienie za przejazdem skrzyżowania dróg samochodowych); słaba dyscyplina pracy dróżników przejazdowych; brak środków ostrzegających o uszkodzeniu urządzeń zabezpieczających na przejeździe (światła sygnalizacyjne); zbyt wczesne uruchamianie urządzeń zabezpieczających na przejeździe, co powoduje zdenerwowanie kierowców samochodów, zmuszonych do długiego oczekiwania (podczas kolejnego pokonywania drogi kolejowej kierowca, chcąc zaoszczędzić czas, świadom zbyt wczesnego uruchomienia ostrzegania, będzie chciał przejechać przed pociągiem); niewystarczające oświetlenie przejazdu [Luft, Kornaszewski, 2012]. Bezpieczeństwo transportu kolejowego jest zagrożone także przez stan infrastruktury kolejowej. Znacznie lepszą kondycję prezentuje transport lotniczy charakteryzujący się dynamicznym rozwojem. Przemieszczanie się samolotem jest komfortowe i szybkie. Z roku na rok ceny biletów lotniczych spadają dzięki

² PHARE, ang. *Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies*. Był programem Komisji Europejskiej aktywnym w latach 1989–2007, mającym na celu wsparcie materialne państwom kandydującym do UE, w 2007 r. przeobrażony w Instrument Pomocy Przedakcesyjnej.

³ ISPA, ang. *Instrument for Structural Policies for Pre-Accession*, Instrument Przedakcesyjnej Polityki Strukturalnej. Przeznaczony dla państw kandydujących do UE, mający na celu ujednoczenie infrastruktury transportowej ochrony środowiska; może pokrywać do 75% wartości inwestycji.

konkurencji tanich linii lotniczych. Podróżowanie samolotem staje się dostępne dla szerokiego grona Polaków, którzy coraz większą uwagę przywiązują do bezpieczeństwa charakteryzującego ten środek transportu. Na przeciwnej szali znajduje się drogownictwo, stanowiące najniebezpieczniejszy sposób lokomocji (95% wszystkich wypadków komunikacyjnych to wypadki drogowe). Ich przyczynami są trzy czynniki: pojazd, droga oraz człowiek. Pomimo istotnie złego stanu dróg w Polsce to kierowca jest najczęściej przyczyną kolizji (zły stan techniczny oraz infrastruktura stanowią 1% przyczyn wypadków). Jesteśmy mentalnie przyzwyczajeni do narzekań – te dotyczące jakości dróg są jednymi z wiodących zażeń. Obwiniamy polityków o mało efektywne działania w sferze infrastruktury, jednak brawura kierowców, a nie stan dróg powoduje najwięcej tragedii. Nieostrożne zachowanie na drodze w 2015 roku na polskich drogach doprowadziło do 32 701 wypadków, w których śmierć poniosło 2904 osób [<http://www.policja.pl/pol/aktualnosci...>]. Niebezpieczeństwa, jakie wiążą się z przejazdami samochodowymi osób prywatnych, to naturalny wynik gwałtownego przyrostu liczby samochodów, który planowo miał poprawić komfort życia polskiego społeczeństwa. Istotnie tak się stało, jednak przyniósł ze sobą szereg negatywnych skutków, od liczby wypadków zaczynając, poprzez zatłoczenie miast⁴ oraz emisję szkodliwych zanieczyszczeń tworzących zagrożenie ekologiczne. Kolejnym zagrożeniem w drogownictwie są niebezpieczne ładunki przewożone w dużych ilościach. W publicznym transporcie drogowym, przy zachowaniu wymogów prawnych, dopuszcza się do przewozu około 3000 towarów stanowiących niebezpieczeństwo (ADR). Podstawy prawne stanowi międzynarodowa konwencja dotycząca drogowego przewozu towarów i ładunków niebezpiecznych, przygotowana w Genewie dnia 30 września 1957 r., ratyfikowana przez Polskę w 1975 r. Genewska umowa dzieli wszystkie niebezpieczne towary produkowane na świecie na 13 klas zagrożeń: materiały i przedmioty wybuchowe, gazy, materiały ciekłe zapalne, materiały stałe zapalne, materiały samozapalne, materiały wytwarzające w zetknięciu z wodą gazy zapalne, materiały utleniające i nadtlarki organiczne, materiały trujące, materiały zakaźne, materiały promieniotwórcze, materiały żrące oraz różne materiały i przedmioty niebezpieczne [Umowa europejska...]. Za przeciwdziałanie przekraczaniu granicy państwowej z transportem materiałów niebezpiecznych odpowiada Straż Graniczna. Przewoźnicy towarów ADR są zobowiązani zabezpieczyć ładunki i zachować szczególną ostrożność przy jego pakowaniu, rozładowaniu oraz przewożeniu. Jakkolwiek wypadek z udziałem tego typu cysterny może być zagrożeniem dla ludzi i całego środowiska – to wymusiło wprowadzenie szczegółowych przepisów przewozu towarów niebezpiecznych [<http://www.tdt.pl/przewoz...>]. Wyciek takiej substancji spowodowany niewłaściwym przewozem doprowadziłby do zagrożenia życia i zdrowia mieszkańców okolicznych terenów, wymusiłby ewakuację, organizację miejsc tymczasowego pobytu, wyżywienia itp. Konieczna byłaby akcja usuwania toksycznych substancji z przestrzeni publicznej. Na podstawie przeprowadzonych badań należy stwierdzić, że transport samochodowy stwarza najwięcej problemów, których rozwiązanie nie jest możliwe bez współpracy z obywatelami. Standardowe działania, jakimi powinny być: rozbudowa sieci dróg, współpraca z jednostkami samorządu terytorialnego celem wspólnych inwestycji w postaci dróg lokalnych i połączeń z drogami krajowymi i wojewódzkimi oraz budowa obwodnic, które wyprowadzając ruch tranzytowy z miast, istotnie polepszą jakość życia mieszkańców [*Strategia Rozwoju Transportu...*, 2013, s. 10].

W kontekście wykorzystania transportu do celów obronnych oraz stojących przed nim

⁴ Zob. raport *TomTom* dotyczący zatłoczenia w europejskich miastach.

wyzwań i zagrożeń w transporcie nie sposób nie wspomnieć o terroryzmie, którego intensyfikacja nastąpiła w XXI wieku. Transport jest szczególnym celem dla terrorystów, gdyż koncentruje duże liczby ludności na niewielkiej powierzchni w tym samym czasie. Jako że potencjalny atak stworzy znaczną rzeszę poszkodowanych, ich losem zainteresują się politycy, a całe społeczeństwo będzie pełne obaw o swój los, efekt medialny dla terrorystów zostanie osiągnięty. Atak terrorystyczny na obiekt infrastruktury jest wyjątkowo kuszący, szczególnie na statek powietrzny. Świadomi tego faktu są zarówno terroryści (lub też przestępcy nie działający w określonym celu ideologicznym) oraz właściwe służby, które nauce doświadczeniami dbają o nasze bezpieczeństwo.

Transport jest ściśle powiązany z prowadzoną polityką transportową państwa. Programy rządowe mają największy wpływ na poprawę bezpieczeństwa infrastruktury transportowej. Powinny one określać odpowiednią koordynację działań w zakresie całego systemu transportowego, świadomą rolę człowieka, który jest sprawcą niemal wszystkich wypadków, działania prewencyjne prowadzące do zmniejszenia narażenia na ryzyko, zmniejszenia prawdopodobieństwa kolizji i zmniejszenia jej skutków, odpowiednie podejście techniczne określające oddziaływanie stanu technicznego pojazdów (obiektów) na bezpieczeństwo realizacji zadań transportowych, uświadomienie o znaczeniu właściwie funkcjonującego sprzętu [<http://www.obserwatorium...>]. Kompleksowe podejście w przedmiotowym zakresie zwiększy bezpieczeństwo ludzi, towarów i otoczenia, zmniejszone zostaną nakłady finansowe na utrzymanie systemu bezpieczeństwa oraz zminimalizuje się zagrożenie ekologiczne. Zintegrowanie działań na rzecz jednolitego systemu bezpieczeństwa w transporcie warunkuje jego sprawne funkcjonowanie.

Biorąc powyższe pod uwagę, na bezpieczeństwo transportu mają wpływ następujące składniki: bezpieczne zachowania uczestników ruchu, bezpieczna infrastruktura drogowa, bezpieczne pojazdy, efektywny system ratownictwa i pomocy medycznej. Należy obrać kierunki działań, które będą dążyły do celu, jakim jest bezpieczeństwo transportu. Środkami realizacji celu powinno być zastosowanie trzech metod: rozwiązań inżynierskich w postaci odpowiednich konstrukcji, ich ciągłego rozszerzania na coraz to nowe obszary, a przede wszystkim korzystanie z nowinek technicznych, rozbudowanego systemu nadzoru (zarówno monitoringu elektronicznego, jak i kontroli osobistych) oraz na końcu edukacji, która przyniesie rezultaty najbardziej trwałe, jednak w dłuższej perspektywie czasowej. Bezpieczeństwo infrastruktury transportowej to jeden z istotniejszych dylematów najbliższych lat. Zły stan dróg i trakcji kolejowych podważa wiarygodność Polski na arenie międzynarodowej jako mostu łączącego Europę Zachodnią z Wschodnią. Nasze strategiczne położenie, które w przeszłości było przyczyną wielokrotnych problemów dotyczących naszą ojczyznę, pozbywając państwowości, współcześnie można wykorzystać jako mocną stronę. Właściwa eksploatacja istniejącej infrastruktury oraz nowe przedsięwzięcia mogłyby przynieść konkretne korzyści w postaci inwestycji zagranicznych. Infrastruktura komunikacyjna jest jednym z kluczowych kryteriów wyboru lokalizacji dla nowych zakładów przez biznesmenów. Chcąc rozwijać naszą gospodarkę, trzeba ponieść pewne nakłady, które w ciągu kilku lat będą pracować na siebie. Dekapitalizacja infrastruktury transportowej to bardzo poważne zagrożenie, do którego nie można dopuścić. Fundamentalnym działaniem jest walka z dewastacją infrastruktury. Z każdym rokiem wzrasta ryzyko wystąpienia katastrof o podłożu przemysłowym i technicznym spowodowanych złym stanem obiektów, który jest rezultatem zarówno naturalnego zużywania, ale również umyślnego niszczenia przez człowieka. Dewastacje są przestępstwem słabo wykrywalnym, w związku z czym wandy nie obawiają się ryzyka wynikającego z ich nielegalnych działań. Instalacja

monitoringu na szeroką skalę to kosztowna inwestycja, ale wydaje się być jedynym wyjściem z sytuacji nieposzanowania mienia publicznego na taką skalę, jaka ma miejsce w Polsce.

Sprostanie analizowanym zagrożeniom dla systemu transportowego jest sprawą niewątpliwie dla właściwego realizowania zadań obronnych przy wykorzystaniu transportu cywilnego. Najbardziej skutecznym działaniem w opinii autorki jest położenie nacisku na edukację. Edukacja jako metoda osiągania zmian w bezpieczeństwie transportu jest szczególnie wskazana do zastosowania w drogownictwie. Pomimo wysokich kryteriów do spełnienia w celu otrzymania pozwolenia na prowadzenie pojazdów samochodowych liczba wykroczeń jest bardzo duża, ofiary śmiertelne w transporcie to przede wszystkim uczestnicy ruchu drogowego. W ocenie autorki problem tkwi w mentalności uczestników ruchu, którzy zazwyczaj jeżdżą zbyt brawurowo, są pewni swoich umiejętności, w związku z czym nie dopuszczają do świadomości możliwości popełnienia błędu. Wyśrubowane kryteria przyznawania dokumentów uprawniających do prowadzenia samochodów są zbyt późną metodą walki z niebezpieczeństwami na drogach. Zmiany w tym kierunku należy rozpocząć od edukacji – kierowcy, zasiadając za kierownicą, nie powinni powielać schematów, według których żyją ich rodzice. Wraz z potrzebą edukacji współlistnieje konieczność remontowania dróg i budowy kolejnych. Jednak statystyki nie kłamią – niebezpieczeństwo wynikające z korzystania z transportu drogowego to w głównej mierze nieodpowiedzialność człowieka.

Przeprowadzona analiza pozwoliła wypracować następujące rekomendacje dla udoskonalenia polskiego transportu:

- wymiana lokomotyw i wagonów na nowoczesny tabor kolejowy jest koniecznością, zważając na raport o stanie technicznym linii kolejowych (niemal jedna trzecia znajduje się poniżej wszelkich norm);
- modernizacja infrastruktury dworców i przystanków kolejowych oraz najbardziej wypadkowego elementu – przejazdów poprzez zastosowanie nowoczesnych technologii, np. sterowniki programowalne PLC (*Programmable Logic Controllers*), które dzięki posiadaniu systemu operacyjnego w czasie rzeczywistym kontrolują przejazdy kolejowe;
- w aglomeracjach miejskich konieczna jest rewitalizacja i rozbudowa linii kolejowych, których obecny system gospodarowania może z czasem doprowadzić do dekapitalizacji;
- przebudowa skrzyżowań jednopoziomowych na rzecz dwupoziomowych (wiadukty i tunele) co z uwagi na ogrom wypadków na przejazdach byłoby wyjściem najwłaściwszym, zdecydowanie bardziej skutecznym niż udoskonalenia techniczne – kontakt uczestników ruchu samochodowego z kolejowym zostałyby całkowicie wyeliminowane, uniemożliwiając kolizje;
- podejmowanie działań zmierzających do lepszej integracji transportu szynowego i kołowego, gdyż niejednokrotnie dworce autobusowe i kolejowe znajdują się naprzeciwległych krańcach miast, stwarzając podróżnym, szczególnie nie znającym terenu, wiele niedogodności [*Strategia Rozwoju Transportu...* 2013, s. 10].

Ulepszenia techniczne znacznie poprawią stan bezpieczeństwa, jednak tylko w pośredni sposób, bo są one czynnikiem pobocznym. Podobnie jak na drogach samochodowych, tak i przejazdach kolejowych największą winę ponosi człowiek. Nawet najnowocześniejsze systemy nie pomogą, gdy zachowanie kierującego jest lekkomyślne, oparte na utartych schematach. Należy podkreślić, że wymienione działania to procesy bardzo długotrwałe. Ich realizacja może trwać latami. Transport jest szczególną dziedziną gospodarki, o dalekim horyzoncie czasowym, co może być demobilizujące w oczekiwaniu na efekty, ale należy mieć na uwadze perspektywę następnych dekad. Aktualne działania będą rzutowały na życie kolejnych pokoleń, które w przypadku naszych zaniedbań będą borykały się z dokładnie

tymi samymi problemami. Być może to właśnie ten szczegół wpływa na małą efektywność transportu w Polsce. Aby rezultaty działań inwestycyjnych przyniosły pożądany skutek, muszą być kontynuowane przez kolejne rządy. Zauważa się, że politycy nie czują bezpośredniej odpowiedzialności za inwestycje, które są kontynuacją działań poprzedników. Dominuje przy tym partykularyzm interesów politycznych polityków.

Zarówno obecny stan infrastruktury, który powinien być doskonalony poprzez właściwe renowacje oraz wdrażanie nowych projektów, jak i budowa nowych obiektów muszą być kwestiami priorytetowymi, gdyż poza sprawami obronnymi ich posiadanie to korzyści we wszelkich wymiarach: oszczędność czasu podróży, redukcja kosztów transportu i magazynowania towarów, możliwość podbijania kolejnych rynków, łatwiejszy przepływ pracowników, ułatwienie dostępu do edukacji i opieki zdrowotnej, ułatwienie w znalezieniu pracy odpowiadającej kwalifikacjom pracownika, a w wizji dalekosiężnej spadek bezrobocia oraz – co najważniejsze – podnoszenie skłonności i zdolności firm krajowych, a także zagranicznych do inwestowania, skutkujące napływem kapitału [*Którędy droga? Raport...*]. Należy mieć nadzieję, że w najbliższych latach nastąpią dalsze inwestycje w infrastrukturę, takie, jakich fala miała miejsce podczas przygotowań naszego kraju do Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej w 2012 roku.

Bibliografia

- Babula J., *Systemy mobilizacyjne sil zbrojnych*, Bellona, Warszawa 1995.
- Bańko M. (red.), 2000, *Inny słownik języka polskiego*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kaczmarek T., 2011, *Stan polskiej infrastruktury kolejowej oraz przedsięwzięcia inwestycyjne na szlakach do polsko-niemieckiej granicy*, Poznań.
- Kitler W., 2011, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, AON, Warszawa.
- Krawczyk P., 2006, *Lotnictwo cywilne, cz. 2: Port lotniczy, operacje lotnicze, szkolenie lotnicze: zbiór wykładów*, AON, Warszawa.
- Krystek R. (red.), 2009 *Zintegrowany system bezpieczeństwa transportu*, t. 1: *Diagnoza bezpieczeństwa transportu w Polsce*, Wydawnictwo Komunikacji i Łączności, Gdańsk.
- Kuliczkowski M., 1998, *Znaczenie transportu samochodowego w systemie obronnym państwa oraz kierunki zmian w związku z wejściem Polski do NATO*, „Myśl Wojskowa”, Rocznik LXXX (LIV), 4(597).
- Kuliczkowski M., 2011, *Przygotowania obronne państwa w systemie bezpieczeństwa narodowego – wybrane problemy* [w:] M. Kuliczkowski, M. Olszewski, S. Olearczyk (red.), *Administracja publiczna i przedsiębiorcy w obszarze pozamilitarnych przygotowań obronnych*, AON, Warszawa.
- Kuliczkowski M., Ruman S., *Transport samochodowy w systemie obronnym Rzeczypospolitej Polskiej*, AON, Warszawa 1999.
- Kuliczkowski M., Olszewski M., Olearczyk S. (red.), 2011, *Administracja publiczna i przedsiębiorcy w obszarze pozamilitarnych przygotowań obronnych*, AON, Warszawa.
- Kuźniar R., 1996, *Po pierwsze bezpieczeństwo*, „Rzeczpospolita” z 9 stycznia.
- Liwiński J., *Krajowe porty lotnicze 2014*, „Lotnictwo” 2015, nr 4.

- Liwiński J., *Krajowe porty lotnicze 2012*, „Lotnictwo”, nr 4.
- Lach Z., 1993, *Infrastruktura obronna Rzeczypospolitej Polskiej*, AON, Warszawa.
- Łukaszczuk L., Balcerzak T. (red.), 2007, *Lotnictwo współczesne i jego problemy*, AON, Warszawa.
- Muszyński M., 2007, *Rola lotnictwa cywilnego w dziedzinie obronności i bezpieczeństwa państwa w kontekście współpracy międzynarodowej* [w:] L. Łukaszczuk, T. Balcerzak (red.), *Lotnictwo współczesne i jego problemy*, AON, Warszawa.
- Nowakowski Z., Rajchel J., Szafran H., Szafran R., 2012, *Strategia bezpieczeństwa narodowego Polski na tle strategii bezpieczeństwa wybranych państw*, Towarzystwo Naukowe Powszechnie S.A., Warszawa.
- Pawłowski J. (kier.), 2002, *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa.
- Polska w liczbach*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012.
- Plan strategiczny Urzędu Lotnictwa Cywilnego na lata 2011–2015, Warszawa 2011.
- Robinson P., 2008, *Dictionary of national security*, Polity Press, Cambridge.
- Stańczyk J., 1996, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, ISP PAN, Warszawa.
- Strategia Rozwoju Transportu do 2020 roku*, Warszawa 2013.
- Tarka D., *Infrastruktura transportowa w wybranych krajach Unii Europejskiej – analiza taksonomiczna*, Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Informatyki Gospodarczej i Logistyki, http://www.zneiz.pb.edu.pl/data/magazine/article/99/2.2_tarka.pdf
- Rydzkowski W., Wojewódzka-Król K. (red.), 2010, *Transport*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ustawa z dnia 28 marca 2003 r. o transporcie kolejowym, Dz. U. z 2015 poz. 1297.

Źródła internetowe

- Dwóch Polaków, jeden samochód. Dogoniliśmy średnią UE w liczbie posiadanych aut*, http://serwisy.gazetaprawna.pl/transport/artykuly/582353,dwoch_polakow_jeden_samochod_dogonilismy_srednia_ue_w_liczbie_posiadanych_aut.html [dostęp: 04.03.2016].
- http://www.obserwatorium.word.olsztyn.pl/index.php?option=com_k2&view=item&id=49:bezpiecze%C5%84stwo-w-polityce-transportowej&Itemid=116&lang=pl [dostęp: 20.05.2016].
- <http://www.policja.pl/pol/aktualnosci/120765,Jest-bezpieczniej-na-drogach-mniej-wypadkow-zabitych-i-rannych-w-2015r.html> [dostęp: 20.06.2016].
- <http://www.tdt.pl/przewoz-towarow-niebezpiecznych/adr.html> [dostęp: 20.05.2016].
- http://www.utk.gov.pl/portal/pl/64/257/Wstepna_ocena_bezpieczenstwa_ruchu_kolejowego_w_Polsce_w_2007_roku.html [dostęp: 23.05.2016].
- Którędy droga? Raport o tym jak odblokować inwestycje drogowe w Polsce*, <http://www.for.org.pl/upload/File/prezentacje/PrezentacjaKtoredydrogaFINAL.pdf> [dostęp: 13.02.2016].
- Luft M., Kornaszewski M., 2012, *Bezpieczeństwo ruchu na przejazdach kolejowych*, <http://www.not.org.pl/not/files/2012/bezpieczenstwo-transport/prezentacje/04.pdf> [dostęp: 23.05.2016].

Mały Rocznik Statystyczny Polski 2015, <http://stat.gov.pl/>

Najbardziej zatłoczone miasta, <http://www.log24.pl/news/2015/4/7/najbardziej-zatloczone-miasta,5310> [dostęp: 08.03.2016].

PKP Intercity bije rekordy przewozów i punktualności. Dzięki Pendolino, <http://www.polskie-radio.pl/42/273/Artykul/1572374,PKP-Intercity-bije-rekordy-przewozow-i-punktualnosc-Dzieki-Pendolino> [dostęp: 08.02.2016].

The World Factbook, <https://www.cia.gov/>

Umowa europejska dotycząca międzynarodowego przewozu drogowego towarów niebezpiecznych, art. 2, pkt 2.1.1.1, <http://www.pcb.pl/pdfs/adr.pdf> [dostęp:20.05.2016].

Up to 30% of UK population will be from ethnic minorities by 2050 – study, <http://rt.com/uk/157012-britain-ethnic-minorities/>

Wytyczne Nr 3 Prezesa Urzędu Lotnictwa Cywilnego z dnia 22 sierpnia 2003 r. w sprawie innych miejsc przystosowanych do startów i lądowań statków powietrznych, http://www.ulc.gov.pl/_download/wazne/plan_strategiczny_0911.pdf

SUMMARY

Marlena Blicharz

The use of civil transport for military purposes

The article concerns the current situation of civil transport in Poland. The author discuss the various branches of transport, analyzing the state of their infrastructure. Article describes changes that were taking place in the aviation, rail and road during the last decade, including numbers of passenger and freight transport. An analysis of the applicability of civil transport for defensive purposes in case of an emergency and external threat was carried out. A comparison of particular transport channel's capabilities to adjusting into needs of the armed forces, taking into account the strengths and weaknesses, was undertaken.

Key words: transport, security preparations, national security.

Data wpływu artykułu: 17.03.2016 r.

Data akceptacji artykułu: 24.05.2016 r.

Patrycja Głogowska, Patrycja Zdrojewska, Hubert Wagner

Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki
we Wrocławiu

e-mail: pat.glogowska@gmail.com, patrycja.zdrojewska@gmail.com,
hubertwagner93@gmail.com

Bezpieczeństwo i zagrożenia – wzajemne relacje

STRESZCZENIE

Zarówno termin „bezpieczeństwo”, jak i „zagrożenie” są pojęciami coraz częściej używanymi w codziennym życiu. Jednakże oba zagadnienia na przestrzeni lat ewoluowały i poszerzały swoje znaczenia. Wraz z rozwojem cywilizacji oraz zmianami klimatycznymi zagrożenie dotyka coraz nowych obszarów działalności człowieka, co wywołuje brak poczucia bezpieczeństwa dla jednostki, jak również wpływa na stabilność państwa.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, zagrożenie, typologia, relacje, zależności.

Wstęp

„Bezpieczeństwo” i „zagrożenie” to pojęcia od siebie zależne. To właśnie ich korelacje wpływają na poziom poczucia bezpieczeństwa odczuwalnego przez jednostkę. Jednak nie jest to wpływ oczywisty i możliwy do precyzyjnego zdefiniowania. Należy się więc zastanowić, czym właściwie jest bezpieczeństwo i w jakich kategoriach można je rozumieć, a także jak można rozróżnić zagrożenia, które występują w dzisiejszym świecie.

Pojęcia te towarzyszą człowiekowi od zarania dziejów. Nie są one jednak stałe i niezmiennne. Potocznie bezpieczeństwo rozumie się jako stan bez zagrożeń, to brak lęku przed utratą życia, zdrowia, lub mienia oraz wiara, że w wypadku wystąpienia takiego zagrożenia możliwe będzie uzyskanie skutecznej pomocy [Kaczmarczyk, 2014, s. 13]. Dostrzec należy, że pojawiają się zagrożenia stare i nowe. Trudno oszacować, czy ich liczba się zwiększa, czy zmniejsza. Świadome spojrzenie na te aspekty pozwala odpowiednio się do nich przygotować, co w konsekwencji zwiększa szansę na minimalizację ich skutków, a także podejmowanie odpowiednich decyzji.

Pojęcie i poczucie bezpieczeństwa

Aby zrozumieć relacje, jakie zachodzą pomiędzy pojęciem „bezpieczeństwo”, a „zagrożenie”, należy zastanowić się nad etymologią tych pojęć. „Bezpieczeństwo” pochodzi od łacińskiego *sine cura*, czyli bez troski lub bez uwagi [Socha, 2014, s. 13]. Obecnie

przetrwało w języku angielskim *security* oraz we francuskim *securité* [*Słownik terminów...*, 2008, s. 14]. W *Słowniku terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego* [2008, s. 14] termin „bezpieczeństwo” jest wyjaśniony jako: „stan, który daje poczucie pewności i gwarancję jego zachowania oraz szansę na doskonalenie. Jedną z podstawowych potrzeb człowieka”.

Bezpieczeństwo jest nieodzownym czynnikiem kształtującym codzienne życie i funkcjonowanie. „Istotą bezpieczeństwa jest ochrona tego, co wartościowe, co zapewnia przetrwanie i rozwój” [Bieżyński, 2014, s. 40]. Ryszard Zięba wskazuje na podmiotową potrzebę bezpieczeństwa, co oznacza „że może dotyczyć różnego rodzaju podmiotów, od jednostek poczynając, po wielkie grupy społeczne, włączając w to struktury organizacyjne (instytucje) reprezentujące pojedynczych ludzi i różne grupy społeczne (państwa, społeczeństwa, narody, system międzynarodowy)” [Zięba, 2012, s. 7–22]. Odnosząc się natomiast do kryterium przestrzeni, można wyróżnić bezpieczeństwo lokalne, subregionalne, regionalne oraz globalne. Robert Socha zauważa, że w znaczeniu międzynarodowym pojęcie „regionalne” lub „lokalne” będzie miało inne znaczenie niż w ujęciu narodowym. Podstawą takiego założenia jest art. 164 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku oraz ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym i samorządzie województwa. Konstytucja RP określa gminę jako podstawową jednostkę, a „inne jednostki samorządu regionalnego lub lokalnego i regionalnego określa ustawa” [Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej]. Wskazują one, iż na terenie powiatu mieszkańcy tworzą wspólnotę lokalną, a na terenie województwa regionalną. Biorąc pod uwagę te zapisy, w przypadku powiatu mówić należy o bezpieczeństwie lokalnym, zaś na terenie województwa o bezpieczeństwie regionalnym [Socha, 2014, s. 15].

Poczucie bezpieczeństwa zmienia się adekwatnie do zmian zachodzących w otoczeniu, rozwoju społeczeństwa oraz powiązanych z tymi procesami czynników warunkujących powstawanie nowych zagrożeń. Pierwotnie oznaczało głównie bezpieczeństwo militarne, obecnie można mówić o wielu dziedzinach, w których występuje, np. bezpieczeństwo wewnętrzne, zewnętrzne, pracy, psychiczne, fizyczne, socjalne itd. Takie rozszerzenie pojęcia bezpieczeństwa w literaturze nazywane jest odmilitaryzowaniem [Socha, 2014, s. 15]. Bezpieczeństwo odznacza się brakiem ryzyka utraty czegoś, co jest dla danej jednostki istotne. Mówiąc o człowieku, może to być np. praca, zdrowie, rodzina, a odnosząc się do państwa – np. suwerenność czy terytorium. Najkrótszą definicję pojęcia przedstawia *Słownik języka polskiego*, który określa bezpieczeństwo jako stan niezagrożenia, spokoju i pewności [Szymczak (red.), 1982, s. 561]. To określenie jest jak najbardziej trafne, jednakże tak skomplikowane pojęcie, jakim jest bezpieczeństwo, nie dla każdego będzie oznaczało to samo.

W kontekście powyższych rozważań warto wskazać, że w literaturze przedmiotu wyróżnia się, że:

1. **Bezpieczeństwo nie jest pojęciem jednoznacznym.** Jak zauważono wcześniej, dla każdego podmiotu inne czynniki mogą kształtować poczucie bezpieczeństwa. Niektórzy będą się troszczyć o zdrowie, a inni o kwestie związane z pracą. Rozpatrując bezpieczeństwo państwa, będzie liczyć się siła militarna oraz umocniona pozycja na arenie międzynarodowej.

2. **Bezpieczeństwo zawiera się w dwóch obszarach: subiektywnym oraz obiektywnym.** Pierwszy jest skorelowany z poczuciem bezpieczeństwa. Jest to odczucie indywidualne, związane bezpośrednio z każdym człowiekiem i dla niego wyjątkowe. Obszar obiektywny związany jest z otoczeniem. Na bezpieczeństwo każdego podmiotu wpływ ma system polityczny oraz jakość elity rządzącej, następnie panujące stosunki międzynarodowe, położenie geograficzne, gospodarka oraz jakość wojska, policji. Natomiast bezpieczeństwo

człowieka i jego wymiar obiektywny to np. sytuacja materialna, a wymiar subiektywny – cechy psychofizyczne.

3. **Bezpieczeństwo może być rozpatrywane jako stan oraz jako proces.** Poczucie stanu rozpatrywać należy poprzez pryzmat aktualnych zdarzeń. Natomiast proces jest ciągle doskonalony. „Bezpieczeństwo to proces ciągłego tworzenia wokół siebie i w samym sobie warunków do osiągnięcia wyższych jego poziomów. Proces, który trwa przez całe życie człowieka, jak zmiany w nim i wokół niego zachodzące” [Prońko, 2010, s. 22]. Bezpieczeństwa nie można pojmować statycznie, gdyż jest to proces dynamiczny, ulegający ciągłej zmianie. Mając na uwadze względny charakter jego odczucia, osiągnięcie poziomu absolutnego bezpieczeństwa jest niemożliwe [*Słownik terminów...*, 2008, s. 14].

4. **Bezpieczeństwo jest związane z przetrwaniem podmiotu i możliwością jego rozwoju.** „Przyjęto jednak, że każdy człowiek czuje się bezpiecznie, jeżeli nie ma wojny, konfliktów. A zatem wtedy, kiedy panuje pokój, zgoda i ład” [*Słownik terminów...*, 2008, s. 14]. Powyższe stwierdzenie jest powiązane z przetrwaniem podmiotu. Natomiast możliwość rozwoju jest związana z zapewnieniem przez państwo obywatelowi możliwości nauki, wypoczynku, normalnego funkcjonowania w sytuacji braku zagrożenia przed niespodziewanym zagrożeniem.

Według Ryszarda Zięby bezpieczeństwo „można określić jako pewność istnienia i przetrwania, stanu posiadania oraz funkcjonowania i rozwoju podmiotu. Pewność jest wynikiem nie tylko braku zagrożeń (ich niewystępowania lub eliminowania), ale powstaje także wskutek kreatywnej działalności danego podmiotu i jest zmienna w czasie, czyli ma naturę procesu społecznego” [Zięba, 2012, s. 7–22]. Potrzeby człowieka, których zaspokajanie jest niezbędne do prawidłowego funkcjonowania i egzystencji, zhierarchizował Abraham H. Maslow, tworząc „piramidę Masłowa”. W piramidzie przedstawiono potrzeby niższego i wyższego rzędu. Do potrzeb niższego rzędu zaliczamy potrzeby fizjologiczne. Dopiero kolejnymi w hierarchii są potrzeby bezpieczeństwa, przynależności, uznania i samorealizacji.

„W myśl powyższego należy rozumieć, że w pierwszej kolejności, by każdy człowiek mógł funkcjonować, muszą być zrealizowane potrzeby niższego rzędu, takie jak np.: potrzeba picia i jedzenia, które składają się na podstawowe sprawy przetrwania i funkcjonowania. Stanowią one podwaliny do realizacji potrzeby bezpieczeństwa, polegającej na zapewnieniu potrzeby pewności, braku lęku czy zagrożenia, a także zdolności podmiotu do przeciwstawiania się zagrożeniom” [Kaczmarczyk, 2014, s. 14].

Inny pogląd wprowadził szwajcarski politolog Daniel Frei. Uczony wyjaśnił pojęcie bezpieczeństwa jako stan składający się z czterech elementów:

„1. stan braku bezpieczeństwa występujący w sytuacji prawidłowego postrzegania rzeczywistego zagrożenia;

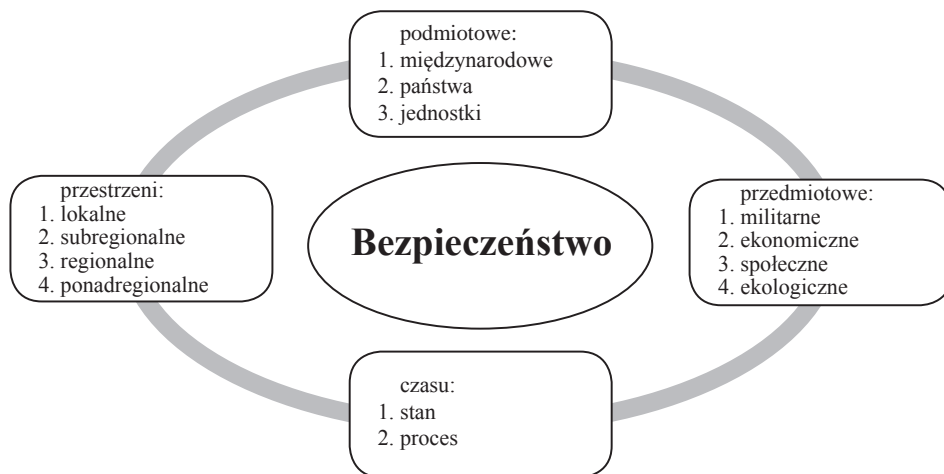
2. stan obsesji, w którym niewielkie zagrożenie jest postrzegane jako duże;

3. stan fałszywego bezpieczeństwa opierający się na niedoszacowaniu (lekceważeniu) poważnego zagrożenia;

4. stan bezpieczeństwa, w którym zagrożenie jest niewielkie, a jego postrzeganie adekwatne” [Kaczmarczyk, 2014, s. 14].

Ryszard Zięba dokonuje innej typologii bezpieczeństwa. Dzieli ją ze względu na kryterium: podmiotowe, przedmiotowe, czasu i przestrzeni (rys. 1). Ze względu na ujęcie podmiotowe, bezpieczeństwo można podzielić na bezpieczeństwo międzynarodowe, bezpieczeństwo państwa oraz bezpieczeństwo jednostki. Podejście przedmiotowe pozwala na wyodrębnienie bezpieczeństwa militarnego, ekonomicznego, społecznego, kulturowego, ekologicznego. Kryterium czasu, określa już wyżej poruszane pojęcie stanu jak i również procesu. Natomiast

ze względu na przestrzeń wyróżnić można bezpieczeństwo lokalne, subregionalne, regionalne, ponadregionalne [Biezuński, 2014, s. 41].

Rysunek 1. Podział bezpieczeństwa według Ryszarda Zięby

Źródło: opracowanie własne na podstawie Biezuński, 2014, s. 41.

Bezpieczeństwo jest potrzebą egzystencjalną, czyli niezbędną do funkcjonowania podmiotu. Istotnym zagadnieniem jest tutaj kwestia poczucia bezpieczeństwa, czyli odbioru i oceny zjawisk, jakie zachodzą wokół danego podmiotu, oraz jego postrzegania siebie w rzeczywistości. Jest to bardzo indywidualna kwestia, bo to, co dla jednej osoby będzie jednoznaczne z zagrożeniem, dla innej może być błahe. Kolejnym czynnikiem jest czas, w jakim owe zjawiska zachodzą, w zależności od okoliczności mogą być odbierane inaczej. Pomiędzy brakiem poczucia bezpieczeństwa, a poczuciem bezpieczeństwa istnieje wiele różnych, nie dających się jednoznacznie przyporządkować stanów, które mogą być zależne od rozwoju kulturalnego lub cywilizacyjnego [Prońko, 2014, s. 13].

Pojęcie bezpieczeństwa można również rozpatrywać w dwóch obszarach: instytucjonalnym i społecznym. W kontekście instytucjonalnym wyszczególnia się zadania, których realizacja ma bezpośredni związek z zapewnieniem bezpieczeństwa. Zadania te realizują właściwe podmioty administracji publicznej. Niemniej jednak nie zmienia to faktu, że odpowiedzialność za bezpieczeństwo spoczywa na każdym obywatelu. I właśnie wówczas mówi się o aspekcie społecznym – indywidualnym. „Nasuwa się w tym miejscu konstatacja, że z jednej strony niezwykle ważna jest działalność podmiotów powołanych do życia w celu zapewnienia szeroko rozumianego bezpieczeństwa, z drugiej zaś, nie mniej ważne, podejmowanie działania każdego obywatela” [Kaczmarczyk, 2014, s. 9].

W myśl powyższych rozważań należy podkreślić, iż bezpieczeństwo jest niepodważalnie jedną z podstawowych potrzeb człowieka. Jednakże, jak każdą potrzebę, jednostka odczuwa i zaspokaja je na swój indywidualny sposób. Mając na uwadze powyższe, odpowiedzenie na pytanie, czym jest bezpieczeństwo i jak je osiągnąć, staje się niemożliwe. Ponadto należy pamiętać, że bezpieczeństwo to nie tylko stan, ale również proces. Stąd też nie jest czymś danym raz na zawsze. Jego postrzeganie zmienia się wraz z dynamicznie zmieniającym się otoczeniem. Podsumowując stwierdzić można, że jest to tak wielowymiarowe zjawisko,

że każde z przedstawionych ujęć jest prawidłowe, aczkolwiek nie istnieje sposób na wyróżnienie jednego i całkowicie uniwersalnego wytlumaczenia.

Definicja zagrożenia

Pojęcie bezpieczeństwa jest powiązane z pojęciem zagrożenia. Rozpatrując wcześniej podaną definicję, według *Słownika języka polskiego* bezpieczeństwo to m.in. stan braku zagrożeń, tym samym można więc byłoby stwierdzić, że zagrożenie to stan braku bezpieczeństwa. Jednakże słownik definiuje zagrożenie następująco: „sytuacja lub stan, które komuś zagrażają lub w których ktoś czuje się zagrożony” [<http://sjp.pwn.pl/>]. Według *Słownika terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego* zagrożenie to „sytuacja, w której pojawia się prawdopodobieństwo powstania stanu niebezpiecznego dla otoczenia” [*Słownik terminów...*, 2008, s. 172–173]. Pojęcie „zagrożenie” jest w wielu aspektach tożsame z pojęciem „bezpieczeństwo”. Jego wymiar także może być subiektywny i obiektywny. Może zakłócić prawidłowe funkcjonowanie człowieka jak i większej struktury społecznej. Wiesław Korczyc wyróżnia dwa obszary zagrożeń: „pośredni: strukturalny, społeczny, globalny oraz bezpośredni: personalny, indywidualny, jednostkowy, osobowościowy” [Korczyc, 2006, s. 12]. Podobny podział można zastosować, rozpatrując skutki zagrożeń jako mikro i makro. W skali makro odnoszą się one do państwa, a szerzej do regionów czy też bezpieczeństwa światowego, a w skali mikro oddziałują na jednostkę [Korczyc, 2006, s. 12]. Dlatego tak bardzo istotna jest znajomość procedur bezpieczeństwa, które zwiększają nasze szanse na przeżycie i uratowanie osób z otoczenia.

Zagrożenia wraz z rozwojem cywilizacyjnym cały czas ewoluują. Ich częsty podział na militarne i niemilitarne jest podziałem w dalszym ciągu trafny, ale ze względu na realia świata w XXI wieku jest on zbyt ogólny i nieprecyzyjny. Posiadanie wiedzy i umiejętność prawidłowej identyfikacji przewidywanych zagrożeń może pozwolić na podjęcie działań zapobiegających oraz obronnych [Ciekanski, 2010, s. 28].

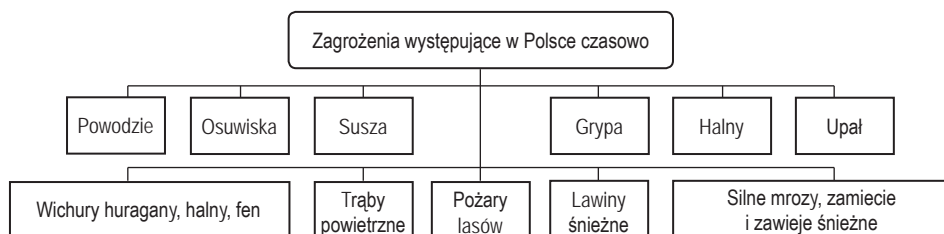
W związku z powyższym stwierdzeniem zauważyć należy, że podział ten nie jest jedyny. Obok niego często w literaturze przedmiotu dostrzec można podział zagrożeń również na wewnętrzne i zewnętrzne. Ten podział można odnieść zarówno do jednostki, jak i do państwa. Ryszard Kuriata dzieli zagrożenia na trzy grupy [Cieślarczyk, Kuriata, 2005, s. 71]:

- narodowe – skutki takich zagrożeń mogą doprowadzić do zerwania więzi społecznych, oraz problemów politycznych i gospodarczych – w tej skali mieszczą się zagrożenia, z którymi nie potrafią poradzić sobie społeczności lokalne i regionalne;
- regionalne – występują na terenie województwa, a do zadań władz w województwie należy zapanowanie nad zagrożeniem; władze państwowe muszą być gotowe do udzielenia wsparcia i pomocy w celu zapobiegnięcia rozprzestrzenienia się kryzysu na terytorium całego kraju;
- lokalne – występują na terytorium powiatu i gminy, skutki takich zagrożeń nie uniemożliwiają prawidłowego funkcjonowania państwa czy województwa.

Opracowań dotyczących podziału zagrożeń istnieje wiele więcej. Wyliczając zagrożenia, które mogą wystąpić na świecie, należy przyjąć klasyfikacje według rodzaju oraz źródła ich występowania. Ze względu na rodzaj wyróżnia się wspomniane wyżej zagrożenia militarne oraz niemilitarne, natomiast mówiąc o źródle ich występowania, rozróżniamy: zagrożenia techniczne (pożary, katastrofy budowlane, awarie chemiczne), katastrofy synergiczne (niebezpieczne zanieczyszczenia wód, wyniszczanie lasów, składowiska odpadów), katastrofy naturalne (powódzie, silne wiatry, susze), akty terroru (podłożenie ładunków wybuchowych, umyślne spowodowanie katastrofy technicznej, umyślne skażenie), patologie społeczne

(alkoholizm, narkomania, przestępczość nieletnich) oraz inne (wirusy komputerowe, niekontrolowana i nielegalna migracja, eksplozja demograficzna).

Zagrożenia występujące na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej także uległy zmianie. Przyczyniła się do tego otwartość społeczeństw, rozwój cywilizacyjny czy zawirowania polityczne [http://rcb.gov.pl/?page_id=14]. Rządowe Centrum Bezpieczeństwa corocznie opracowuje dokument, w którym zostają wyszczególnione zagrożenia najczęściej występujące na terytorium naszego państwa. Poniższy diagram wskazuje, że najczęstsze są katastrofy naturalne: powodzie, wichury, silne mrozy, grypa, susze [*Zagrożenia okresowo...*, 2013, s. 3] (rys. 2).

Rysunek 2. Zagrożenia okresowo występujące w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Zagrożenia okresowo...*, 2013, s. 3.

Istotnym elementem, który pozwala na skuteczne reagowanie na wypadek wystąpienia zagrożenia, jest identyfikacja tego zagrożenia. Poza podziałem ze względu na źródło i rodzaj zagrożenia istotne jest również rozróżnienie ze względu na czas powstawania, czas eliminacji, podział rodzajowy, dziedzinę działania, poziom zniszczeń, zasięg przestrzenny, determinizm przyczyn, możliwość antycypacji. Ze względu na kryterium czasu powstawania identyfikuje się krótko, średnio, długo, bardzo długo, lub w czasie nieograniczonym mogące wystąpić niebezpieczeństwa. Z kolei w kategorii czasu eliminacji można wyróżnić krótkoterminowe, długoterminowe, średnioterminowe oraz bezterminowe. Inny jest podział rodzajowy, który wyodrębnia zdarzenia, katastrofy, klęski i kataklizmy. Zagrożenia można również sklasyfikować ze względu na poziom zniszczeń: minimalny, średni, wysoki oraz totalny. Istotnym kryterium jest także zasięg terytorialny i tu wyodrębnia się lokalne, regionalne, krajowy, międzynarodowe oraz ogólnoswiatowy [Grocki, 2014, s. 81]. Taka taksonomia zagrożeń jest bardzo istotna w procesie zarządzania kryzysowego, ponieważ wiedza na temat zagrożeń pozwala na odpowiednie przygotowanie się oraz reagowanie [Grocki, 2014, s. 81].

Odpowiednie przygotowanie się do zagrożenia, rozpatrzenie go w każdej z wyżej wymienionych możliwości pozwoli na stworzenie odpowiednich planów oraz pozwoli na zaznajomienie się z możliwym niebezpieczeństwem, ponieważ wiedza jest najważniejszą umiejętnością w walce z zagrożeniem.

Z powyższej treści wynika, że zagrożenia stale ewoluują. Świadczy o tym chociażby fakt, że jeszcze kilkanaście lat temu zagrożenie, jakim jest cyberterrorizm, nie istniało. Przyczynia się do tego m.in. rozwój techniki czy globalizacja, a chcąc niwelować nowo powstałe i ciągle zmieniające swój charakter zagrożenia, należy ciągle doskonalić umiejętności elastycznego reagowania. Świadomość oraz znajomość otaczających nas negatywnych zjawisk eliminuje zjawisko zaskoczenia, co w efekcie przekłada się na efektywność minimalizacji ryzyka ich wystąpienia oraz, jeśli nie da się ich uniknąć, skuteczne radzenie sobie z nimi.

Podsumowanie

Konkludując, zarówno pojęcie „bezpieczeństwo”, jak i „zagrożenie” ewoluowało na przestrzeni lat. Swoista niejednoznaczność obu definicji jest związana z wieloma czynnikami, które wystąpiły w ostatnich latach, jedną z takich okoliczności może być między innymi wstąpienie Polski do Unii Europejskiej, co zwiększyło lub też pogłębiło patologie społeczne, a także w dalszym ciągu postępujące ocieplenie klimatu, które powoduje zmiany w środowisku oraz występowanie nowych, czasami i groźniejszych zagrożeń. Mimo że bezpieczeństwo i zagrożenie są dla siebie pojęciami antagonistycznymi, należy zauważyć, że wzajemnie się one uzupełniają. Z powodu powstawaniu nowych zagrożeń rozszerza się znaczenie słowa „bezpieczeństwo”. Historia uczy, że zagrożenia występują niespodziewanie. Do niektórych można się przygotować, nauczyć się podejmować skuteczne działania, tym samym zmniejszając skutki zagrożeń, lecz do tego niezbędne jest tworzenie planów oraz ciągłe doskonalenie wielu istniejących już elementów, takich jak m.in.: przepisy prawa, procedury, czy wreszcie umiejętności samych uczestników zagrożeń.

Bibliografia:

Opracowania zwarte

- Biezuński A., 2014, *Teoria bezpieczeństwa i jego pochodnych w zarysie* [w:] B. Kaczmarczyk, A. Wawrzusiszyn (red.), *Podstawowe problemy bezpieczeństwa i edukacji dla bezpieczeństwa*, MODN, Elk.
- Ciekanowski Z., 2010, *Rodzaje i źródła zagrożeń bezpieczeństwa*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza”, nr 1, CNBOP-PIB, Józefów 2010.
- Cieślarczyk M., Kuriata R., 2005, *Kryzys i sposoby radzenia sobie z nim*, WN WSK, Łódź.
- Grocki R., 2014, *Osoby niepełnosprawne w sytuacji zagrożenia*, Difin, Warszawa.
- Kaczmarczyk B., 2014, *Bezpieczeństwo i zagrożenia w teorii oraz praktyce*, SA PSP, Kraków.
- Korczyk W., 2006 *Determinanty współczesnych zagrożeń*, PWSZ, Piła.
- Maslow A.H., 1990, *Motywacja i osobowość*, PAX, Warszawa.
- Prońko J., 2010, *Zarządzanie ryzykiem w obszarze bezpieczeństwa powszechnego*, WSA, Bielsko-Biała.
- Prońko J., 2014, *Poczucie bezpieczeństwa – wymiar indywidualny i społeczny* [w:] B. Kaczmarczyk, A. Wawrzusiszyn (red.), *Podstawowe problemy bezpieczeństwa i edukacji dla bezpieczeństwa*, MODN, Elk.
- Socha R., 2014, *Bezpieczeństwo i zagrożenia. Wzajemnie relacje* [w:] B. Kaczmarczyk, A. Wawrzusiszyn (red.), *Wybrane aspekty badań nad bezpieczeństwem*, MODN, Elk.

Artykuły

- Zięba R., 2012, *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, „Zeszyty naukowe AON” nr 1(86), Warszawa.

Słowniki i encyklopedie

Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego, 2008, AON, Warszawa.

Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, tom 1, WN PWN, 1982, Warszawa.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 z późn. zm.).

Źródła internetowe

http://rcb.gov.pl/?page_id=14; [dostęp: 20.12.2015]

<http://sjp.pwn.pl/> [dostęp: 10.02.2016].

Inne

Zagrożenia okresowo występujące w Polsce, RCB, Warszawa 2013.

SUMMARY

Patrycja Głogowska, Patrycja Zdrojewska, Hubert Wagner

Safety and threats – mutual relationships

Safety as well as threats are terms increasingly apply in everyday life. Both of those terms have evolved and widen the scope of its meaning. Along with growth of civilization and global climate changes, threat as applied to whole new areas of human activity causing lack of sense of safety in each individual and also having influence on stability of the country.

Key words: safety, threat, typology, relations, depending on.

Data wpływu artykułu: 27.05.2016 r.

Data akceptacji artykułu: 01.07.2016 r.

Ewa Gondek, Dorota Nowak

Szkoła Główna Turystyki i Rekreacji w Warszawie, Wydział Turystyki i Rekreacji
e.gondek@vistula.edu.pl

Ewa Jakubczyk, Anna Kamińska-Dwórznicza, Katarzyna Samborska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk o Żywności

Wybrane właściwości fizyczne ekstrudowanego pieczywa bezglutenowego wzbogaconego dodatkiem mąki z żołądzi

STRESZCZENIE

W pracy badano wpływ dodatku mąki z żołądzi na wybrane właściwości fizyczne bezglutenowego pieczywa ryżowego otrzymanego metodą ekstruzji. Badano gęstość oraz porowatość pieczywa, określono właściwości mechaniczne i akustyczne podczas testu penetracji. Wykazano, że dodatek mąki z żołądzi pogarszał współczynnik ekspandowania, powodował wzrost gęstości pozornej oraz niewielki spadek porowatości, ale nie wpływało to na twardość materiału określoną za pomocą siły maksymalnej. Badania aktywności akustycznej wykazały, że obie badane próby pieczywa cechowały się znaczną chrupkością. Dodatek mąki z żołądzi nie miał wpływu na amplitudę i czas trwania dźwięku, ale powodował istotny statystycznie wzrost liczby zdarzeń akustycznych, co zostało zarejestrowane zarówno metodą kontaktową, jak i mikrofonową.

Stwierdzono, że dodatek mąki z żołądzi poza poprawą walorów żywieniowych, miał również korzystny wpływ na teksturę pieczywa ryżowego.

Słowa kluczowe: tekstura, pieczywo bezglutenowe, właściwości fizyczne, mąka z żołądzi.

Wstęp

Według zaleceń IŻŻ w Warszawie zapotrzebowanie organizmu na węglowodany wynosi, w zależności od wieku i stanu fizjologicznego, od 45 do 75% całkowitego zapotrzebowania energetycznego. Najistotniejszym źródłem zalecanych przez żywieniowców węglowodanów złożonych w diecie człowieka są produkty pochodzenia zbożowego. Zawierają one jednocześnie wiele witamin, zwłaszcza z grupy B, składników mineralnych oraz cennego błonnika. Jednak najczęściej wykorzystywane w piekarstwie zboża, takie jak pszenica, żyto czy owies, zawierają gluten – kompleks gluteniny i gliadyny, substancji białkowych, który nie jest tolerowany przez ludzi cierpiących na celiakię [Darewicz i in. 2011, Internet 1]. Z niewiadomych przyczyn liczba osób cierpiących na nietolerancję białek glutenowych na całym świecie rośnie i wynosi obecnie ok 2,5% populacji kobiet i 1,7% mężczyzn [Lohi i in., 2007; Internet 1].

Zbożowe produkty bezglutenowe produkowane są najczęściej na bazie kaszki kukurydzianej lub mąki ryżowej, czyli surowca o dość niskich walorach odżywczych, dlatego wiele badań poświęcono próbom wzbogacania wartości odżywczej produktów bezglutenowych poprzez dodatek mąki gryczanej, amarantusowej [Ekielski i in., 2006; Wójtowicz i in., 2012; Gondek i in., 2014, Wójtowicz in., 2013], jak również suszonych warzyw i owoców [Camire i in., 2007; Dehghan-Shoar i in., 2010; Nayak i in., 2011]. Współczesny konsument, który obawia się żywności wysoko przetworzonej, zawierającej znaczne ilości dodatków chemicznych coraz częściej sięga po produkty będące pokarmem człowieka w przeszłości. Od kilkunastu lat powszechnie stosuje się w piekarstwie pszenicę orkisz, znaną już w starożytności, która przez setki lat nie miała większego znaczenia gospodarczego. Innym przykładem takich surowców jest bogata w witaminy i mikroelementy mąka kasztanowa, z dodatkiem której produkuje się obecnie bezglutenowe pieczywo kasztanowo-ryżowe [Internet 2] oraz mąka z żołądźi. Również żołądźie, które były pożywieniem dla ludzi w dawnych czasach, powracają do łask [Łuczaj, 2011]. Współczesne badania wykazały ich wysoką wartość odżywczą, produkuje się z nich mąkę, która ma wiele zastosowań w kuchni. W porównaniu do mąki pszennej mąka z żołądźi jest kilkakrotnie bogatsza w potas, wapń i magnez, zawiera wiele witamin, zwłaszcza z grupy B (szczególnie dużo witaminy B₆ i kwasu foliowego), zawiera także dużo (16%) błonnika oraz ponad 5% nienasyconych kwasów tłuszczowych [Internet 3]. Zawartość białka wynosi około 8%, a co bardzo istotne – żołądźie i uzyskana z nich mąka nie zawierają glutenu i mogą być włączone do diety osób chorych na celiakię. Mąka z żołądźi cechuje się specyficznym, lekko cierpkim smakiem wynikającym z obecności tanniny, co powoduje, że wzbogaca smak przygotowywanych z jej udziałem potraw, dlatego coraz częściej stosowana jest w kuchni [Pinna, 2013; Łuczaj i in., 2014]. W diecie osób cierpiących na celiakię szczególnie miejsce zajmują produkty ekstrudowane, wynika to z faktu, że porowata struktura, którą się cechują, powstaje na skutek przemian fizycznych zachodzących podczas ekstruzji i do jej wytworzenia nie jest potrzebny gluten, jak to ma miejsce w tradycyjnej technologii piekarstwa. Ekstrudowane pieczywo chrupkie należy do grupy produktów, w przypadku których właściwości fizyczne, w tym porowatość, cechy mechaniczne i akustyczne, są niezmiernie istotne, ważniejsze nawet od smaku, bowiem kształtują one teksturę produktu [Saeleaw i Schleinig, 2011], dlatego celem podjętych badań była analiza wpływu dodatku mąki z żołądźi na wybrane właściwości fizyczne pieczywa bezglutenowego uzyskanego na bazie mąki ryżowej.

Metodyka

Material

Material badawczy stanowiło pieczywo chrupkie ryżowe o składzie: mąka ryżowa (97,1%), cukier (1,9%) i sól (1%), oraz pieczywo ryżowe z dodatkiem mąki z żołądźi o składzie: mąka ryżowa (87,4%), mąka z żołądźi (9,7%), cukier (1,9%) i sól (1%), wyprodukowane na potrzeby niniejszego eksperymentu w warunkach przemysłowych przez lokalnego producenta. Proces ekstruzji prowadzono w urządzeniu dwuślimakowym BC45 firmy Cletral ($T = 175^{\circ}\text{C}$, $p = 68$ bar, dozowanie surowca 35 min^{-1} , obroty ślimaków 166 min^{-1}). Parametry ekstruzji zostały dobrane przez producenta pieczywa w oparciu o wstępne próby technologiczne. Pieczywo do badań dostarczono w opakowaniach jednostkowych o wysokiej barierowości dla pary wodnej i tlenu.

Metody badawcze

Zawartość wody zmierzono zgodnie z Polską Normą [PN-84/A-86361], aktywność wody wyznaczono w urządzeniu Hygroskop DT 2 firmy Rotronic w 25°C z dokładnością $\pm 0,003$.

Współczynnik ekspandowania obliczono jako iloraz pola przekroju poprzecznego próbki i powierzchni szczeliny dyszy ekstrudera. Gęstość geometryczna wyznaczona została z ilorazu masy i objętości badanej próbki. Gęstość piknometryczną pieczywa wyznaczono za pomocą piknometru helowego Stereopycnometr SPY-6DC firmy Quantachrome Instruments.

Właściwości tekstualne

Właściwości mechaniczne badano za pomocą teksturometru Stable Micro System TA. HD plus z zastosowaniem testu penetracji (końcówka cylindryczna P/36R, odkształcenie 80% początkowej wysokości, prędkość 1 mm/s). Rejestrację efektów akustycznych towarzyszących penetracji prowadzono dwukanałowo, za pomocą akcelerometru piezoelektrycznego 4507B Bruel&Kjaer oraz mikrofonu 4189 Bruel&Kjaer (Naerum, Danmark). Do analizy dźwięku generowanego przez odkształczany materiał wykorzystano system akustycznego detektora obwiedni AED (Acoustic Envelope Detector, Stable Micro Systems, Godalming, UK). Badania właściwości mechanicznych i akustycznych prowadzono w 20 powtórzeniach zgodnie z metodyką opisaną w pracy Gondek i in. [2013b].

Na podstawie krzywych penetracji wyznaczono: pracę jako pole pod krzywą penetracji (czas–siła) pomnożone przez prędkość przesuwu głowicy, siłę maksymalną oraz liczbę pików siły. Obliczono parametry pojedynczego impulsu akustycznego: amplitudę, średnią energię pojedynczego zdarzenia, czas trwania pojedynczego zdarzenia oraz całkowitą liczbę zdarzeń zarejestrowanej emisji akustycznej. Dla sygnału dźwiękowego rejestrowanego poprzez system detektora AED wyznaczono maksymalny i średni poziom ciśnienia akustycznego (SPL) oraz liczbę pików akustycznych przy wartości progowej 10 dB.

Współczynnik chrupkości wyznaczono jako iloraz liczby zdarzeń akustycznych i pracy penetracji [Marzec i in., 2005].

Metody statystyczne

Średnie wartości wilgotności, gęstości oraz współczynnika ekspansji porównano za pomocą testu Tukeya. Do porównania wartości średnich uzyskanych deskryptorów akustycznych i mechanicznych, wobec stwierdzenia niejednorodności wariancji, zastosowano test Kruskala-Wallisa, wnioskowanie statystyczne prowadzono przy $\alpha=0,05$.

Wyniki i dyskusja

Zawartość wody w uzyskanym pieczywie chrupkim wynosiła 6,15–6,94%, co odpowiadało aktywności wody z zakresu 0,325–0,317. Zbliżone zawartości i aktywności wody w pieczywie chrupkim stwierdzono w pracy Gondek i in. [2013a], Marzec i Lewicki [2007]

i Jakubczyk i in. [2015]. Według Marzec i Lewickiego [2007] takie wartości zawartości i aktywności wody gwarantują wysoką stabilność przechowalniczą produktu, pod warunkiem zastosowania opakowania o odpowiedniej barierowości dla pary wodnej. Dodatek mąki z żółdzi do ekstrudowanej mieszanki spowodował nieznaczny wzrost zawartości wody w ekstrudacie, ale nie wpłynął istotnie na jego aktywność wody (tabela 1), podobnie zastosowane w pracy Gondek i in. (2013a) dodatki mąki gryczanej i amarantusowej nie zmieniły istotnie zawartości wody i aktywności wody produktu gotowego.

Tabela 1. Właściwości fizyczne pieczywa chrupkiego

Table 1. Physical properties of extruded crisp bread

Rodzaj pieczywa	Zawartość wody [%]	Aktywność wody	Gęstość geometryczna [g·cm ⁻³]	Gęstość piknometryczna [g·cm ⁻³]	Porowatość [%]	Współczynnik ekspansji
Pieczywo ryżowe	6,15±0,18 ^a	0,325±0,13 ^a	0,131±0,06 ^a	1,301±0,004 ^a	89,93	153,55±2,63 ^b
Pieczywo ryżowe z dodatkiem mąki z żółdzi	6,94±0,23 ^b	0,317±0,24 ^a	0,189±0,01 ^b	1,533±0,010 ^a	87,67	144,22±4,93 ^a

Wartości średnie oznaczone tymi samymi literami w kolumnach nie różnią się istotnie przy $\alpha=0,05$. Mean values followed by the same letter do not differ significantly at $\alpha=0.05$.

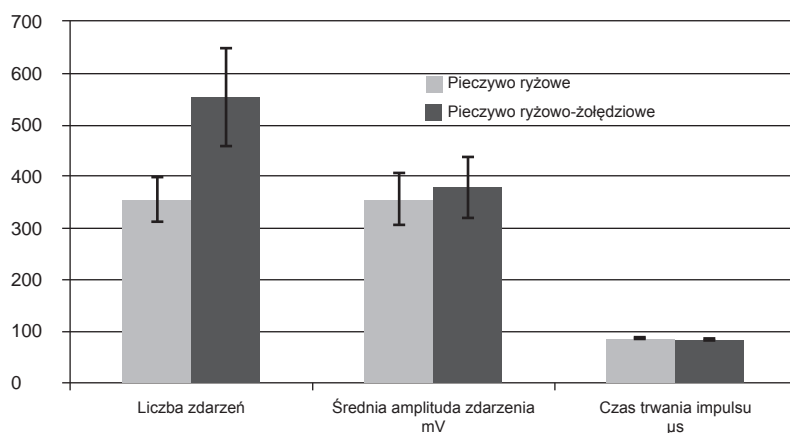
Współczynnik ekspansji wyznaczony na podstawie stosunku wymiarów porzecznych ekstrudatu i pola powierzchni szczeliny matrycy ekstrudera był w obu przypadkach wysoki i wskazywał, że uzyskany produkt cechuje silnie porowata, wyekspandowana struktura (tabela 1). Na stopień ekspandowania, poza parametrami procesu ekstruzji, wpływa istotnie skład przetwarzanej mieszanki, zwłaszcza jakość skrobi (stosunek amylozy do amylopektyny), obecność białka, tłuszczu, błonnika, a także niektórych składników mineralnych [Ding i in., 2005; Pęksa, 2007]. Dodatek mąki z żółdzi spowodował niewielki, ale istotny statystycznie spadek stopnia wyekspandowania, wzrost gęstości geometrycznej oraz piknometrycznej produktu. Pieczywo z dodatkiem mąki z żółdzi cechowało się ponadto niższą niż ryżowe porowatością otwartą. Efekt taki ma z pewnością związek z dość dużą zawartością błonnika oraz substancji mineralnych i tłuszczu w mące z żółdzi. W pracy Gondek i in. [2013a] badano wpływ dodatku substancji bioaktywnych wzbogacających wartość odżywczą pieczywa kukurydzianego na jego właściwości fizyczne. Stwierdzono, że dodatek mąki z gryki i amarantusa również istotnie wpływał na stopień ekspandowania, porowatość i gęstość pieczywa kukurydzianego.

Uzyskane w pracy krzywe penetracji obu badanych rodzajów pieczywa charakteryzowały się nieregularnym przebiegiem, typowym dla produktów kruchych i chrupkich z licznymi pikami (tabela 1). Duża liczba pików rejestrowanych podczas penetracji lub ściskania zdaniem wielu badaczy świadczy o chrupkiej teksturze, co jest wysoce pożądane przez konsumentów [Roudaut i in., 2002; Arimi i in., 2010; Saeleaw i Schleinig, 2011; Gondek i in., 2013ab; Jakubczyk i in., 2015].

Badane produkty nie różniły się istotnie wartością siły maksymalnej, która wynosiła średnio 359,15 N dla pieczywa ryżowego bez dodatków i 319,74 N dla pieczywa ryżowego z dodatkiem mąki z żółdzi. Według danych literaturowych siła maksymalna jest często

skorelowana z sensorycznie ocenianą twardością materiału [Primo Martin i in., 2010; Saeleaw i Schleining, 2011]. Pieczywo z dodatkiem mąki z żołądźi cechowało się istotnie niższą od ryżowego wartością pracy penetracji, w innych badaniach nie stwierdzono wpływu dodatku mąki gryczanej i ryżowej na pracę penetracji [Marzec i in., 2005; Gondek i in., 2013a]. Dodatek mąki z żołądźi pomimo spadku wartości pracy penetracji spowodował istotny, 75-procentowy, wzrost liczby pików siły. Efekt ten należy uznać za pozytywny z uwagi na pogląd, że ich powstawanie łączy się z pękaniem pojedynczych elementów strukturalnych odkształcanego materiału, a duża liczba pików siły i towarzyszących im zdarzeń akustycznych oznacza na ogół chrupką, lubianą przez konsumenta teksturę [Arimi i in., 2010; Saeleaw i Schleining, 2011].

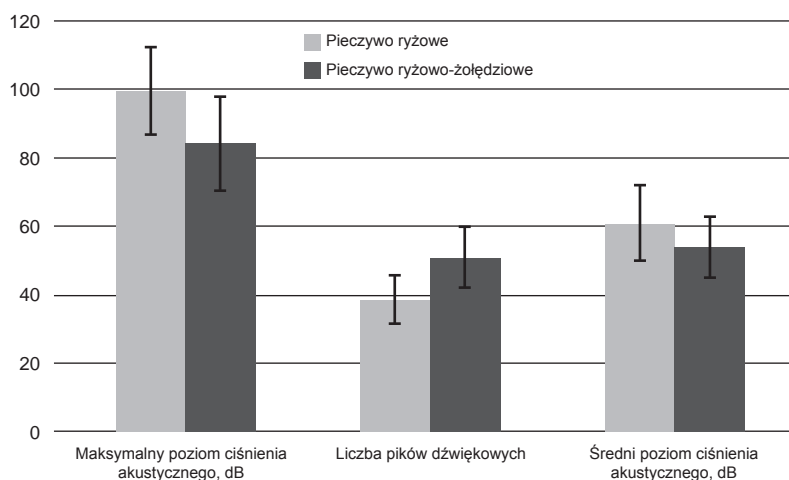
Liczba prac, w których do oceny właściwości teksturalnych zastosowano metody akustyczne w ostatnich latach istotnie się zwiększyła. Metody te dostarczają wielu cennych informacji na temat struktury i tekstury żywności. Wykazano, że w przypadku niektórych produktów, do których zalicza się pieczywo chrupkie, właściwości akustyczne mają większy udział w ogólnej percepcji tekstury niż cechy mechaniczne. Na rysunku 1 przedstawiono deskryptory emisji akustycznej zarejestrowane za pomocą czujnika piezoelektrycznego. Sygnał zarejestrowany podczas odkształcania badanych próbek pieczywa miał postać dyskretną szeregu krótkich impulsów akustycznych o zmiennej amplitudzie i czasie trwania 83–85 μ s.

Rysunek 1. Deskryptory emisji akustycznej towarzyszącej penetracji pieczywa chrupkiego

Figure 1. Acoustic emission descriptors of investigated bread sample

Dodatek mąki z żołądźi nie wpływał na amplitudę emitowanego sygnału, na średnią energię pojedynczych impulsów ani na czas ich trwania. Istotnie statystycznie różniła się jedynie liczba generowanych zdarzeń akustycznych. Analogiczne zależności stwierdzono podczas obróbki cyfrowej sygnału uzyskanego z detektora obwiedni akustycznej. Choć średni i maksymalny poziom energii akustycznej w przypadku pieczywa z dodatkiem zmielonych żołądźi był niższy, to całkowita liczba zarejestrowanych zdarzeń istotnie wyższa (rys. 2). Współczynnik chrupkości określony według zależności zaproponowanej przez Marzec i in. [2005] wyznaczony w oparciu o zastosowane metody pomiaru cech akustycznych przedstawiono w tabeli 2. Obie zastosowane w pracy metody pomiarowe wykazały poprawę tekstury pieczywa ryżowego poprzez wprowadzenie do niego mąki z żołądźi.

Rysunek 2. Deskryptory dźwięku wyznaczone za pomocą detektora obwiedni akustycznej AED
Figure 2. Sound descriptors determined with application of the acoustic envelope detector (AED)

Tabela 2. Właściwości teksturalne pieczywa chrupkiego uzyskane na podstawie testu penetracji

Table 2. Textural properties of extruded crisp bread obtained during penetration test

Rodzaj pieczywa	Siła maksymalna [N]	Praca penetracji [mJ]	Liczba pików siły	Współczynnik chrupkości (liczba zdarzeń EA)	Współczynnik chrupkości (liczba zdarzeń AED)
Pieczywo ryżowe	359,15±100,22 ^a	588,55±47,23 ^a	38,21±18,79 ^a	0,596±0,21 ^a	0,063±0,011 ^a
Pieczywo ryżowe z dodatkiem mąki z żółdźdi	319,74±43,46 ^a	532,74±129,87 ^b	51,24±14,28 ^b	1,056±0,23 ^b	0,094±0,023 ^b

Wartości średnie oznaczone tymi samymi literami w kolumnach nie różnią się istotnie przy $\alpha=0,05$. Mean values followed by the same letter do not differ significantly at $\alpha=0,05$.

Podsumowanie i wnioski

Uzyskane w pracy wyniki potwierdzają możliwość zastosowania mąki z żółdźdi jako składnika wzbogacającego wartość odżywczą pieczywa dla osób na diecie bezglutenowej. Dodatek mąki z żółdźdi powodował nieznaczny wzrost zawartości wody w ekstrudacie, nie powodując jednocześnie zmiany jego aktywności wody, która była na poziomie bezpiecznym z punktu widzenia stabilności mikrobiologicznej oraz przemian fizycznych i chemicznych powodujących psucie się żywności. Wzbogacenie wartości odżywczej pieczywa

ryżowego o dodatek mąki z żółdzi powodowało istotny statystycznie wzrost jego gęstości oraz spadek współczynnika ekspansji i porowatości otwartej, jednak pomiary właściwości mechanicznych i akustycznych wykazały, że dodatek mąki z żółdzi nie spowodował niekorzystnych zmian w teksturze pieczywa. Co więcej, wzrost liczby pików siły oraz aktywności akustycznej mierzonej liczbą generowanych zdarzeń akustycznych, niezależnie od zastosowanej metody rejestracji dźwięku, wskazuje, że pieczywo ryżowe z dodatkiem mąki z żółdzi cechowało się bardziej delikatną, chrupką teksturą w porównaniu do pieczywa ryżowego bez dodatków.

Bibliografia

- Arimi J.M., Duggan E., O'Sullivan M., Lyng J.G., O'Riordan E.D., 2010, *Development of an acoustic measurement system for analyzing crispiness during mechanical and sensory testing*, Journal of Texture Studies, 41, 320–340.
- Camire M.E., Dougherty M.P., Briggs J.L., 2007, *Functionality of fruit powders in extruded corn breakfast cereals*, Food Chemistry, 10 (12), 765–770.
- Darewicz M., Dziuba J., Jaszczak L., 2011, *Celiakia – aspekty molekularne, technologiczne, dietetyczne*, Przemysł Spożywczy, (1) 2, 19–22.
- Dehghan-Shoar Z., Hardacre A.K., Charles S., Brennan Ch. S., 2010, *The physico-chemical characteristics of extruded snacks enriched with tomato lycopene*, Food Chemistry, 123(4), 1117–1122.
- Ding Q.-B., Ainsworth P., Tucker G., Marson H., 2005, *The effect of extrusion conditions on the physicochemical properties and sensory characteristics of rice-based expanded snacks*, Journal of Food Engineering, 66, 283–289.
- Ekielski A., Majewski Z., Żelaziński T., 2006, *Wpływ dodatku gryki na własności ekstrudatu kukurydzianego*, Inżynieria Rolnicza, 7(82), 155–161.
- Gondek E., Jakubczyk E., Herremans E., Verlinden B., Hertog M., Vandendriessche T., Verboven P., Antoniuk A., Bongaers E., Estrade P., Nicolai B., 2013b, *Acoustic, mechanical and structural properties of extruded crisp bread*, Journal of Cereal Science, 58, 132–139.
- Gondek E., Jakubczyk E., Wieczorek B., 2013a, *Właściwości fizyczne bezglutenowego pieczywa chrupkiego*, Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych, 574, 29–38.
- Gondek E., Jakubczyk E., Stasiak M., Królikowski K., 2014, *Wpływ dodatków wzbogacających wartość odżywczą na teksturę bezglutenowego pieczywa chrupkiego*, Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych, 578, 49–60.
- Internet 1, <http://celiakia.net.pl>
- Internet 2, <http://www.incola.com.pl/produkty/pieczywo-chrupkie-ryzowo-kasztanowe-bezglutenowe>
- Internet 3, http://darynatury.pl/Produkt/Maka_z_zoledzi___bez_glutenu_421#path
- Jakubczyk E., Linde M., Gondek E., Kamińska-Dwórznicza A., Samborska, Antoniuk A., 2015, *The effect of phytosterols addition on the textural properties of extruded crisp bread*. Journal of Food Engineering, 167, 156–161.

- Lohi K., Mustalahti K., Kaukinen K., 2007, *Increasing prevalence of coeliac disease over time*, *Alimentary Pharmacology Therapeutic*, 1:26(9), 1217–25.
- Łuczaj Ł., Adamczak A., Duda M., 2014, *Tannin content in acorns (*Quercus spp.*) from Poland*, *Dendrobiology*, 72.
- Łuczaj Ł., 2011, *Dziko rosnące rośliny jadalne użytkowane w Polsce od połowy XIX w. do czasów współczesnych*, *Etnobiologia Polska*, 1, 57–125.
- Marzec A., Lewicki P.P., Ranachowski Z., 2005, *Właściwości mechaniczne i akustyczne suchych produktów zbożowych*, *Inżynieria Rolnicza*, 9 (69), 207–214
- Marzec A., Lewicki P.P., Ranachowski Z., 2007, *Influence of water activity on acoustic properties of flat extruded bread*, *Journal of Food Engineering*, 79, 410–422.
- Nayak B., Berrios J.D.J., Powers J.R., Tang J., 2011, *Effect of extrusion on the antioxidant capacity and color attributes of expanded extrudates prepared from purple potato and yellow pea flour mixes*, *Journal of Food Science* 76(6), 874–883.
- Pęksa A., 2007, *Ekstruzja jako metoda produkcji wyrobów ekspandowanych*, *Seminaria Naukowe Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego* 6(57).
- Pinna C., 2013, *Acorn bread: A traditional food of the past in Sardinia (Italy)*, *Journal of Cultural Heritage*, 14, 71–74
- Primo-Martín C., van Dalen G., Meinders M.B.J., Don A., Hamer R.H., Vliet van T., 2010, *Bread crispness and morphology can be controlled by proving conditions*, *Food Research International*, 43, 207–217.
- Roudaut G., Dacremont C., Pamies B.V., Colas B., Le Meste M., 2002, *Crispness: A critical review on sensory and material science approaches*, *Trends in Food Science and Technology*, 13, 217–227.
- Saeleaw M., Schleining G., 2011, *A review. Crispness in dry foods and quality measurements based on acoustic-mechanical destructive techniques*, *Journal of Food Engineering*, 105, 387–399.
- Wójtowicz A., Kolasa A., Mościcki L., 2013, *Influence of buckwheat addition on physical properties, texture and sensory characteristics of extruded corn snacks*, *Polish Journal of Food and Nutrition Sciences*, 63 (4), 239–244.
- Wójtowicz A., Pasternak E., Juško S., Hodara K., Kozłowicz K., 2012, *Wybrane cechy jakościowe chrupek kukurydzianych z dodatkiem odtuszczonych nasion Inu*, *Acta Scientiarum Polonorum. Technica Agraria*, 11, 25–33.

SUMMARY

Ewa Gondek, Dorota Nowak, Ewa Jakubczyk, Anna Kamińska-Dwórznicza, Katarzyna Samborska,

Physical properties of extruded gluten-free bread enriched with acorn flour

The effect of acorn flour addition on the selected physical properties of gluten-free bread was investigated. The density and porosity of bread were tested as well as the mechanical and acoustic properties during penetration test were determined. It was shown that addition of acorn flour deteriorated the expansion index, caused an increase in apparent

density and a slight decrease in porosity. This addition did not affect hardness of material determined by maximal force. The measurement of acoustic activity showed that the investigated samples of bread were characterised by the considerable crispness. The addition of acorn flour did not affect the amplitude and duration of acoustic emission event but it led to a statistically significant increase of number of acoustic events which was registered using the contact as well as microphone method.

Key words: texture, gluten-free bread, physical properties, acorn flour.

Data wpływu artykułu: 02.06.2016 r.

Data akceptacji artykułu: 14.07.2016 r.

Paweł Kobes

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
e-mail: kobesp@pwsz.legnica.edu.pl

Ułomności systemu programowanego oddziaływania wobec nieletnich odbywających karę pozbawienia wolności

STRESZCZENIE

System programowanego oddziaływania jest jednym z trzech systemów wykonywania kary pozbawienia wolności. Odbywają w nim karę m.in. nieletni. Jego istotą jest prowadzenie zindywidualizowanych oddziaływań resocjalizacyjnych na osadzonych przy uwzględnieniu ich jednostkowych potrzeb, deficytów i możliwości. Niestety obecny model tego systemu opiera się głównie na działaniach schematycznych, które nie przybliżają człowieka do życia na wolności zgodnego z regułami społecznymi.

Słowa kluczowe: nieletni, kara pozbawiania wolności, więzienie, resocjalizacja.

Wprowadzenie

Współczesny model wykonywania kary pozbawienia wolności odchodzi od założeń obowiązujących jeszcze pod rządami kodeksu karnego wykonawczego z 1969 r., że resocjalizacji podlegają wszyscy osadzeni odbywający karę pozbawienia wolności. Obecnie podstawą wzmoczonych działań resocjalizacyjnych jest chęć osadzonych poddaniu się takiemu oddziaływaniu. Wyjątek stanowią osoby, które nie ukończyły 21 lat, w tym nieletni, wobec których podejmuje się dodatkowe środki mające pomóc im funkcjonować w warunkach wolnościowych zgodnie z regułami społecznymi.

Te wzmoczone oddziaływania na więźniów są realizowane w jednym z trzech systemów wykonywania kary pozbawiania wolności, tj. systemie programowanego oddziaływania. System ten w swoich założeniach ma uwzględniać przy wszelkich oddziaływaniach resocjalizacyjnych indywidualne cechy skazanych, ich możliwości realizacji konkretnych zadań, jak również deficyty społeczne czy też osobowości, które przyczyniły się do ich kariery przestępczej.

Jednakże system ten w obecnej postaci daleki jest od indywidualnego spojrzenia na przestępcę, w tym nieletniego, a raczej koncentruje się na pewnych działaniach schematycznych. Tym samym nie spełnia należycie swojej roli polegającej na resocjalizacji osadzonych uwzględniającej ich zindywidualizowane cechy oraz możliwości.

Niniejszy artykuł opiera się na badaniach prowadzonych w latach 2011–2013 na grupie 34 osadzonych skazanych na karę pozbawienia wolności na podstawie art. 10 §2 k.k.

Badania opierały się na kwerendzie akt penitencjarnych, rozmowach z osadzonymi, a także z personelem więziennym. Artykuł ten stanowi syntezę rozważań dotyczących systemu programowanego oddziaływania przedstawioną w książce P. Kobes [2015].

Istota systemu programowanego oddziaływania

Omawiany system stanowi pewne *novum* w kontekście poprzednio obowiązującego kodeksu karnego wykonawczego z roku 1969, który nie znał tego systemu wykonywania kary pozbawiania wolności.

Początku tego systemu należy dopatrywać się w przepisach wykonawczych do tego kodeksu. Należy w tym miejscu wspomnieć chociażby o niepublikowanym Zarządzeniu Nr 49/75/CZZK Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 sierpnia 1975 r. w sprawie zakresu i organizacji pracy penitencjarnej, którego § 13 wskazywał, iż wychowawca, po zapoznaniu się z dokumentacją osobopoznawczą, winien przeprowadzić ze skazanym indywidualną rozmowę, informując go jednocześnie o zamierzeniach wychowawczych i obowiązkach wynikających z objęcia zatrudnieniem, nauczaniem i zajęciami kulturalno-oświatowymi, jak również poddania się ewentualnemu leczeniu odwykowemu, a także konieczności udzielenia pomocy materialnej rodzinie oraz zaspokajania potrzeb w zakresie pomocy postpenitencjarnej własną aktywnością [za: A. Nawój-Sleszyński, 2013, s. 528].

Podstawa prawna wykonywania kary pozbawiania wolności w systemie programowanego oddziaływania zawarta jest w przepisie art. 81 k.k.w., który przewiduje wykonanie tej kary w następujących systemach: programowanego oddziaływania, terapeutycznym i zwykłym. Jak słusznie zauważa S. Lelental [2010, s. 361], wprowadzenie tych trzech systemów wykonywania kary pozbawienia wolności stanowi uszczegółowienie treści przepisu art. 67 § 1 k.k.w., który stanowi, że wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanego postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa. Jak wynika z treści tego przepisu, zasadniczym celem kary pozbawiania wolności jest prewencja indywidualna, zorientowana na przeciwdziałanie powrotowi sprawcy do przestępstwa. Aby ten cel osiągnąć, należy prowadzić zindywidualizowane oddziaływanie na skazanych w ramach przewidzianych prawem systemów wykonywania kary, w różnych rodzajach i typach zakładów karnych, o czym mówi przepis art. 67 § 2 k.k.w.

Przepis art. 67§2 k.k.w. jest wyrazem indywidualizacji w postępowaniu z osadzonymi. Jak słusznie się zauważa, indywidualizacja penitencjarna polega na takim doborze metod i środków oddziaływania na skazanych, które zapewniają ich dostosowanie do osobowości skazanego oraz celu wykonania kary pozbawienia wolności [Wierzbicki, 1976, s. 18]. Uszczegółowieniem zasady indywidualizacji na gruncie normatywnym jest podział zakładów karnych na rodzaje (art. 69 k.k.w.), wyróżnienie typów zakładów karnych (art. 70 k.k.w.), systemów wykonywania kary pozbawienia wolności (art. 81 k.k.w.), a także klasyfikacja skazanych (art. 82 k.k.w.).

Młodociani, a w tym i nieletni, a zatem wszyscy Ci, którzy nie ukończyli 21 lat, odbywają karę pozbawiania wolności w zakładach karnych dla młodocianych. W uzasadnionych wypadkach młodociani mogą odbywać karę pozbawiania wolności dalej w tych zakładach po ukończeniu 21 lat (art. 84 § 1 k.k.w.). Ponadto w omawianych zakładach karę mogą odbywać dorośli skazani po raz pierwszy, wyróżniający się dobrą postawą. Wówczas korzystają

oni z takich samych uprawnień jak młodociani (art. 84 §2 k.k.w.). W praktyce w polskim systemie penitencjarnym nie ma odrębnych zakładów karnych dla młodocianych. Odbywają oni karę pozbawienia wolności w zakładach karnych z wyodrębnionymi pawilonami, w których przebywają młodociani skazani.

Młodociani, a w tym i nieletni, odbywają karę izolacyjną, jaką jest kara pozbawienia wolności, we wszystkich typach zakładów karnych, tj. w zakładach karnych zamkniętych, półotwartych i otwartych. O typie zakładu, jak również o systemie odbywania kary pozbawiania wolności może zdecydować sąd w wyroku skazującym, a gdy tego nie uczyni, kwestia ta leży w gestii komisji penitencjarnej, o czym mówi przepis art. 76 §1 pkt 1 i 2 k.k.w.

Zgodnie z treścią przepisu art. 95 § 1 k.k.w. w systemie programowanego oddziaływania obligatoryjnie odbywają karę pozbawiania wolności młodociani, czyli osoby, które nie ukończyły 21 lat, w tym nieletni skazani w oparciu o przepis art. 10 § 2 k.k. Ponadto w systemie tym mogą odbywać karę dorośli, czyli osoby, które ukończyły 21 lat, jeżeli po przedstawieniu im projektu programu oddziaływania wyrażą zgodę na współdziałanie w jego opracowaniu i wykonaniu.

Program oddziaływania wobec skazanego – zgodnie z treścią przepisu art. 95 § 2 k.k.w. – winien uwzględniać [Pawela, 2007, s. 184]:

a) w kwestii zatrudnienia – potrzebę wytworzenia nawyku pracy w sytuacji, w której skazany dotychczas nie pracował zarobkowo albo też nie pracował systematycznie; natomiast, jeżeli skazany przed osadzeniem w zakładzie karnym pracował zarobkowo, wówczas program oddziaływania winien brać pod uwagę możliwości spożytkowania w zakładzie karnym nabytych już kwalifikacji zawodowych lub umiejętności czy też ułatwienie wykonywania pracy na własny rachunek;

b) w kwestii nauczania – zdobyte wcześniej wykształcenie i potrzebę jego uzupełniania, doskonalenie zawodowe, poszerzanie kwalifikacji, kontynuowanie nauki realizowanej jeszcze przed osadzeniem w zakładzie karnym;

c) w kwestii kontaktu z rodziną lub osobami bliskimi – określenie miejsca odbywania kary pozbawienia wolności, które ułatwiłoby ten kontakt, a także stosowanie zezwoleń w zakresie odbywania zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych poza zakładem karnym;

d) w kwestii zobowiązań materialnych – wywiązywanie się z obowiązku łożenia na utrzymanie rodziny, wykonanie wyroku grzywny, spłatę kosztów postępowania, zasądzonych roszczeń, spłatę rat, pożyczek czy też innych zobowiązań finansowych;

e) w kwestii współdziałania z innymi osobami – włączenie się do grup prowadzących działalność kulturalno-oświatową, sportową i społeczną przy jednoczesnym określeniu rodzaju i form tych zajęć;

f) w kwestii innych uprawnień – określenie ich rodzaju, a także sposobu ich wykorzystywania;

g) w kwestii przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego – pomoc w znalezieniu pracy, a gdy to konieczne – także miejsca zamieszkania, ułatwienie kontaktu z kuratorem sądowym;

h) w kwestii okresowych ocen postępów resocjalizacji – określenie kryteriów i terminu najbliższej oceny realizacji programu oddziaływania wobec skazanego.

Powyższe elementy indywidualnego programu oddziaływania nie wyczerpują jego treści, lecz stanowią fundament tego programu. Jego projekt winien być ustalony w taki sposób, aby jego realizacja zwiększyła prawdopodobieństwo osiągnięcia celów kary pozbawienia wolności wskazanych w treści omówionego wyżej przepisu art. 67 k.k.w [Lachowski, 2015, s. 419].

Szczegółowe zasady postępowania wobec osadzonych odbywających karę pozbawiania wolności w systemie programowego oddziaływania uregulowane zostały w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. z 2003 r., Nr 151, poz. 1469, dalej r.o.p.).

Wychowawca opracowuje przy udziale skazanego, który został skierowany do systemu programowanego oddziaływania, projekt indywidualnego programu oddziaływania penitencjarnego i przedkłada go komisji penitencjarnej (14 ust. 1 r.o.p.). Projekt ten winien być oparty na wynikach badań osobopoznawczych, a także na analizie treści zapisów z rozmów przeprowadzonych ze skazanym oraz innych notatek dotyczących jego osoby (§ 14 ust. 1 r.o.p.).

Przed opracowaniem indywidualnego programu oddziaływania penitencjarnego sporządza się diagnozę, która zawiera (§ 14 ust. 2 r.o.p.):

a) opis i wyjaśnienie przyczyn nieprzestrzegania przez skazanego norm prawnych lub niedostosowania społecznego;

b) opis funkcjonowania skazanego w kontaktach społecznych;

c) opis podstawowych problemów skazanego.

Opracowując indywidualny program oddziaływań penitencjarnych, należy określić (§ 14 ust. 3 r.o.p.):

a) zakres prowadzonych oddziaływań;

b) cele oddziaływań, które są możliwe do realizacji w ramach danego zakładu karnego, oraz szczegółowe zadania wynikające z tych celów nałożone na skazanego, wraz z terminami ich realizacji;

c) kryteria wywiązywania się skazanego z zadań określonych w indywidualnym programie oddziaływania.

Projekt indywidualnego programu oddziaływania penitencjarnego, w przypadku pierwszej decyzji o zaklasyfikowaniu skazanego do określonego typu zakładu karnego lub systemu wykonywania kary, może ograniczyć się do określenia przewidywalnego zakresu stosowanych środków oddziaływania (§ 16 ust. 5 r.o.p.).

Wskazany wyżej projekt należy opracować niezwłocznie, jednakże nie później niż w terminie 30 dni od osadzenia skazanego w zakładzie, po zgromadzeniu wyników badań osobopoznawczych i po przeprowadzeniu analizy treści zapisów rozmów odbytych ze skazanym oraz innych notatek dotyczących jego osoby (§ 14 ust. 6 r.o.p.). Słusznie zauważa się, że indywidualny program oddziaływania nie jest ustalany na cały okres odbywania kary pozbawienia wolności, co jest zresztą niemożliwe i niecelowe. Sytuacja skazanego bowiem może ulec zmianie. Z tego względu omawiany program podlega aktualizacji w zależności od potrzeb wynikających z oceny postępów skazanego w realizacji tego programu (§ 14 ust. 4 r.o.p.).

Poniżej przedstawiony został jeden z indywidualnych programów oddziaływania resocjalizacyjnego, jaki sporządzono wobec jednego z osadzonych. Program ten został opracowany według następującego schematu wynikającego z przedstawionego wyżej rozporządzenia: diagnoza, przewidywany zakres środków oddziaływania.

„I. Diagnoza.

1. Opis i wyjaśnienia nieprzestrzegania norm prawnych lub niedostosowania:

Osadzony jest recydywistą o nieukształtowanej osobowości. Podatny na negatywne wpływy otoczenia. Przebywanie w środowisku o ujemnej opinii społecznej

sprawiło, że osadzony te wartości przyjął jako swoje i kierował się nimi w życiu codziennym. Brak odpowiedniej opieki wychowawczej w chwili pojawienia się trudności wychowawczych.

2. Opis funkcjonowania w kontaktach społecznych:

Podatny na wpływ otoczenia i środowiska, w którym się znajduje. Nie przestrzega norm i zasad praworządnego społeczeństwa. Szuka akceptacji w środowisku przestępczym. W kontaktach z przełożonymi zachowuje się nieregularnie.

3. Opis podstawowych problemów skazanego:

- brak zawodu,
- niechęć do pracy i nauki,
- podatny na negatywne wpływy otoczenia,
- brak poczucia odpowiedzialności,
- osadzony jest recydywistą

II. Przewidywany zakres środków oddziaływania:

- rozmowy wychowawcze,
- konsultacje psychologiczne,
- udział w zajęciach kulturalno-oświatowych,
- w miarę możliwości osadzenie z osobami o niskim stopniu demoralizacji,
- motywowanie do poszerzenia zainteresowań,
- wzmacnianie poczucia odpowiedzialności i kształtowanie realnych planów życiowych.

III. Opracował przy współpracy z osadzonym [...]”

Natomiast poniżej przedstawiony został indywidualny program oddziaływania opracowany na podstawie powyższego dla tego samego osadzonego.

„Indywidualny Projekt Oddziaływania z dnia 27.12.2012 r.

I. Cele oddziaływań penitencjarnych:

- utrzymywanie więzi rodzinnych,
- skonstruowanie realnych celów i planów życiowych,
- motywowanie do zdobycia zawodu,
- pobudzenie do rozwoju zainteresowań,
- wyrobienie nawyku pracy,

II. Zakres oddziaływań penitencjarnych:

- zachęcać do podjęcia nauki,
- zachęcać osadzonego do utrzymywania czystości i higieny osobistej,
- kształtować właściwą postawę wobec przełożonych,
- angażować w prace społeczne,
- motywować do aktywnego udziału w zajęciach k-o,
- wyraźnie precyzować oczekiwania wobec skazanego,
- stosować kary i nagrody dyscyplinarne,
- osłabić więzi z podkulturą więzienną,
- motywować do utrzymania kontaktu z rodziną,
- udział w programie ekologicznym.

III. Zadania do realizacji przez skazanego:

1. Zadanie oraz sposób jego realizacji: utrzymywanie kontaktów rodzinnych.

2. Termin realizacji: zadanie stałe.
 3. Kryterium świadczące o jego realizacji: karta widzeń, ilość korespondencji.
1. Zadanie oraz sposób jego realizacji: udział w zajęciach k-o.
 2. Termin realizacji: zadanie stałe.
 3. Kryterium świadczące o jego realizacji: frekwencja, ilość wypożyczonych książek.
1. Zadanie oraz sposób jego realizacji: Zgłaszanie się do przełożonych z wszelkimi pytaniami i problemami.
 2. Termin realizacji: zadanie stałe.
 3. Kryterium świadczące o jego realizacji: poczucie bezpieczeństwa u osadzonego, liczba rozmów wychowawczych.
1. Zadanie oraz sposób jego realizacji: napisanie wypracowania pt. Moja droga do ZK.
 2. Termin realizacji: 12.05.2013.
 3. Kryterium świadczące o jego realizacji: praca pisemna dołączona do akt B.
1. Zadanie oraz sposób jego realizacji: podjęcie nauki.
 2. Termin realizacji: 12.06.2013 r.
 3. Kryterium świadczące o jego realizacji: prośba dołączona do akt.
1. Zadanie oraz sposób jego realizacji: dostarczenie świadectwa ukończenia szkoły.
 2. Termin realizacji: 10.02.1013.
 3. Kryterium świadczące o jego realizacji: kserokopia w aktach cz. B.
- IV. Opracowanie przy współpracy z osadzonym [...]”.

Analiza akt penitencjarnych osadzonych skazanych na podstawie przepisu art. 10 §2 k.k., którzy odbywają karę pozbawienia wolności w różnych zakładach karnych w Polsce, pozwala na wysunięcie wniosku, że przedstawione wyżej zadania do realizacji w ramach indywidualnego programu oddziaływania są bardzo typowe dla badanych osadzonych. W różnych zakładach karnych w indywidualnych programach oddziaływania można spotkać te same lub zbliżone zadania czy też bardzo podobnie sformułowane tytuły wypracowań do napisania. Można nawet pokusić się o stwierdzenie, że cechuje je pewien schematyzm w podejściu do skazanych. Warto jednak przyrzeć się im bliżej.

Jeśli chodzi o kontakt z rodziną, to przeprowadzone przez autora niniejszej publikacji badania pokazują, że wychowawcy nie mają większego wpływu na formę ani jakość tego kontaktu, gdyż w istocie personel więzienny koncentruje się jedynie na zapewnieniu bezpiecznych warunków takiego kontaktu. Osadzony w ramach indywidualnego programu rozliczany jest jedynie z ilości kontaktów z osobami bliskimi. Informacje na ten temat odnotowywane są w aktach penitencjarnych z zaznaczeniem, jakiego są rodzaju (czy jest to kontakt np. w postaci listownej, odwiedzin w zakładzie karnym czy kontakt telefoniczny). Bardzo rzadko można ustalić faktyczne relacje panujące pomiędzy osadzonym a jego bliskimi

(np. poprzez wgląd w treść korespondencji). Osadzony może nie chcieć o nich rozmawiać z wychowawcą i w przypadku biernej postawy skazanego wychowawca nie pozna jakości tych relacji. Natomiast bardzo rzadko się zdarza, aby sami wychowawcy przejawiali inicjatywę w nawiązaniu kontaktu z rodziną osadzonego lub też sami taki kontakt nawiązali. Należy jednak mieć na względzie to, że nierzadko w etiologii zachowań dewiacyjnych to właśnie negatywne relacje między domownikami odgrywały pierwszoplanową rolę. Brak kontaktu osadzonego z rodziną bądź też niechęć do jego utrzymywania może wynikać właśnie z braku właściwych relacji istniejących jeszcze w czasie przebywania osadzonego na wolności. Należy podzielić w związku z powyższym pogląd, iż wyizolowanie członka rodziny przez osadzenie go w zakładzie karnym stanowi dla całego systemu (w tym relacji rodzinnych) sytuację wymagającą bardzo zdynamizowanego procesu adaptacyjnego, ponieważ jest to stan intensywnego kryzysu [Mańka, 2012, s. 51].

Z tego względu zaangażowanie wychowawców w proces kształtowania pozytywnych relacji pomiędzy osadzonymi nieletnimi a ich środowiskiem rodzinnym powinno być bardziej pogłębione. Jednakże, jak wskazują w rozmowach sami wychowawcy, przy tak dużym natłoku codziennej pracy administracyjnej i tylu osadzonych, nad którymi w ciągu dnia sprawują nadzór, nie są oni w stanie należycie i dogłębnie rozpoznać problemów osadzonych z ich środowiskiem rodzinnym, a tym bardziej odgrywać roli moderatora tych relacji.

Kolejna kwestia podniesiona w zadaniach do realizacji wiąże się z kontaktami osadzonych z przełożonymi. W praktyce najczęściej bywa tak, że wychowawcy są bardzo przeładowani obowiązkami, głównie o charakterze biurowo-administracyjnym i nierzadko nie mają czasu na pogłębione rozmowy z osadzonymi, które często sprowadzają się do zdawkowej wymiany kilku zdań, aby można było to odnotować w dokumentacji, że regulaminowo taki kontakt zaistniał. Ponadto oczekuje się od osadzonych, że sami będą przychodzili do wychowawców i z nimi rozmawiali. Wielu z nich nie odczuwa takiej potrzeby, choćby z uwagi na brak jakichkolwiek problemów w danym okresie. W tym kontekście brak kontaktu zainicjowanego przez osadzonego nie powinien być oceniany jako forma niewywiązywania się z nałożonych zadań.

Wśród zadań do realizacji niezmiernie często pojawiają się także wypracowania do napisania. Można pokusić się o stwierdzenie na podstawie przeprowadzonych badań w różnych zakładach karnych na terenie kraju, że najczęściej, tak jak w omawianym przypadku, dotyczą one kariery przestępczej, planów po wyjściu z zakładu karnego, przyczyn wejścia w konflikt z prawem. Skłania to do przyjęcia wniosku, że mają one charakter pewnego schematu postępowania z osadzonymi, ponieważ w różnych zakładach karnych można było spotkać te same tematy. Wszystkie one wiązały się z popełnionym przestępstwem i planami dotyczącymi życia na wolności.

W ramach prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych osadzeni często uczestniczą w treningach zastępowania agresji [zob. szerzej: Hajduk, 2007., 237 i nast.], a także w programach mających pomóc im wyzwolić się z nałogu alkoholowego [zob. szerzej: Szarek, 2007, s. 250 i nast.], jak również w programach dotyczących radzenia sobie ze stresem czy też uczących osadzonych asertywności.

Ustalanie indywidualnych programów penitencjarnych i ich ocena należy zgodnie z treścią przepisu art. 76 § 1 pkt 3 k.k.w. do kompetencji komisji penitencjarnej. Przy dokonywaniu oceny okresowej postępów skazanego w resocjalizacji komisja penitencjarna uwzględnia w szczególności [Lelental, 2010, s. 343]:

- a) stosunek skazanego do popełnionego przestępstwa;
- b) stopień przestrzegania przez skazanego porządku i dyscypliny;

- c) stosunek skazanego do pracy;
- d) rodzaj kontaktów skazanego z rodziną, jak również sposób wywiązywania się z obowiązków łóżenia na jej utrzymanie;
- e) sposób zachowania skazanego wobec przełożonych i innych osadzonych;
- f) zmianę w zachowaniu skazanego w okresie od ostatniej oceny.

Poniżej przedstawiony został projekt oceny okresowej dotyczącej skazanego, dla którego opracowany został powyższy indywidualny program oddziaływania:

„Ocena okresowa postępów resocjalizacji skazanego z dnia 10.04.2013 r.:

Zachowanie skazanego w ostatnim okresie uległo pogorszeniu. Skazany w opisanym okresie otrzymał jeden wniosek nagrodowy za utrzymanie czystości w celi mieszkalnej. W oddziale mieszkalnym funkcjonuje zgodnie, jednak utrzymuje relacje jedynie ze skazanymi uczestniczącymi w podkulturze przestępczej, z którą mocno się identyfikuje, a w swoim postępowaniu kieruje się jej zasadami. Dotychczas w stosunku do przełożonych i funkcjonariuszy zwracał się w sposób prawidłowy. Karę pozbawienia wolności odbywa w systemie programowego oddziaływania i jak dotąd nie wykazywał szczególnej inicjatywy jego realizowania. Jednak po ostatnim posiedzeniu Sądu Penitencjarnego i odmowie udzielenia warunkowego przedterminowego zwolnienia wykazał inicjatywę w realizacji postawionych obowiązków.

Niestety jednak dnia 09.04.2013 r. skazany odmówił wyjazdu do Oddziału Zewnątrznego w [...], nie podając przy tym argumentów swojej decyzji. W moim przekonaniu zachowanie osadzonego jest manipulacyjne. W niedalekim czasie w/w mocno naciskał i dopytywał się o możliwość przetransportowania go do OZ [...], tymczasem w dniu wyjazdu odmówił. Wysoce prawdopodobny jest fakt, iż w/w identyfikuje się z podkulturą przestępczą, a jego decyzja wynika jedynie z chęci pozostania w obecnej celi mieszkalnej. Mając na uwadze powyższe, proponuję zmienić skazanemu podgrupę klasyfikacyjną z M-2/p na M-1/p” (co oznacza zamianę zakładu karnego dla młodocianych typu półotwartego na zakład karny dla młodocianych typu zamkniętego)¹.

Jak wskazano wyżej, w kontekście charakterystyki młodocianych więzanie się ich z podkulturą więzienną jest negatywnym przejawem ich postępowania. Jednakże warto szerzej pochylić się nad tym problemem, gdyż nie wydaje się, aby każdy kontakt osadzonych z podkulturą świadczył o złej prognozie na przyszłość.

Na podstawie badań można stwierdzić, że powodów, dla których osadzeni uczestniczą w podkulturze więziennej, jest wiele. Niejednokrotnie zdarzyło się, że od razu po przetransportowaniu do zakładu karnego deklarowali uczestnictwo w podkulturze więziennej, choć wcześniej nie mieli z nią do czynienia. Inni w trakcie pobytu wiązali się z tą podkulturą. Jako motywy takiego zachowania można wskazać obawę o własne bezpieczeństwo. Nieletni, którzy nie spotkali się wcześniej z izolacją, mają pewne wyobrażenia co do bezpieczeństwa

¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. 2003, Nr 152, poz. 1493) w § 53 określa dla celów klasyfikacji skazanych symbole dotyczące rodzajów zakładów karnych, typów zakładów karnych oraz systemów wykonywania kary pozbawienia wolności.

w zakładzie karnym, funkcjonowania w nim, często myślą, że przynależność do podkultury więziennej da im możliwość ochrony przed niebezpieczeństwem. Traktują ją jako sposób przetrwania w nowych warunkach. Z kolei odnotowano przypadek, w którym osadzony należący do podkultury więziennej swoją przynależność motywował tym, iż podkultura daje spokój, stabilizację, gdyż w podkulturze obowiązują określone zasady, ład i porządek, czego nie odnalazł wśród osadzonych nienależących do podkultury. Twierdził on ponadto, że niczego złego w ramach podkultury nie robią, że w jej ramach przestrzegają norm uznanych społecznie za akceptowane. W jeszcze innym przypadku osadzony skazany jako nieletni związał się z podkulturą więzienną, gdyż szukał akceptacji, chciał zaistnieć w grupie, w której mógłby zbudować stosunkowo wysoką pozycję socjometryczną, lecz w świetle orzeczenia psychologiczno-penitencjarnego został wykluczony z podkultury, gdyż nawet w jej ramach nie potrafił przestrzegać ustalonych tam reguł.

Poniżej przedstawiona została aktualizacja indywidualnego programu oddziaływania wobec tego samego osadzonego w oparciu o przedstawioną wyżej ocenę okresową.

- „Aktualizacja indywidualnego programu oddziaływania z dnia 22.05.2014 r.
- ad I. Cel oddziaływań penitencjarnych.
- ukształtowanie realnych planów życiowych,
 - pozyskanie zawodu,
 - aktywne wykorzystanie czasu wolnego,
 - wyrobienie nawyku pracy.
- ad II. Zakres oddziaływań penitencjarnych:
- rozmowy wychowawcze,
 - udział w kursie zawodowym.
- ad III. Zadania do realizacji przez skazanego:
- Systematyczne uczestnictwo w zajęciach kursu, a także ukończenie kursu zawodowego: monter zabudowy i robót wykończeniowych w budownictwie oraz zajęciach aktywizacyjnych, według harmonogramu.
Kryterium świadczące o realizacji zadania: zaświadczenie o ukończeniu kursu w aktach.
 - Udokumentowanie wykształcenia do końca sierpnia 2013 r.
Kryterium świadczące o jego realizacji: kopia świadectwa w aktach.
Powyższą aktualizację opracował wychowawca przy współpracy skazanego [...]”.

Poniżej kolejny projekt oceny okresowej tego samego osadzonego.

- „Ocena okresowa postępów skazanego w procesie resocjalizacji
- Zmiany w zachowaniu się skazanego w okresie od ostatniej oceny.**
Zachowanie skazanego w opiniowanym okresie jest poprawne. Stara się przestrzegać zasad regulaminu oraz porządku.
 - Stopień przestrzegania przez skazanego porządku i dyscypliny.**
Raz był karany dyscyplinarnie za odmowę wyjazdu do oddziału zewnętrznego [...], dwa razy był nagradzany regulaminowo. W oddziale mieszkalnym funkcjonuje w miarę prawidłowo, stara się nie wchodzić w sytuacje konfliktowe ze współosadzonymi. Nie jest już uczestnikiem podkultury przestępczej, zrezygnował dnia 25.04.2013 r. W miejscu zakwaterowania utrzymuje ład i porządek.
 - Stosunek skazanego do pracy i nauki.**

Nie jest zatrudniony z powodu braku wolnych miejsc pracy.

4. **Zachowanie skazanego wobec przełożonych i innych osadzonych.**

Do funkcjonariuszy odnosi się regulaminowo. Ze współosadzonymi w celi ma dobre relacje.

5. **Charakter kontaktów skazanego z rodziną i wywiązywanie się z obowiązku lożenia na jej utrzymanie.**

Kontakt zewnętrzny w formie widzeń, korespondencji i telefoniczny utrzymuje z rodzicami. Nie korzystał z widzeń ani przepustek poza terenem jednostki.

6. **Stosunek skazanego do popełnionego przestępstwa.**

Deklaruje krytyczny stosunek do popełnionych czynów.

Odbywa karę w systemie programowego oddziaływania i w następujący sposób realizuje zadania IPO (indywidualnego programu oddziaływania):

- a) Utrzymywanie kontaktów rodzinnych – realizuje na bieżąco.
- b) Udział w zajęciach k-o – realizuje na bieżąco.
- c) Wypracowanie: Moja droga do ZK – zrealizował.
- d) Podjęcie nauki – aktualnie deklaruje chęć udziału w nauczaniu kursowym.
- e) Dostarczenie świadectwa – nie zrealizował.

Osadzony jest chętny do uczestniczenia w kursie zawodowym monter zabudowy i robót wykończeniowych w budownictwie oraz zajęciach aktywizacyjnych. Ma wykształcenie podstawowe i udział w kursie pozwoli mu na pozyskanie kwalifikacji zawodowych oraz zdobycie nowej wiedzy, a co za tym idzie, ułatwi mu w przyszłości funkcjonowanie na rynku pracy.

Ocena okresowa jest dla niego umiarkowana.

Propozycja:

- a) Pozostawić skazanemu podgrupę M-1/p (zakład karnych dla młodocianych typu zamkniętego).
- b) Zobowiązać do dalszego dobrego zachowania oraz realizacji związanych z udziałem w kursie zawodowym oraz IPO”.

Powyżej przytoczony został jeden z wielu projektów oceny okresowej, jakie sporządza się w zakładach karnych osadzonym, którzy odbywają karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania. Powyższe kryteria, w oparciu o które dokonuje się oceny postępów w resocjalizacji, mają charakter wybitnie ocenny. Z jednej strony pozwala to organowi oceniającemu na indywidualne podejście do każdego skazanego, a z drugiej strony rodzi obawy o zbyt schematyzm postępowania, co znajduje wyraz w analizie akt penitencjarnych podczas prowadzonych badań nad osadzonymi skazanymi na karę pozbawienia wolności na podstawie przepisu art. 10 § 2 k.k.

W pierwszym punkcie dotyczącym oceny okresowej znajduje się zawsze wzmianka o tym, czy zachowanie jest prawidłowe, czy też uległo poprawie lub pogorszeniu.

Natomiast jeśli chodzi o drugi z wymienionych elementów oceny okresowej, tj. o zmiany w zachowaniu się skazanego od ostatniej oceny, to często wychowawcy określają je jako poprawne lub że się nie zmieniło albo że osadzony nie wyróżnia się. W tym punkcie informuje się ewentualnie o wnioskach nagrodowych lub wnioskach o ukaranie, nie omawiając ich szerzej. Jeżeli skazany otrzyma wniosek o ukaranie, to w takim przypadku nie ma informacji w ocenie okresowej na temat motywacji osadzonego, jaką się kierował, naruszając porządek zakładu karnego. Można jedynie spotkać wzmiankę o charakterze deliktu, ale już bez uzasadnienia lub próby ustalenia jego przyczyny.

Analiza ocen okresowych badanych osadzonych skłania do wyprowadzenia wniosku, że w początkowym okresie uwięzienia przejawiają oni zachowanie naganne, nie chcąc się podporządkować reżimowi więziennemu. Negatywna ocena zachowania w ocenach okresowych utrzymuje się niekiedy nawet dwa lata. Dopiero po tym okresie widać stabilizację i progres w aspekcie zachowania. Wniosek ten może korespondować z przedstawionym opisem młodocianych w zakładach karnych, którzy nie chcą się podporządkować dyscyplinie. Nierzadko wynika to z faktu, że boją się o własne bezpieczeństwo i wolą niejako trzymać się zasad więziennych niż ustalonych przez personel zakładu karnego, bo na co dzień przebywają z osadzonymi i to ci – w poczuciu skazanych – są gwarantem ich spokoju i bezpieczeństwa.

W bezpośredniej rozmowie przyznają, że ich zachowanie uległo poprawie, ponieważ „nie opłaca się zadzierać” z personelem więziennym albo że dorośli, dojrżeli do tego, żeby się zmienić i wyjść na wolność. Najbardziej bowiem żałują straconego czasu za kratami, którego już nie nadrobią i poczucia zmarnowanego życia.

Kolejnym elementem postawy osadzonego jest jego stosunek do nauki i pracy. W tym kontekście najczęściej można spotkać informacje dotyczące tego, czy skazany pracuje lub się uczy. W przypadku gdy wychowawca zamieszcza w ocenie okresowej informację o tym, że osadzony nie chce pracować lub podjąć nauki, nie wyjaśnia szerzej tego problemu. Taka postawa może wynikać przecież nie tylko z lenistwa i braku chęci, ale również z określonych problemów osadzonego, np. z powodu trudności adaptacyjnych do warunków izolacji penitencjarnej albo z innych problemów wynikających chociażby z interakcji z innymi osadzonymi. Natomiast wychowawcy odnotowują jedynie sam fakt podjęcia albo niepodjęcia kształcenia lub pracy. W tym ostatnim przypadku może zostać zawarta informacja, że niepodjęcie pracy wynika z braku wolnych miejsc.

Kolejnym elementem oceny okresowej jest charakter kontaktów skazanego z rodziną. W tym kontekście wychowawcy odnotowują fakt kontaktów, ich formę i ich częstotliwość. Jednakże bardzo często nie są w stanie określić jakości tych kontaktów. Jest to możliwe jedynie w przypadku kontaktu korespondencyjnego, ponieważ personel więzienny ma wgląd w treść korespondencji pomiędzy osadzonym a jego bliskimi. W ocenach okresowych brakuje elementu, jakim jest realna ocena relacji pomiędzy osadzonym a bliskimi. Nie wolno zapomnieć o tym, że brak właściwych relacji może wynikać również z negatywnego nastawienia bliskich do skazanego, na co ten ostatni może nie mieć wpływu. A to z kolei ma znaczenie dla sporządzenia okresowej oceny postępów skazanego w procesie resocjalizacji.

Równie powierzchowna pozostaje ocena stosunku skazanego do popełnionego przestępstwa. W ocenach okresowych można najczęściej znaleźć stwierdzenie, że skazany „deklaruje krytyczny stosunek do popełnionego przestępstwa”. Wydaje się jednak, że taka ocena powinna opierać się na głębszych analizach niż jedynie na deklaracji samego osadzonego. Często nawet, gdy zachowanie osadzonego w zakładzie karnym budzi zastrzeżenia, to jednak deklaruje on krytyczny stosunek do popełnionego przestępstwa. Taka deklaracja może wynikać z motywów instrumentalnych. Osadzony, ukazując negatywny stosunek do popełnionego przestępstwa, może kierować się wyłącznie chęcią poprawy swojej sytuacji w izolacji penitencjarnej. Jednakże można spotkać również oceny okresowe, w których osadzeni nie wyrażają skruchy za popełnione czyny. Wydaje się, że kwestia stosunku osadzonego do popełnionego przestępstwa winna być przedmiotem bardziej pogłębionych analiz ze strony wychowawców.

Te oceny określonych postaw skazanego w procesie resocjalizacji przekładają się wprost na ocenę jego wywiązywania się z indywidualnego programu oddziaływania

resocjalizacyjnego. W istocie odnotowuje się jedynie fakt, czy dane zadanie jest realizowane, czy też nie. Jednakże jeżeli nie dokonuje się pogłębionej analizy wyżej wskazanych kryteriów oceny okresowej, to trudno na jej podstawie dokonać również pogłębionej analizy stopnia wywiązywania się skazanego z nałożonych na niego zadań. Jak wskazano w powyższym przykładzie, jednym z zadań było dostarczenie świadectwa, co jest stosunkowo częstym zadaniem nałożonym na skazanego, czego osadzony nie uczynił. Odnotowano jedynie fakt, że zadania tego osadzony nie zrealizował, a tym samym nie wykonuje właściwie IPO. Należy mieć świadomość, że niedostarczenie świadectwa może wynikać z faktu, że rodzice osadzonego nie chcą przesłać tego dokumentu do zakładu karnego albo z powodu konfliktu pomiędzy osadzonym a najbliższymi, czy też z innej przyczyny, na którą osadzony nie ma wpływu, a co wpływa na ogólną ocenę wywiązywania się przez niego z nałożonych obowiązków.

W kontekście oceny wywiązywania się osadzonego z realizacji IPO warto zwrócić uwagę na stałe kryterium tej oceny, jakim jest udział w zajęciach kulturalno-oświatowych. Udział w tych zajęciach, które są organizowane w postaci różnych kół zainteresowań (np. plastycznym, literackim, muzycznym), a także w różnych konkursach oraz zajęciach sportowych nie tylko rozbudza zainteresowania człowieka, stwarzając możliwości poznania różnych form spędzania wolnego czasu, nie tylko przygotowuje osadzonych do odbioru kultury „wyższej”, ale również przeciwdziała nudzie, apatii, marazmowi i koncentracji na drugim życiu więziennym [Szymanowska, 2001–2002, s. 87]. Z tego względu najczęściej w ocenach okresowych można znaleźć informację, że osadzeni chętnie uczestniczą w takich zajęciach lub że realizują je na bieżąco. Jednakże można spotkać również i takie oceny okresowe, w których wychowawcy negatywnie oceniają postawę osadzonych w kontekście ich uczestnictwa w zajęciach kulturalno-oświatowych. Stwierdzają wówczas, że skazany niechętnie uczestniczy albo że nie uczestniczy w takich zajęciach, nie wskazując przyczyny takiego stosunku osadzonego do tej formy działalności resocjalizacyjnej. Taki stan niechęci skazanego do omawianych zajęć nie przejawia się przez cały okres pobytu w zakładzie karnym, tylko występuje okresowo. Należy mieć świadomość, że może on być wynikiem określonych problemów w relacjach interpersonalnych z innymi osadzonymi lub też wynikać z gorszego nastroju spowodowanego izolacją więzienną czy chociażby napięciami w relacjach rodzinnych, z którymi osadzony o nierozwiniętej jeszcze w pełni psychice może nie umieć sobie radzić.

Dokonując konkluzji w przedmiocie sporządzania oceny okresowej postępów skazanego w procesie resocjalizacji, należy zauważyć, że system oceniania obarczony jest z jednej strony wadliwymi rozwiązaniami normatywnymi, a z drugiej strony cechuje go dość duży schematyzm i powierzchowność w dokonywaniu oceny okresowej. Wadliwość rozwiązań normatywnych przejawia się w tym, że nie zostały określone w przepisach jasne kryteria oceny poszczególnych elementów podlegających okresowej weryfikacji. Z kolei schematyzm i powierzchowność w sporządzaniu ocen okresowych przejawia się głównie w tym, że wychowawcy opisują jedynie rzeczywistość, tj. stopień wywiązywania się przez osadzonego z określonych obowiązków, jak również zachowanie w czasie pobytu w izolacji penitencjarnej, nie dociekając jednocześnie uwarunkowań negatywnych symptomów postaw skazanego.

Wnioski końcowe

Przedstawiony w niniejszym artykule system programowanego oddziaływania i realizacja znacząco odbiega od założeń przed nim stawianych. Tym samym w praktyce nie uwzględnia indywidualnych cech i możliwości osadzonych w procesie resocjalizacji, a w wielu przypadkach stwarza wręcz pozory kierowania się zasadą indywidualizmu w podejściu do skazanych. Wydaje się, iż konieczne są zmiany w funkcjonowaniu tego systemu. Jeżeli okażą się one niemożliwe, oznaczałoby to, że współczesny system penitencjarny wyczerpał już swoje możliwości w zakresie poprawy osadzonych i stworzenia im faktycznych możliwości funkcjonowania na wolności.

Bibliografia

- Hajduk C., 2007, *Trening zastępowania agresji w praktyce Zakładu Karnego w Tarnowie*, CPKiNP, z. I.
- Kobes P., 2015, *Orzekanie i wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec nieletnich w Polsce*, Difin, Warszawa.
- Lachowski J. (red.), 2015, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa.
- Lelental S., 2010, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa.
- Mańka A., 2012, *Kara pozbawienia lub ograniczenia wolności jako czynnik modyfikujący system rodzinny skazanego* [w:] D. Lizoń-Szłapowska (red.), *Kryzys w resocjalizacji a wybrane aspekty pracy penitencjarnej*, Częstochowa.
- Nawój-Śleszyński A., 2013, *Wychowawca penitencjarny w procesie wykonywania kary pozbawiania wolności w systemie programowego oddziaływania* [w:] B. Jezińska, A. Rejzner, P. Szczepaniak, A. Szczówka (red.), *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe*, Warszawa.
- Pawela S., 2007, *Prawo karne wykonawcze*, Warszawa.
- Szarek T., 2007, *Programy readaptacji w Areszcie Śledczym w Krakowie Podgórzu*, CP-KiNP, z. I.
- Szymanowska A., 2001–2002, *Więżniowie młodociani poddani systemowi programowanego oddziaływania na podstawie badań psychologiczno-kryminologicznych*, Arch. Krym., T. XXVI.
- Wierzbicki P., 1976, *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Warszawa.

SUMMARY

Paweł Kobes

Weaknesses of the system of programmed interactions with imprisoned minors

The system of programmed interactions is one of the three systems of serving a sentence of imprisonment. It applies to various condemned persons, including minors. Its essence

is to provide the imprisoned with personalized rehabilitation measures taking into account their individual needs, deficits and capabilities. Unfortunately, current model of this system is based mainly on schematic measures that do not bring an inmate's real behaviour closer to attitudes and abilities which would allow him to function according to social norms.

Key words: minors, penalty of imprisonment, prison, rehabilitation.

Data wpływu artykułu: 18.01.2016 r.

Data akceptacji artykułu: 20.05.2016 r.

Karolina Muzyczka

Uniwersytet Humanistycznospołeczny SWPS

e-mail: k_muzyczka@wp.pl

Zwrot wywłaszczonej nieruchomości

STRESZCZENIE

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (u.g.n.) w Dziale III zatytułowanym *Wykonywanie, ograniczanie lub pozbawienie praw do nieruchomości* reguluje m.in. kwestie związane ze zwrotem wywłaszczonej nieruchomości. Przesłanki zwrotu wywłaszczonej nieruchomości zostały zasadniczo określone w art. 136 i 137 ustawy o gospodarce nieruchomościami, a także w przepisach przejściowych, zwłaszcza w art. 229 ustawy o gospodarce nieruchomościami zawarte są dodatkowe przesłanki przesądzające o zwrocie lub odmowie zwrotu wywłaszczonej nieruchomości. Zacytowany wyżej przepis odnosi się do stanu prawnego danej nieruchomości sprzed wielu lat. Sądy, rozpatrując liczne sprawy o zwrot wywłaszczonej nieruchomości, często swoje rozstrzygnięcia opierają właśnie na art. 229 ustawy o gospodarce nieruchomościami. W artykule tym wskazano na problemy występujące w praktyce przy rozstrzyganiu tego typu spraw. W związku z powyższym warto przyrzeć się temu postępowaniu bliżej.

Słowa kluczowe: prawa własności, zwrot wywłaszczonych nieruchomości, podmiot uprawniony do żądania zwrotu wywłaszczonej nieruchomości, zakres przedmiotowy nieruchomości podlegającej zwrotowi.

Wstęp

Instytucja zwrotu wywłaszczonych nieruchomości uregulowana została w ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (dalej: u.g.n.). W postępowaniu tym celem jest restytucja stanu prawnego nieruchomości sprzed wywłaszczenia w sytuacji, gdy nieruchomość stała się zbędna na cel wywłaszczenia. Zasada zwrotu wywłaszczonej nieruchomości, jeżeli nieruchomość ta nie została użyta na cel publiczny, który był przesłanką jej wywłaszczenia, ma rangę konstytucyjną i jest konsekwencją art. 21 ust. 2 ustawy z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: Konstytucja RP).

Podmioty legitymowane do żądania zwrotu wywłaszczonej nieruchomości

Zasady zwrotu wywłaszczonych nieruchomości określone w przepisach ustawy o gospodarce nieruchomościami winny wypełniać zasadę zawartą w treści art. 21 Konstytucji RP¹. Uprawnienie o zwrot wywłaszczonych nieruchomości należałoby przyrównać charakterem prawnym do cywilnoprawnych roszczeń osobistych. Oznacza to, że omawiane uprawnienie nie może być przedmiotem obrotu cywilnoprawnego jako pojedyncze roszczenie, jak i roszczenie wchodzące w skład większej, wyodrębnionej masy majątkowej, np. spadku lub udziału w spadku. W myśl art. 136 ust. 1 u.g.n. nieruchomość wywłaszczona nie może być użyta na inny cel niż określony w decyzji o wywłaszczeniu z uwzględnieniem art. 137 u.g.n. Nie jest zatem prawnie dopuszczalne, aby po wywłaszczeniu danej nieruchomości nie realizować celu uzasadniającego wywłaszczenie, lecz realizować inny cel, chociażby był to inny cel publiczny, mogący stanowić podstawę do wywłaszczenia. Jednakże zakaz przeznaczenia nieruchomości wywłaszczonych na realizację innego celu niż cel, który stanowił podstawę do wywłaszczenia, ma charakter względny. Oznacza to, iż zakaz ten nie obowiązuje w przypadku braku, gdy poprzedni właściciel², spadkobierca poprzednich właścicieli, nabywcy spadku, który zgodnie z art. 1053 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (dalej: k.c.) wstępuje w prawa i obowiązki spadkobiercy, nie złoży wniosku o jej zwrot³. Z tego wynika, że spadkobiercy mogą skorzystać z takiego uprawnienia wprost (art. 136 ust. 3 u.g.n.). Podkreślić tu należy, że nie wywodzą oni tego uprawnienia ze spadku, gdyż nie wchodzi ono w jego skład. Ustawa ta nie stanowi podstawy do skorzystania z tego uprawnienia przez inne podmioty, w szczególności przez ich nabywców, ponieważ ustawodawca zrezygnował z jego przyznania wszelkim następcom prawnym, ograniczając ich krąg tylko do spadkobierców. Należy zaznaczyć, iż przy zbyciu spadku spadkobiercy nie mogą skutecznie przenieść swojego uprawnienia o zwrot na nabywcę spadku, skoro uprawnienie to nie wchodzi w skład spadku, lecz wynika wyłącznie z ustawowego źródła, w ramach którego przypisane zostało imiennie spadkobiercom. Należy tu wskazać, iż zwrot nieruchomości wywłaszczonej stanowiącej aktualnie własność publiczną stanowi szczególny, ustawowo zdefiniowany tryb uszczuplenia własności publicznej. Wykładnia przepisów normujących omawiany tryb może być wykładnią ścieśniającą, skoro ustawodawca przyjął w przepisach u.g.n. za klasyczny sposób udostępniania i obciążania własności publicznej,

¹ Wyrok TK z dnia 14 marca 2000 r., P5/99, OTK z 2000 r., Nr 2, poz. 60, w którym Trybunał odwołał się do definicji B. Banaszaka [1999, s. 196]; wyrok TK z dnia 12 kwietnia 2000 r.

² W myśl art. 4 pkt. 4 u.g.n. poprzednim właścicielem jest osoba, która została pozbawiona prawa własności nieruchomości wskutek jej wywłaszczenia przez Skarb Państwa lub jednostkę samorządu terytorialnego. Właścicielem wywłaszczonej nieruchomości jest osoba wskazana w decyzji wywłaszczeniowej. W przypadku gdy w dniu wywłaszczenia prawo własności przysługiwało osobie, która była właścicielem na mocy postanowienia o zasiedzeniu, bez względu na to, czy została wskazana w decyzji wywłaszczeniowej – wyrok NSA z dnia 20 maja 2009 r., II SA/Kr445/09, lex. nr 550461.

³ Regułę wyrażoną w art. 136 ust. 1 u.g.n. przyjmował też art. 47 ust. 4 uchylonej ustawy z dnia 29 kwietnia 1985 r., z tym zastrzeżeniem, że konstrukcja tam przyjęta była nieco inna. Według ówczesnego rozwiązania nieruchomość wywłaszczona mogła być użyta na inny cel niż określony w decyzji o wywłaszczeniu, jeśli nie można było jej zwrócić poprzedniemu właścicielowi lub następcy prawnemu wobec braku ich zgody.

definiując jednocześnie wyjątki uzasadniające uszczuplenie własności publicznej w drodze bezprzetargowej. W ustawowym pojęciu poprzednich właścicieli i ich spadkobierców mieszczą się zarówno poprzedni właściciele nieruchomości, jak i poprzedni współwłaściciele oraz współspadkobiercy. Zwrot jest możliwy także wówczas, gdy niektórzy ze współwłaścicieli wyraźnie zrezygnują z tego uprawnienia lub wyznaczą jedną osobę, na rzecz której ma nastąpić zwrot⁴.

W sytuacji tej należy zadać pytanie, w jakim zakresie możliwe jest zastosowanie art. 136 ust. 1 u.g.n. wówczas, gdy w ustawowym terminie trzech miesięcy od otrzymania zawiadomienia wniosek o zwrot złożą jedynie niektórzy z poprzednich współwłaścicieli lub spadkobiercy poprzedniego właściciela.

Wyraźna rezygnacja części współwłaścicieli z uprawnienia do zwrotu nieruchomości nie stanowi przeszkody do orzeczenia zwrotu na rzecz tych, którzy z takim wnioskiem wystąpili. Wówczas w tych samych kategoriach należy rozumieć sytuację, gdy owa rezygnacja znajduje wyraz w wygaśnięciu uprawnienia. W związku z powyższym po otrzymaniu zawiadomienia, o którym mowa w art. 136 ust. 2 u.g.n., wniosek o zwrot nieruchomości złożą jedynie niektórzy poprzedni współwłaściciele lub część ich spadkobierców. W sytuacji tej nieruchomość nie może być użyta na inny cel niż określony w decyzji o wywłaszczeniu i nie można zastosować art. 136 ust. 1 u.g.n.⁵ Jeżeli nieruchomość wywłaszczoną wykorzystuje się na inny cel niż określony w decyzji o wywłaszczeniu (art. 136 ust. 1 u.g.n.), nie zawiadamiając poprzedniego właściciela lub jego spadkobiercę, w sytuacji tej zgodnie z art. 136 ust. 2 u.g.n. poprzedni właściciel lub jego spadkobierca zachowują uprawnienia do zwrotu nieruchomości, gdyż art. 136 ust. 5 u.g.n. nie znajduje zastosowania. Należy zastosować art. 136 ust. 3 u.g.n., który upoważnia poprzedniego właściciela lub jego spadkobiercę do wystąpienia do starosty z wnioskiem o zwrot nieruchomości lub jej części, zawiadamiając właściwy organ. W związku z powyższym należy mieć na względzie art. 112 ust. 2 u.g.n., który

⁴ Wyrok TK z dnia 14 lipca 2015 r., sygn. akt SK 26/14 brzmi: „art. 136 ust. 3 zdanie pierwsze ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami, Dz. U. z 2015 r. poz. 782, w zakresie, w jakim uzależnia przewidziane w nim żądanie byłego współwłaściciela wywłaszczonej nieruchomości lub jego spadkobierców od zgody pozostałych byłych współwłaścicieli nieruchomości lub ich spadkobierców, jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 2 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej”.

⁵ Bieniek, Rudnicki [2011, s. 1028]: na tle art. 69 nieobowiązującej ustawy z dnia 29 kwietnia 1985 r. gospodarce gruntami [...] w orzecznictwie Naczelnego Sądu Administracyjnego pojawił się pogląd o możliwości żądania przez poprzedniego właściciela zwrotu przypadającego mu udziału we współwłasności. Powyższe stanowisko zawarto w wyroku z dnia 13 października 1994 r., sygn. akt SA/Lu 2125/94, niepubl.), w którym Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, iż „Art. 69 ust. 1 ustawy z dnia 29 kwietnia 1985 r. o gospodarce gruntami i wywłaszczeniu nieruchomości (tekst jedn. Dz. U. z 1991 r. Nr 30, poz. 127 z późn. zm.) nie wyklucza zwrotu udziału w części ułamkowej. Zwrot udziału oznacza, że poprzedni właściciel odzyska prawo współwłasności w części, w jakiej był współwłaścicielem przed wywłaszczeniem. Nie oznacza natomiast fizycznego odzyskania nieruchomości w części odpowiadającej wielkości udziału. Zgoda wszystkich współwłaścicieli jest niezbędna wtedy, gdy działania jednego lub niektórych z nich zmierzają do odzyskania w trybie art. 69 ust. 1 powyższej ustawy całego przedmiotu współwłasności”. Podobny pogląd zaprezentowano w wyroku z dnia 27 stycznia 1995 r., SA/Lu 738/94, niepubl. NSA. Stanowisko to nie wydaje się uzasadnione. Treść art. 136 ust. 3 u.g.n. dotyczy zwrotu nieruchomości lub części. W ustawie o gospodarce nieruchomościami pojęcie „części nieruchomości” odniesiona jest do fizycznie wydzielonej części nieruchomości, na co jednoznacznie wskazuje art. 4 pkt 3 u.g.n.; [Parchomiuk, 2008].

stanowi, że „wywłaszczenie nieruchomości polega na pozbawieniu albo ograniczeniu [...] prawa własności, prawa użytkowania wieczystego albo innego prawa rzeczowego na nieruchomości”. W istocie określenie „zwrot nieruchomości lub jej części” należałoby rozumieć nie tylko jako restytucję prawa własności, lecz także restytucję prawa użytkowania wieczystego lub ograniczonych praw rzeczowych, jeżeli były one przedmiotem wywłaszczenia [Bieniek, Rudnicki, 2011 s. 1028]. W kwestii tej w wyroku z dnia 25 stycznia 1996 r. Sąd Najwyższy stwierdził, że „Przesłanki zwrotu wywłaszczonej nieruchomości określone w art. 69 ust. 1 ustawy z dnia 29 kwietnia 1985 r. o gospodarce gruntami i wywłaszczeniu nieruchomości (Dz. U. z 1991 r., Nr 30, poz. 127 z późn. zm.) mają również zastosowanie do zwrotu wywłaszczonego prawa użytkowania wieczystego”⁶. Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 18 kwietnia 1996 r. stwierdził, że uprawnienie do żądania zwrotu wywłaszczonej nieruchomości lub jej części, jeżeli stała się zbędna na cel określony w decyzji o wywłaszczeniu, na rzecz poprzedniego właściciela lub spadkobiercy wynikające z art. 69 ust. 1 ustawy z dnia 29 kwietnia 1985 r. o gospodarce gruntami i wywłaszczeniu nieruchomości (tekst jedn. Dz. U. z 1991 r. Nr 30, poz. 127 u.g.n. z późn. zm.) nie może być przeniesione na osobę trzecią w drodze przelewu (art. 509 k.c.). Treść art. 136 ust. 3 u.g.n. pozwala stwierdzić, że zwrotowi mogą podlegać nieruchomości wywłaszczone, niezależnie od tego, kiedy nastąpiło wywłaszczenie, lecz musiało to nastąpić na podstawie obowiązującej wówczas ustawy wywłaszczeniowej⁷.

Obowiązek zawiadomienia poprzedniego właściciela lub jego spadkobiercy o możliwości złożenia wniosku o zwrot nieruchomości powstaje tylko wówczas, gdy właściwy organ poweźmie zamiar użycia nieruchomości lub jej części na inny cel niż określony w decyzji o wywłaszczeniu. Obowiązek taki nie powstaje, jeśli nieruchomość stała się zbędna na cel określony w decyzji o wywłaszczeniu (art. 136 ust. 3 u.g.n.), lecz nie powzięto zamiaru jej użycia na inny cel. W związku z tym w myśl art. 136 ust. 5 u.g.n. wprowadzono bardzo restrykcyjne konsekwencje niezłożenia w terminie 3 miesięcy wniosku o zwrot nieruchomości [Kisilowska, 2002, s. 137] w postaci wygaśnięcia uprawnienia strony o zwrot. Takich konsekwencji nie sposób wiązać z sytuacją, gdy nieruchomość stała się zbędna na cel określony

⁶ Wyrok SN z dnia 25 stycznia 1996 r., III ARN 59/95, OSNAPiUS14/96, poz. 196. Pogląd ten można było uznać przy zastosowaniu art. 136 ust. 3 u.g.n. Nowelizacja tej ustawy dokonana ustawą z dnia 28 listopada 2003 r. o zmianie ustawy o gospodarce nieruchomościami przesądziła, że przepisów o zwrocie wywłaszczonych nieruchomości nie stosuje się w przypadku wywłaszczenia prawa użytkowania wieczystego (art. 136 ust. 6 u.g.n.). Artykuł ten został uchylony ustawą z dnia 9 kwietnia 2008 r.

⁷ Zastosowanie mają w szczególności przepisy uchylonej ustawy z dnia 29 kwietnia 1985 r. o gospodarce gruntami i wywłaszczeniu nieruchomości, uchylonej ustawy z dnia 12 marca 1958 r. o zasadach i trybie wywłaszczenia nieruchomości (tekst jedn. Dz. U. z 1974 r. Nr 10, poz. 64 z późn. zm.), oraz przepisy ustaw wymienionych w art. 216 u.g.n. W myśl tego artykułu przyjęto, że właśnie przepisy regulujące zwrot wywłaszczonej nieruchomości stosuje się odpowiednio do nieruchomości przejętych lub nabytych na rzecz Skarbu Państwa na podstawie m.in. ustawy z dnia 22 maja 1958 r. o terenach dla budownictwa domów jednorodzinnych w miastach i osiedlach, ustawy z dnia 14 lipca 1961 r. o gospodarce terenami w miastach i osiedlach, ustawy z dnia 14 lipca 1961 r. o gospodarce terenami w miastach i osiedlach, ustawy z dnia 6 lipca 1972 r. o terenach budownictwa jednorodzinnego i zagrodowego oraz o podziale nieruchomości w miastach i osiedlach, a także do nieruchomości wywłaszczonych na rzecz państwowych i spółdzielczych przedsiębiorstw gospodarki rolnej, jak również do gruntów wywłaszczonych na podstawie odrębnych przepisów w związku z potrzebami Tatrzńskiego Parku Narodowego. W porównaniu z art. 69 ust. 4 poprzednio obowiązującej ustawy o gospodarce gruntami rozszerzono zakres stosowania przepisów o zwrocie nieruchomości przejętych lub nabytych na podstawie ustawy z dnia 22 maja 1958 r. o terenach dla budownictwa domów jednorodzinnych w miastach i osiedlach.

w art. 136 ust. 3 u.g.n. W takiej sytuacji poprzedni właściciel lub jego spadkobierca nie jest ograniczony żadnym terminem do złożenia wniosku o zwrot nieruchomości. W sytuacji kiedy właściwy organ po stwierdzeniu, że nieruchomość stała się zbędna na cel określony w decyzji o wywłaszczeniu, zawiadamia poprzedniego właściciela lub jego spadkobiercę o możliwości złożenia wniosku o zwrot nieruchomości, mimo że nie powzięto zamiaru użycia tej nieruchomości na inny cel niż podany w decyzji o wywłaszczeniu. Zawiadomienie to nie może pociągnąć skutków, o których mowa w art. 136 ust. 5 u.g.n., tj. wygaśnięcia uprawnienia o zwrot, jeśli nie zostanie złożony wniosek o zwrot nieruchomości w terminie trzech miesięcy. Oznacza to, iż zgodnie z art. 136 ust. 2 u.g.n. zawiadomienie jest obowiązkowe tylko w razie powzięcia zamiaru użycia nieruchomości na inny cel niż określony w decyzji o wywłaszczeniu. Zawiadomienie poprzedniego właściciela lub jego spadkobiercy obejmuje poinformowanie o tym zamiarze oraz równocześnie o możliwości złożenia wniosku o zwrot wywłaszczonej nieruchomości.

Użycie nieruchomości na inny cel częstokroć praktycznie pozbawia poprzedniego właściciela możliwości żądania zwrotu nieruchomości, a jeśli tak, to musi on nie tylko o tym wiedzieć, lecz milcząco wyrazić zgodę. Termin z art. 136 ust. 5 u.g.n., tj. trzy miesiące od otrzymania zawiadomienia o możliwości zwrotu, ma charakter zawity. Upływ tego terminu powoduje, że uprawnienie do zwrotu nieruchomości lub jej części wygasa. Sformułowanie „uprawnienie [...] do zwrotu nieruchomości lub jej części wygasa” nie jest poprawne. W istocie wygasa roszczenie (żądanie) jako uprzedmiotowienie tego uprawnienia. Wobec tak restryktywnych konsekwencji należy uznać, że zawiadomienie, o którym mowa w art. 136 ust. 5 u.g.n., oznacza, że nie jest możliwe jego przywrócenie. Termin trzech miesięcy liczy się od otrzymania zawiadomienia przez właściciela lub spadkobiercę. Sformułowanie „otrzymanie zawiadomienia” oznacza, że nie znajdują tu zastosowania przepisy ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (dalej: k.p.a.)⁸ o doręczeniach, m.in. o doręczeniach zastępczych (art. 43 i 44 k.p.a.). Na podstawie przepisów dotyczących obowiązku zawiadomienia poprzedniego właściciela lub jego spadkobiercy o zamiarze użycia wywłaszczonej nieruchomości na inny cel niż określony w decyzji o wywłaszczeniu (art. 136 ust. 1, 2 i 5 u.g.n.) należy zwrócić uwagę na to, iż w art. 136 ust. 2 i 5 u.g.n. mowa jest o „nieruchomości lub jej części”, natomiast w art. 136 ust. 1 u.g.n. tylko o „nieruchomości”. Gdy zawiadomienie z art. 136 ust. 2 u.g.n. dotyczy części nieruchomości, a poprzedni właściciel lub jego spadkobierca nie złoży w ustawowym terminie wniosku o zwrot tej części, to zastosowanie art. 136 ust. 1 u.g.n. nie powinno wzbudzać wątpliwości.

Zakres przedmiotowy roszczenia o zwrot wywłaszczonej nieruchomości

Przedmiotowy zakres nieruchomości podlegających zwrotowi na zasadach i w trybie określonym w art. 136 i n. u.g.n. określają art. 136 ust. 3 i 4 u.g.n. oraz art. 216 ust. 1 i 2 u.g.n. W myśl art. 136 ust. 3 zwrotowi podlega nieruchomość wywłaszczona lub jej część. Zgodnie z art. 136 ust. 4 u.g.n. postanowienia tego przepisu stosuje się odpowiednio do części nieruchomości nabytej w drodze umowy zawartej stosownie do postanowień art. 113 ust. 3 u.g.n., a więc części nieruchomości, która nie została objęta wywłaszczeniem, a nie nadaje

⁸ T. j. Dz. U. z 2010 r. Nr 182, poz. 1228 z późn. zm.

się do prawidłowego wykorzystania na dotychczasowe cele. Z kolei art. 216 ust. 1 u.g.n. rozszerza zakres stosowania instytucji zwrotu na nieruchomości nabyte lub przejęte na rzecz Skarbu Państwa na podstawie ustalonych ogólnie (bez wskazania jej konkretnych przepisów) ustaw i przepisów ustaw określonych taksatywnie w tym przepisie oraz do nieruchomości na rzecz określonych podmiotów (państwowych i spółdzielczych przedsiębiorstw gospodarki rolnej) i wywłaszczonych nieruchomości nabytych na rzecz Skarbu Państwa na podstawie ustawy i przepisów ustaw określonych taksatywnie w tym przepisie [Woś, 2011 r., s. 383].

Przedstawiona powyżej konstrukcja art. 136 ust. 3 i 4 u.g.n. oraz art. 216 ust. 1 i 2 u.g.n. determinuje wykładnię pojęcia „wywłaszczenia nieruchomości”, zawartego w art. 136 ust. 3 u.g.n. Przez pojęcie to należy rozumieć wyłącznie nieruchomości, w stosunku do których Skarb Państwa lub określona jednostka samorządu terytorialnego nabyła prawo rzeczowe w drodze instytucji wywłaszczenia rozumianej *sensu stricto*, a więc na podstawie indywidualnej decyzji administracyjnej, wydanej w postępowaniu administracyjnym na podstawie obowiązujących przepisów ustaw, regulujących ogólne zasady i tryb przymusowego odjęcia lub ograniczenia własności lub innych praw rzeczowych na nieruchomości za odszkodowaniem. Artykuł ten nie stwarza możliwości odzyskiwania nieruchomości znacjonalizowanych, przejętych na rzecz państwa w drodze reformy rolnej oraz przejętych na rzecz Skarbu Państwa lub innych podmiotów *ex lege* lub na podstawie aktów administracyjnych innych niż decyzja wywłaszczeniowa, w szczególności aktów generalnych wydawanych na podstawie odrębnych szczególnych przepisów, jeżeli nie są one wymienione w art. 216 u.g.n.⁹ Podobnie nie można na podstawie tego przepisu żądać zwrotu nieruchomości, które stały się własnością Skarbu Państwa na mocy indywidualnej, wydanej na podstawie przepisów szczególnych, decyzji administracyjnej, której przesłanki materialnoprawne nie wiążą się jednak z realizacją określonych celów publicznych, ale w istocie stanowią konsekwencję naruszenia przez właściciela nieruchomości określonych przepisów. W tych przypadkach nie jest możliwe, aby wywłaszczona nieruchomość stała się zbędna na cel określony w decyzji o wywłaszczeniu, skoro cel taki nie zostaje w ogóle w decyzji wywłaszczeniowej określony.

Nieruchomością wywłaszczoną jest nieruchomość przejęta w ramach ustawowo zdefiniowanej instytucji wywłaszczenia, jako indywidualnego aktu administracyjnego podwójnie skonkretyzowanego, określającego podmiot lub przedmiot stanowiącego administracyjną ingerencję podmiotu publicznoprawnego w cywilnoprawną sferę własności przysługującej podmiotowi niepublicznemu, skutkującej odebraniem własności. Nie ma przy tym znaczenia prawnomaterialnego, czy dany akt administracyjny wydany został względem jednej osoby lub jednej nieruchomości, czy też względem wielu osób i wielu nieruchomości. W każdym powyższym przypadku znaczenie materialnoprawne należy przypisać faktowi, iż dany akt administracyjny indywidualizował podmioty i przedmioty wywłaszczenia. W związku z tym za nieruchomość wywłaszczoną w myśl art. 136 ust. 1 i 3 u.g.n. należy uznać nieruchomość, względem której wydano akt wywłaszczeniowy. Jednocześnie ustawowe wyliczenie podstaw prawnych, które uzasadniają ówczesne nabycie lub przejęcie nieruchomości, obecnie uzasadniają zwrot tych nieruchomości na zasadach określonych w art. 136–142 u.g.n. Oznacza to, iż instytucji zwrotu nie można stosować w odniesieniu do nieruchomości nabytych lub przejętych na podstawie innych tytułów prawnych. W szczególności przepisów art. 136–142 u.g.n. nie stosuje się do nieruchomości nabytych na podstawie umów

⁹ Pogląd ten jest uznany za powszechny w literaturze [Szewczyk, 1992, s. 58; Mzyk, 1994, s. 62; Truszkiewicz, 1993; Drozd, Truszkiewicz, 1995, s. 267].

cywilnoprawnych zawartych po uchyleniu ustawy z dnia 12 marca 1958 r. o zasadach i trybie wywłaszczenia nieruchomości, czy też nieruchomości, do których prawo własności Skarb Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego uzyskały z mocy samego prawa, np. zasiedzenie, przemilczenie. W przypadku zgłoszenia wniosku o zwrot w odniesieniu do nieruchomości nabytych lub przejętych w innym trybie starosta zobowiązany jest do umorzenia postępowania o zwrot nieruchomości, skoro uległo wszczęciu z dniem złożenia wniosku (art. 61 § 3 k.p.a.), a nie jest prawnie dopuszczalne jego prowadzenie, z uwagi na brak materialnoprawnej podstawy do jego kontynuowania w odniesieniu do nieruchomości nie objętych zakresem materialnej regulacji art. 136 i art. 216 u.g.n. Żądanie zwrotu może być zgłoszone do całej nieruchomości lub jej części (art. 136 ust. 3 u.g.n.), aczkolwiek skuteczność zgłoszonego żądania zależy od spełnienia przesłanek do zwrotu, co najmniej w odniesieniu do części objętej żądaniem. Istotne znaczenie dla ustalenia zakresu stosowania prawa żądania zwrotu nieruchomości wywłaszczonej ma art. 136 ust. 4 u.g.n. Zgodnie z tym przepisem prawo żądania zwrotu nieruchomości przysługuje do części nieruchomości nabytej w drodze umowy stosownie do art. 113 ust. 3 u.g.n.. W związku z tym na żądanie właściciela lub użytkownika wieczystego nabywa się pozostałą część w drodze umowy na rzecz Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego. Artykuł 113 ust. 3 u.g.n. obejmuje sytuację, kiedy zawarcie umowy następuje przez „wymuszenie” oświadczenia woli w drodze orzeczenia sądowego [Bieniek, Rudnicki, 2011, s. 1033].

Istotne znaczenie ma określenie zakresu przedmiotowego nieruchomości podlegającej zwrotowi w trybie i na zasadach określonych w art. 136 i n. u.g.n. ma art. 216 ust. 1 *in principio* u.g.n., który nakazuje stosować przepisy rozdziału 6 działu III tej ustawy do nieruchomości nabytych przez Skarb Państwa na podstawie umowy przewidzianej w art. 6 ustawy z dnia 12 marca 1958 r. o zasadach i trybie wywłaszczenia nieruchomości¹⁰. Zgodnie z art. 6 ustawy o zasadach i trybie wywłaszczenia nieruchomości ubiegający się o wywłaszczenie obowiązany był przed wszczęciem postępowania wywłaszczeniowego wystąpić do właściciela o dobrowolne odstąpienie nieruchomości i w razie porozumienia zawrzeć z nim umowę nabycia nieruchomości za cenę nie wyższą od ustalonej według zasad odszkodowania przy wywłaszczeniu lub umowę zamiany nieruchomości. Przedmiotowa umowa mogła być zawarta także w toku postępowania wywłaszczeniowego.

W wyniku art. 34 tej ustawy, iż zwrotowi podlega „nieruchomość wywłaszczona w trybie niniejszej ustawy”, rodzi się pytanie: czy taka nieruchomość, w warunkach zagrożenia jej wywłaszczeniem, jest równoznaczna z nieruchomością wywłaszczoną i może być zwrócona w trybie art. 34 tej ustawy? W praktyce częste były przypadki zawierania takich umów ze względu na korzystniejsze warunki uzyskania ceny sprzedaży nieruchomości przez zbywającego niż ratalnego uzyskiwania odszkodowania w przypadku jej wywłaszczenia. W uchwale Sądu Najwyższego z dnia z dnia 20 lutego 1985 r. stwierdzono, iż materialnoprawne przesłanki oraz warunki i tryb zawarcia umowy sprzedaży lub zamiany nieruchomości, określone e art. 6 tej ustawy, nakazują traktować taką nieruchomość jako nieruchomość wywłaszczoną, co oznaczało możliwość jej zwrotu na podstawie art. 34 tej ustawy [Uchwała siedmiu sędziów SN z dnia 20 lutego 1985 r....; Ramus, 1970, s. 66; Woś, 1991. Odmienienie Czuba, 1980, s. 72]. Należy wskazać, iż przesłanki i cel nabycia praw wywłaszczenia były identyczne, a wysokość ceny sprzedaży i odszkodowania były ustalone według takich samych zasad określonych przepisami wywłaszczeniowymi. Ponadto konieczną przesłanką

¹⁰ Tekst jedn. Dz. U. z 1974 r. Nr 10, poz. 64 z późn. zm. – ustawa ta utraciła moc.

zastosowania art. 6 tej ustawy było zagrożenie właściciela zamierzonym wszczęciem postępowania wywłaszczeniowego. Zawarte w art. 216 ust. 1 u.g.n. uregulowanie oznacza, iż ustawodawca, akceptując poglądy orzecznictwa *expressis verbis*, potwierdził, iż nieruchomości zbyte na podstawie umowy z art. 6 ustawy o zasadach i trybie wywłaszczenia nieruchomości podlegają zwrotowi w trybie i na zasadach określonych w art. 136 i n. u.g.n. Należy pamiętać, iż nie zostanie zwrócona w trybie określonym w art. 136 i n. u.g.n. taka część nieruchomości, która nie mieściła się w celu wywłaszczenia, a na wniosek właściciela została nabyta przez Skarb Państwa w drodze umowy zawartej w trybie art. 6 ustawy o zasadach i trybie wywłaszczenia nieruchomości. W związku z powyższym należy uznać pogląd Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 7 sierpnia 1996 r., który stwierdził, iż w tym zakresie brak jest podstaw do przyjęcia, że wola sprzedających była zdeterminowana przymusem biorącym się z wszczętego postępowania wywłaszczeniowego.

Problem charakteru prawnego nieruchomości nabytych przez Skarb Państwa lub gminę na podstawie umowy cywilnoprawnej pozostał aktualny na tle postanowień ustawy o gospodarce gruntami i wywłaszczeniu nieruchomości. Został rozwiązany ustawą z 2003 r. z dnia 28 listopada 2003 r. o zmianie ustawy o gospodarce nieruchomościami oraz o zmianie niektórych innych ustaw przez dodanie w art. 216 ust. 2 pkt. 3 postanowienia, iż przepisy rozdziału 6 działu III, a więc m.in. art. 136 i nast. stosuje się odpowiednio do nieruchomości nabytych na rzecz Skarbu Państwa na podstawie ustawy o gospodarce gruntami i wywłaszczeniu nieruchomości¹¹.

Nieruchomość nabyta przez Skarb Państwa lub określoną jednostkę samorządu terytorialnego w drodze umowy cywilnoprawnej w związku z art. 114 u.g.n. nie może być traktowana jako nieruchomość wywłaszczona w rozumieniu art. 136 ust. 3 u.g.n. Umowa taka nie różni się niczym od każdej innej tego typu umowy i znajdują do niej w pełni zastosowanie przepisy prawa cywilnego, zaś Skarb Państwa i konkretna jednostka samorządu terytorialnego korzystają w jej ramach z takiej samej ochrony jak każdy inny podmiot.

Przesłanki negatywne uwzględnione przez organ roszczenia o zwrot nieruchomości

Podstawową materialnoprawną przesłanką zwrotu wywłaszczonych nieruchomości jest zbędność nieruchomości na cel wywłaszczenia. W myśl art. 137 ust. 1 u.g.n. wiąże się z tą zbędnością w sensie faktycznym. Zbędność tę ocenia się, uwzględniając łącznie dwa kryteria. Pierwsze, to upływ czasu (pomimo upływu 7 lat od dnia, w którym decyzja o wywłaszczeniu stała się ostateczna, nie rozpoczęto prac związanych z realizacją tego celu). Drugie, to rozpoczęcie prac związanych z realizacją celu wywłaszczenia pomimo upływu 10 lat od dnia, w którym decyzja o wywłaszczeniu stała się ostateczna, cel ten nie został

¹¹ Wyrok TK z dnia 24 października 2001 r., sygn. akt II SA/Bk 825/07, lex polonica nr 1944693 zmienił art. 216 u.g.n. Dotychczasowa jego treść oznaczona została jako ust. 1 i dodany został ust. 2. Przepis ten postanawia, iż przepisy rozdziału 6 działu III ustawy o gospodarce nieruchomościami stosuje się odpowiednio do nieruchomości nabytych na rzecz Skarbu Państwa na podstawie: art. 5 i 13 ustawy z dnia 25 czerwca 1948 r. o podziale nieruchomości na obszarach miast i niektórych osiedli (tekst jedn. Dz. U. Nr 35, poz. 40 z późn. zm.); art. 9 dekretu z dnia 26 kwietnia 1949 r. o nabywaniu i przekazywaniu nieruchomości niezbędnych dla realizacji narodowych planów gospodarczych; ustawy z dnia 29 kwietnia 1985 r. o gospodarce gruntami i wywłaszczeniu nieruchomości.

zrealizowany [Kisilowska H., 2002, s. 135]. Pierwsze kryterium jest bardzo precyzyjne. Drugie następuje trudności przy rozstrzygnięciu konkretnych stanów faktycznych. Określenie „nie rozpoczęto prac związanych z realizacją tego celu” należy ocenić w sensie faktycznym. W takich przypadkach ocena musi być dokonana na podstawie wszelkich dokumentów będących podstawą wywłaszczenia, np. decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji, decyzji zatwierdzających plany realizacyjne inwestycji, planów zagospodarowania przestrzennego obowiązujących w dacie wywłaszczenia, dokumentacji dołączonej do wniosku o wywłaszczenie¹². W kwestii tej wypowiedział się w wyroku z dnia 17 maja 2010 r. Naczelny Sąd Administracyjny, stwierdzając, iż „Dla oceny zbędności nieruchomości lub jej części na cele wywłaszczenia w ramach art. 137 u.g.n. nie mają znaczenia rozstrzygnięcia administracyjne lub jakiegokolwiek inne dokumenty określające sposób zagospodarowania nieruchomości wywłaszczonej, jeżeli zostały wydane po dniu, w którym decyzja o wywłaszczeniu stała się ostateczna”¹³. Z kolei w wyroku z dnia 23 grudnia 1999 r. Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, iż: „Nie można mówić o zbędności na cel wywłaszczenia, gdy nieruchomość po wywłaszczeniu została zagospodarowana i wykorzystana zgodnie z celem wywłaszczenia określonym w decyzji, a dopiero później jej znaczenie zmieniono”¹⁴. Obydwie przesłanki dotyczą faktycznej realizacji celu, a nie tylko opracowania dokumentacji inwestycji czy uzyskania decyzji. W związku z posiadaniem przez inwestora ostatecznych decyzji, pozwalających na rozpoczęcie zamierzonej inwestycji przy braku wykonywania jakichkolwiek prac na nieruchomości w ciągu 7 lat, uzasadniony jest wniosek, iż nieruchomość jest zbędna na cel wywłaszczenia. Odmienne rozumienie powyższej przesłanki prowadziłoby do wniosku, że posiadanie przez inwestora pełnej dokumentacji i stosowanych pozwoleń będzie prowadziło do braku możliwości zwrotu wywłaszczonej nieruchomości. W sytuacji gdy nieruchomość będzie w stanie niezmienionym od daty wydania decyzji o wywłaszczeniu [Bieniek, Rudnicki, 2011, s. 1034 i nast.] w wyroku z dnia 4 września 2003 r. Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, że: „Wywłaszczona nieruchomość, która została wykorzystana

¹² Rozpoczęcie prac, aby zrealizować cel wywłaszczenia, nie może być traktowane jako czynność abstrakcyjna, leżąca wyłącznie w sferze zamierzeń. Rozpoczęcie prac musi być „uzewnętrznione”. Zadać można pytanie, czy takim uzewnętrznieniem będzie uzyskanie decyzji o ustaleniu lokalizacji celu publicznego, więcej – uzyskanie przez inwestora decyzji o pozwoleniu na budowę. W kwestii tej można uznać tezę, iż tych decyzji, bez faktycznego przystąpienia do ich rzeczywistej (faktycznej) realizacji, nie wyczerpuje przesłanka, o której mowa w tym przepisie, a polegającej na rozpoczęciu prac. Wszakże pozostawienie wywłaszczonej nieruchomości w stanie niezmienionym, a więc takim jak w dacie wywłaszczenia (tj. bez rozpoczęcia prac), stanowi spełnienie przesłanki z art. 137 ust. 1 pkt. 1 u.g.n. Pojęcie „rozpoczęcia prac” nie może być wykładane w oderwaniu od drugiej przesłanki z art. 137 ust. 1 pkt. 2 u.g.n., w której wprost mowa o zrealizowaniu celu wywłaszczenia.

¹³ Wyrok NSA z dnia 17 maja 2010 r., I OSK 1025/09, lex nr 5948; Wyrok SN z dnia 7 lutego 1995 r., ARN 82/94, OSNAPiUS 15/95, poz. 1183, w którym stwierdzono, iż: „Zbędność na cele określone w decyzji o wywłaszczeniu należy oceniać przez pryzmat sposobu korzystania z wywłaszczonej nieruchomości, powinien być identyczny ze sposobem dalszego korzystania z tej nieruchomości”.

¹⁴ Wyrok NSA z dnia 23 grudnia 1999 r., IV SA 2140/9 niepubl. Podobny pogląd wynika z cyt. wyroku z dnia 17 maja 2010 r. NSA I OSK 1025/09, w którym stwierdzono, że: „Późniejsza zmiana wykorzystywania nieruchomości wywłaszczonej na inny cel, po zrealizowaniu na niej celu wywłaszczenia, nie ma znaczenia dla oceny dopuszczalności zwrotu tej nieruchomości. Z chwilą bowiem zrealizowania celu wywłaszczenia, wykonywanie prawa własności takiej nieruchomości nie jest ograniczone jakimikolwiek warunkami, dlatego prawo to – w zakresie jego wykonania – poddane jest tylko takim ograniczeniom, jakim poddawane jest prawo własności przysługujące każdemu innemu podmiotowi”.

na cel określony w decyzji o wywłaszczeniu, może zostać zwrócona poprzedniemu właścicielowi lub jego spadkobiercom na podstawie art. 136 ust. 3 zw. z art. 137 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jedn. Dz. U. Z 2000 r. Nr 46, poz. 543 ze zm.), jeżeli prace związane z realizacją tego celu zostały rozpoczęte po upływie 7 lat od dnia, w którym decyzja o wywłaszczeniu stała się ostateczna”¹⁵. W wyroku z dnia 13 grudnia 2012 r. Trybunał Konstytucyjny stwierdził, iż art. 137 ust. 1 u.g.n. w zakresie, w jakim nie uznaje za zbędną nieruchomość, na której w terminach wskazanych w tym przepisie zrealizowano cel określony w decyzji o wywłaszczeniu, a następnie nieruchomość tę przeznaczono na realizację innego celu, nie jest niezgodny z art. 21 ust. 2 Konstytucji RP¹⁶. Podkreślić tu należy, iż zachodzi *unctim* pomiędzy przesłankami zwrotu określonymi w art. 137 ust. 1 pkt 1 i 2 u.g.n. W pierwszej (upływ 7 lat bez rozpoczęcia prac) oznacza zbędność nieruchomości na cel wywłaszczenia, a w drugiej (rozpoczęcie realizacji inwestycji przed upływem 7 lat i niezrealizowania jej przed upływem 10 lat) będzie oznaczać

¹⁵ Wyrok NSA z dnia 4 września 2003 r., II SA/Gd 1552/00, lex polonica, nr 2271547.

¹⁶ Wyrok TK z dnia 13 grudnia 2012 r., sygn. P12/11. Podkreślić należy, iż Trybunał Konstytucyjny wskazał precedensowy charakter orzeczenia. Trybunał nie rozpoznawał zagadnienia, czy zakres konstytucyjnej zasady zwrotu wywłaszczonych nieruchomości obejmuje sytuację, gdy na wywłaszczonej nieruchomości prawidłowo zrealizowano pierwotny cel wywłaszczenia, a następnie zaprzestano dalszej realizacji tego celu. Po szczegółowej analizie przesłanek dopuszczalności wywłaszczenia z art. 21 ust. 2 Konstytucji, ich wykładni w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego oraz treści art. 21 ust. 2 Konstytucji nie obejmuje zachowania się wywłaszczyciela po wystąpieniu skutków wywłaszczenia, tj. po przejściu własności w zasób mienia publicznego oraz po zrealizowaniu celu publicznego określonego w decyzji o wywłaszczeniu. Treść art. 21 ust. 2 Konstytucji RP odnosi się do oceny prawidłowości przez decyzję wywłaszczeniową i jej wykonania, a w drodze wyjątku, uzasadnionego ścisłym związkiem z konstytucyjną przesłanką konieczności wywłaszczenia, do chwili wykonania na tej nieruchomości celu wywłaszczenia. W tym momencie zatrzymuje się treść art. 21 ust. 2 Konstytucji RP i nie obejmuje dalszych sytuacji w trakcie wykorzystywania nieruchomości na cel określony w decyzji o wywłaszczeniu i po jego zakończeniu. Za określoną wykładnią art. 21 ust. 2 Konstytucji RP przemawiają względy wykładni językowej, systemowej, funkcjonalnej oraz historycznej. Trybunał Konstytucyjny nie odnalazł w art. 21 ust. 2 Konstytucji RP dodatkowych argumentów przemawiających za roszczeniem zakresu normatywnego wynikającej z niego konstytucyjnej zasady zwrotu wywłaszczonych nieruchomości. W sytuacji tej nie mogą odnieść pożądanego skutku argumenty, iż te same racje przemawiające za stwierdzeniem przez Trybunał Konstytucyjny w wyroku o sygn. akt. K6/05 niezgodności art. 229a u.g.n. z art. 21 ust. 2 Konstytucji RP. przemawiają także za uznaniem niekonstytucyjności art. 137 ust. 1 u.g.n. Podobieństwo obu spraw jest pozorne. Artykuł 229a u.g.n. wyłączył obowiązek zwrotu niektórych wywłaszczonych dotychczas nieruchomości, które stały się zbędne w rozumieniu w art. 137 ust. 1 u.g.n. przez to, że nie doszło na nich bezpośrednio po wywłaszczeniu do realizacji celu określonego w decyzji o wywłaszczeniu. Nieruchomość nigdy nie była wykorzystywana zgodnie z celem określonym w decyzji o wywłaszczeniu, a została przekazana na realizację innego celu publicznego. Postępowanie w niniejszej sprawie dotyczyło sytuacji, gdy na nieruchomości bezpośrednio po wywłaszczeniu prawidłowo zrealizowano pierwotny cel wywłaszczenia, a zwrot miałby nastąpić ze względu na późniejsze odpadnięcie tego celu i zaprzestanie jego kontynuacji. Trybunał uznał art. 21 ust. 2 Konstytucji RP. za nieadekwatny wzorzec do badania zgodności z konstytucją kwestionowanej normy. Zauważył jednocześnie, że problem, na jaki wskazał sąd pytający, nie dotyczy normatywnej treści art. 21 ust. 2 Konstytucji RP, lecz zakresu swobody wykonywania uprawnień właścicielskich przez podmioty publiczne względem nieruchomości nabytych przez nie w drodze wywłaszczenia, po zrealizowaniu na nich celu publicznego będącego przyczyną ich przymusowego odjęcia poprzednim właścicielom. Nie można wykluczyć, iż obowiązek zwrotu wskazanych nieruchomości mogłyby wynikać z innych przepisów Konstytucji RP.

zbędność nieruchomości. Należy pamiętać, iż art. 137 ust. 1 pkt 2 ustawy z 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2010 r. Nr 102, poz. 651, Nr 106, poz. 675, Nr 143, poz. 963, Nr 155, poz. 1043, Nr 197, poz. 1307 i Nr 200, poz. 1323, z 2011 r. Nr 64, poz. 341, Nr 106, poz. 622, Nr 115, poz. 673, Nr 129, poz. 732, Nr 130, poz. 762, Nr 135, poz. 789, Nr 163, poz. 981, Nr 187, poz. 1110 i Nr 224, poz. 1337, z 2012 r. poz. 908, 951, 1256, 1429 i 1529, z 2013 r. poz. 829 i 1238 oraz z 2014 r. poz. 40) w zakresie, w jakim za nieruchomością zbędną uznaje nieruchomość wywłaszczoną przed 27 maja 1990 r., na której w dniu złożenia wniosku o zwrot, a nie później niż przed 22 września 2004 r., zrealizowano cel określony w decyzji o wywłaszczeniu, jest niezgodny z art. 2 w związku z art. 165 ust. 1 Konstytucji RP¹⁷.

W przypadku gdy cel wywłaszczenia został zrealizowany tylko na części wywłaszczonej nieruchomości, zwrotowi podlega pozostała część (art. 137 ust. 2 u.g.n.). W związku z tym organ orzekający o zwrocie w toku postępowania wyjaśniającego zobowiązany jest określić zakres zbędnej części nieruchomości w aspekcie przesłanek wymienionych w art. 137 ust. 1 u.g.n. oraz zlecić geodecie sporządzenie stosownej dokumentacji dla celów podziału nieruchomości. Operat podziału winien być przyjęty do zasobu geodezyjnego i kartograficznego na podstawie rozporządzenia ministra rozwoju i budownictwa z dnia 16 lipca 2001 r. w sprawie zgłaszania prac geodezyjnych i kartograficznych, ewidencjonowania systemów i przechowywania kopii zabezpieczających bazy danych, a także ogólnych warunkach umów o udostępnienie tych baz. Zgodnie z art. 96 ust. 1b u.g.n. w przypadku wydzielenia części nieruchomości na potrzeby zwrotu wywłaszczonej nieruchomości nie wydaje się decyzji o zatwierdzeniu podziału nieruchomości. Ostateczna decyzja o zwrocie wywłaszczonej nieruchomości zatwierdza jednocześnie jej podział. Poprzednia treść art. 137 ust. 2 u.g.n. obowiązująca przed dniem 1 kwietnia 2009 r. wyłącza dopuszczalność, która nie spełnia przesłanki samodzielnego zagospodarowania zgodnie z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego lub decyzją o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu¹⁸. We wspomnianym powyżej wyroku z dnia 3 kwietnia 2008 r. Trybunału Konstytucyjnego uznano ograniczenie to za niezgodne z art. 2 oraz 21 ust. 2, art. 32 ust. 1 i art. 64 ust. 1 i 2, w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Po dostosowaniu brzmienia art. 137 ust. 2 u.g.n. do wyroku Trybunału Konstytucyjnego możliwość zwrotu części nieruchomości nie jest już uzależniona od możliwości jej samodzielnego zagospodarowania, lecz od przesłanek zbędności na cel wywłaszczenia, określonych w art. 147 ust. 2 u.g.n. Obecne brzmienie art. 137 ust. 2 zostało zmienione ustawą z dnia 9 stycznia 2009 r. o zmianie ustawy o gospodarce nierucho-

¹⁷ Wyrok TK z dnia 13 marca 2014 r., sygn. akt P38/11.

¹⁸ Uchwała SN podjęta w składzie 7 sędziów z dnia 13 czerwca 1995 r., III AZP 3/95, OSNAPiUS 24/95, poz. 296), w której sformułowano tezę, iż: „Nieruchomość wywłaszczona na podstawie przepisów dekretu z dnia 26 kwietnia 1949 r. o nabywaniu i przekazywaniu nieruchomości niezbędnych dla realizacji narodowych planów gospodarczych (tekst jedn. Dz. U. z 1952 r. Nr 4, poz. 31) nie podlega zwrotowi na podstawie art. 69 ust. 1 ustawy z dnia 29 kwietnia 1985 r. o gospodarce gruntami i wywłaszczaniu nieruchomości (tekst jedn. Dz. U. z 1991 r., Nr 30, poz. 127 ze zm.), jeżeli przed wejściem w życie tej ustawy została zagospodarowana przez przedsiębiorstwo państwowe zgodnie z celem, dla którego orzeczono wywłaszczenie, a następnie przekazana innej państwowej jednostce organizacyjnej”. W wyroku z dnia 18 kwietnia 1996 r. (sygn. akt. SA/Lu 1812/95) Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, że: „W sytuacji gdy nieruchomość została użyta na cel jej przejęcia, a w późniejszym czasie zmienił się sposób jej użytkowania, to nie powstaje obowiązek jej zwrotu”. Podobną tezę postawił w wyroku NSA z dnia 6 września 1994 r., sygn. akt IV SA 1041/93, ONSA 2/96, poz. 61.

mościami¹⁹ i jeżeli w przypadku, o którym mowa w art. 137 ust. 1 pkt. 2, cel wywłaszczenia został zrealizowany tylko w części, zwrotowi podlega pozostała część.

W myśl art. 138 u.g.n. jeżeli nieruchomości lub część podlegająca zwrotowi została oddana w trwałe zarząd lub została obciążona prawem użytkowania, prawa te wygasają z dniem, w którym decyzja o zwrocie wywłaszczonej nieruchomości stała się ostateczna²⁰. W przypadku gdy nieruchomości oddano w użytkowanie wieczyste, to nie ma możliwości uwzględnienia wniosku o zwrot nieruchomości. W kwestii tej w uchwale z dnia 30 kwietnia 1987 r. Sąd Najwyższy stwierdził, że umowa na mocy której Skarb Państwa oddał wywłaszczonej osobie fizycznej w użytkowanie wieczyste z naruszeniem powinności zwrotu tego gruntu na rzecz poprzedniego właściciela lub jego spadkobiercy, nie jest sama przez się nieważna. Oczywiście, nie wyklucza to odpowiedzialności odszkodowawczej Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego²¹. W myśl art. 229 u.g.n. roszczenie o zwrot nieruchomości nie przysługuje, jeżeli przed dniem wejścia w życie ustawy (tj. 1 stycznia 1998 r.)²² nieruchomości została sprzedana albo ustanowiono na niej prawo użytkowania wieczystego na rzecz osoby trzeciej i prawo to zostało ujawnione w księdze wieczystej²³. W sytuacji gdy nieruchomości bez względu na to, czy po jej wywłaszczeniu wykorzystana została na cel wywłaszczenia, nie zostaje już w dyspozycji faktycznej i prawnej podmiotu zobowiązanego do jej wydania Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, to orzeczenie o jej zwrocie, jako niewykonalne, oznaczałoby, że decyzja o zwrocie byłaby dotknięta wadą nieważności w rozumieniu art. 156 § 1 pkt 5 k.p.a. W kwestii tej w wyroku z dnia 12 sierpnia 2009 r. Sąd Najwyższy stwierdził, iż „Organy państwowe dokonujące wywłaszczenia

¹⁹ Ustawa z dnia 9 stycznia 2009 r. o zmianie ustawy o gospodarce nieruchomościami, t. j. Dz.U. Nr 42, poz. 335 z późn. zm.

²⁰ Zob. także wyrok NSA z dnia 17 listopada 1995 r., SA/Kr 207/95.

²¹ Uchwała SN z dnia 30 kwietnia 1987 r., III CZP 14/87, OSNCP 7-8/88, poz. 96 oraz zob. wyrok NSA z dnia 12 czerwca 1996 r., SA/Bk 353/96, „Wspólnota” 1996, nr 48, s. 26, oraz wyrok NSA z dnia 30 czerwca 1995 r., IV SA 414/94, „Wokanda” 1995 r., nr 9, s. 33. Wskazane wyżej orzeczenia uzależniają zwrot wywłaszczonej nieruchomości obciążonej prawem użytkowania wieczystego od faktu nieprawidłowego wykonywania tego prawa. Zasadę tę znacznie rozszerzył Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 22 grudnia 1993 r., sygn. akt. III AZP 24/93, PUG 1994, nr 7 – 8, s. 31, w której wskazał, iż „nie można orzec o zwrocie wywłaszczonej nieruchomości [...], jeżeli na nieruchomości tej ustanowione zostało użytkowanie wieczyste”.

²² Ustawą z dnia 28 listopada 2003 r. o zmianie ustawy o gospodarce nieruchomościami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 141, poz. 1492) zmieniono przepis art. 229a, zgodnie z którym ograniczono możliwość występowania z roszczeniami o zwrot nieruchomości wówczas, gdy na danej nieruchomości został zrealizowany inny cel niż określony w decyzji o wywłaszczeniu, który w dniu wydania tej decyzji mógł stanowić podstawę wywłaszczenia. Przepis ten został poddany kontroli z ww. wzorcami konstytucyjnymi i wyrokiem TK z dnia 3 kwietnia 2008 r., sygn. akt. K6/05 i został uznany za niekonstytucyjny, w związku z czym z dniem 9 kwietnia 2008 r. (tj. z dniem ogłoszenia wyroku w Dzienniku Ustaw 59, poz. 369) utracił obowiązującą moc prawną. W uzasadnieniu powyższego TK podkreślił, iż „art. 229a u.g.n. tworzy sytuację, w której traci na znaczeniu wyjątkowy charakter wywłaszczenia, w szczególności przesłanka niemożności realizacji danego celu publicznego za pomocą innych środków prawnych. W wypadku zmiany celu publicznego zrealizowanego na wywłaszczonej nieruchomości nie będzie prowadzone sformalizowane postępowanie wywłaszczeniowe, którego celem byłoby wykazanie zaistnienia m.in. przesłanki”.

²³ Wyrok WSA z dnia 02 kwietnia 2015 r., sygn. akt II SA/GI 22/15 oraz wyrok WSA z dnia 17 grudnia 2015 r., sygn. akt IISA/GI 879/15.

powinny liczyć się z ewentualnością zwrotu nieruchomości w razie, gdy odpadnie cel wywłaszczenia, i dokładać staranności, aby zadośćuczynić roszczeniu byłego właściciela. Obowiązek ten nie wyczerpuje się w zrealizowaniu powinności zwrotu nieruchomości zbędnej na potrzeby określone w wywłaszczeniu, ale obejmuje także podejmowanie czynności zmierzających do skutecznego zapobieżenia aktom zadysponowania taką nieruchomością, które na podstawie art. 299 u.g.n. prowadziły w rezultacie do utraty roszczenia o jej zwrot”²⁴.

Należy pamiętać, iż przedmiotem roszczenia o zwrot jest nieruchomość przejęta w drodze wywłaszczenia pozostająca w prawnej dyspozycji podmiotu publicznoprawnego, tzn. taka nieruchomość, która nie jest obciążona prawami rzeczowymi uniemożliwiającymi przywrócenie do niej prawa własności poprzedniemu właścicielowi. Artykuł 229 u.g.n. wskazuje, iż prawo własności nabyte przez osobę trzecią w wyniku sprzedaży dokonanej przez podmiot publicznoprawny i prawo użytkowania wieczystego obciążające daną nieruchomość przysługujące osobie trzeciej, która nabyła je w zaufaniu do księgi wieczystej, a więc chronionej rękojmią wiary publicznej ksiąg wieczystych, nie może w świetle art. 21 i art. 64 Konstytucji RP. ustąpić roszczeniu o przywrócenie własności byłemu właścicielowi. W związku z tym wygaśnięciu może ulec w ustawowo określonych przypadkach (art. 32 ust. 2 i art. 33 u.g.n. oraz art. 240 i art. 241 k.c.). Ustawodawca wprowadził art. 229 u.g.n. w drodze wyjątku, obowiązuje on w określonym systemie prawa, dlatego przy jego interpretacji nie można pominąć innych przepisów obowiązującego prawa. W szczególności chodzi tu o przepisy ustawy o księgach wieczystych i hipotece, które przyznają wpisowi skutek wsteczny od daty złożenia wniosku oraz utożsamiają pojęcie „wpisu” i pojęcie „ujawnienia”. Artykuł 229 u.g.n. stanowi przeszkodę do skutecznego domagania się zwrotu nieruchomości. Nie ma przy tym znaczenia, czy konsekwencją zastosowania art. 229 u.g.n. winno być umorzenie postępowania administracyjnego wszczętego wnioskiem o zwrot nieruchomości, czy odmowa jej zwrotu²⁵.

Zwrot odszkodowania za wywłaszczoną nieruchomość

Organ rozpatrujący wniosek o zwrot wywłaszczonej nieruchomości stwierdza, stosownie do normy zawartej w art. 137 u.g.n., że nieruchomość stała się zbędna na cel wywłaszczenia. Przede wszystkim bada na podstawie art. 136 u.g.n., czy wniosek pochodzi od podmiotu uprawnionego, następnie czy dotyczy wywłaszczonej nieruchomości, a także czy nie ma przeszkód do prowadzenia postępowania co do zbędności na cel wywłaszczenia, wskazanych w art. 229 u.g.n. Zastosowany w art. 229 u.g.n. zwrot „roszczenie nie przysługuje” oznacza, że osoba, która składa wniosek o zwrot wywłaszczonej nieruchomości, nie ma materialnoprawnej legitymacji do jego złożenia. Tym samym takie żądanie zwrotu nie powinno powodować wszczęcia postępowania, ale jeśli organ mimo tej przeszkody wszczął postępowanie, podlega ono umorzeniu jako bezprzedmiotowe (art. 61a § 1 k.p.a.). Niekiedy zdarza się, że organy administracji nie umarzają postępowania, lecz orzekają o odmowie zwrotu nieruchomości. Jest to niewątpliwie uchybienie, jednakże nie ma ono istotnego wpływu na wynik sprawy, gdyż umorzenie postępowania, jak i odmowa jego zwrotu sprzeczają się do tego, że dana osoba nie może otrzymać wywłaszczonej nieruchomości.

²⁴ Wyrok SN z dnia 12 sierpnia 2009 r., sygn. akt. V CSK 187/09, lex nr 529690.

²⁵ Wyrok WSA z dnia 9 listopada 2010 r., sygn. IV SA/Po 710/10.

Podstawowym warunkiem dopuszczalności wystąpienia z roszczeniem o zwrot wywłaszczonej nieruchomości jest fakt bycia stroną w danym postępowaniu. Dopiero po ustaleniu tych okoliczności następuje dalsze postępowanie, w którym wyjaśniany jest cel wywłaszczenia, a następnie badane są przesłanki zbędności, ale już na podstawie art. 137 u.g.n.²⁶

Na ocenę zbędności nieruchomości wywłaszczonej nie ma wpływu przyczyna, z jakiej nie doszło do realizacji celu wywłaszczenia. Z zasady zbędność na cele określone decyzją o wywłaszczeniu trzeba oceniać przez pryzmat sposobu korzystania z wywłaszczonej nieruchomości, bowiem cel decyzji o wywłaszczeniu nieruchomości powinien być identyczny ze sposobem dalszego korzystania z tej nieruchomości. W ocenie skuteczności przedmiotowych spraw nie może być przeszkodą np. to, że gmina utraciła władanie nad nieruchomością oraz że naruszyła przepisy art. 136 u.g.n., stanowiące o warunkach zwrotu wywłaszczanych nieruchomości. Gdyby doszło do takich naruszeń obowiązującego prawa, to na tej gminie w pierwszej kolejności będzie spoczywał obowiązek podjęcia czynności zmierzających do doprowadzenia do stanu, w którym na powrót obejmie władztwo nad tą nieruchomością. Oczywiście jest również, że w takim wypadku interes prawny do zakwestionowania legalności takiej umowy posiada właściciel wywłaszczonej nieruchomości, który może podjąć odpowiednie kroki prawne. Do czasu zakończenia takich działań postępowanie o zwrot nieruchomości winno zostać zawieszono (art. 97 § 1 pkt 4 k.p.a.) do czasu uregulowania w ramach dostępnych środków prawnych sprawy własności nieruchomości²⁷. Zgodnie z art. 100 § 1 k.p.a. organ administracji publicznej, który zawiesił postępowanie z przyczyn określonych w art. 97 § 1 pkt 4 k.p.a., ma obowiązek wystąpić do właściwego organu lub sądu o rozstrzygnięcie zagadnienia wstępnego albo wezwać stronę do wystąpienia o to w oznaczonym terminie, w przypadku gdy strona nie wykaże, iż zwróciła się w tej sprawie do właściwego organu lub sądu²⁸. Odmienne zdanie w tej kwestii wyraził w wyroku z dnia 17 października 2006 r. Naczelny Sąd Administracyjny, stwierdzając, iż „Nieposiadanie tytułu prawnego do wywłaszczonej nieruchomości przez Skarb Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego jest przyczyną odmowy jej zwrotu, bez względu na to, czy też nie wystąpiły przesłanki z art. 137 u.g.n. W sytuacji tej organy nie mają podstaw do zajmowania się kwestią wykorzystania nieruchomości na cel wywłaszczenia i stwierdzenia w tej mierze nie mają znaczenia prawnego”²⁹. W praktyce omawiane kwestie są powodem wielu wątpliwości i brak

²⁶ Wyrok NSA z dnia 21 czerwca 2012 r., sygn. akt I OSK 979/11; wyrok NSA z 28 marca 2012 r., sygn. akt I OSK 566/11.

²⁷ Gdy gmina utraci władanie wywłaszczonej nieruchomości w wyniku oddania jej w użytkowanie wieczyste, to w takim wypadku nie następuje automatyczne wygaśnięcie roszczenia o zwrot wywłaszczonej nieruchomości. Skoro roszczenie o zwrot nadal przysługuje, to wniosek byłego właściciela nieruchomości (inicjujący postępowanie administracyjne) powinien prowadzić do jego rozpoznania pod kątem ustawowych przesłanek zwrotu wywłaszczonej nieruchomości. Taką przesłanką jest przede wszystkim ustalenie zbędności nieruchomości na cel wywłaszczenia. Dopiero po ustaleniu, że nieruchomość jest zbędna na cel wywłaszczenia, należy rozważać możliwość rozwiązania użytkowania wieczystego – wyrok WSA z dnia 21 września 2011 r., sygn. II SA/Kr 952/11. „W przypadku wywłaszczenia nieruchomości pod osiedle mieszkaniowe cel wywłaszczenia uznaje się za zrealizowany nie tylko w razie wybudowania na objętych wywłaszczeniem nieruchomościach budynków mieszkalnych, ale również obiektów handlowych, ulic i ciągów pieszych, a także infrastruktury towarzyszącej, w szczególności terenów zielonych pełniących funkcje rekreacyjne, to jednak w każdym wypadku należy szczegółowo odnieść istniejące aktualnie na poszczególnych działkach urządzenia do urządzeń planowanych przy wywłaszczeniu”.

²⁸ Wyrok WSA z dnia 22 grudnia 2005 r., sygn. akt SAWa 1696/04, lex nr 189813.

²⁹ Wyrok NSA z dnia 17 października 2006 r., sygn. akt I OSK 1375/06, lex nr 281307.

jest jednolitej linii orzecznictwa sądów administracyjnych w tym zakresie. Zobowiązaniem do zwrotu nieruchomości jest wyłącznie podmiot publicznoprawny, będący jej obecnym właścicielem (art. 140 ust. 1 i 6 oraz art. 229 w zw. z art. 113 ust. 1 u.g.n.). Nieruchomość może być wywłaszczona tylko na rzecz Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego – to tylko te podmioty, będące podmiotami publicznoprawnymi, jako aktualne podmioty wywłaszczonego prawa własności mogą zwrócić to prawo przysługujące do nieruchomości poprzednim jej właścicielom lub spadkobiercom. Organem orzekającym w drodze decyzji o zwrocie wywłaszczonych nieruchomości jest starosta wykonujący zadanie zakresu administracji rządowej. Gdy stroną postępowania jest gmina lub powiat, prezydent miasta na prawach powiatu sprawujący funkcję starosty podlega wyłączeniu na zasadach określonych w rozdziale 5 działu I kodeksu postępowania administracyjnego (art. 142 ust. 2 u.g.n.)³⁰. Organem wyższego stopnia w sprawach zwrotów wywłaszczonych nieruchomości rozstrzyganych w drodze decyzji przez starostę wykonującego zadania zakresu administracji rządowej jest wojewoda (art. 9a u.g.n.) [Woś, 2011, s. 523–524].

Zwrot wyplaconego odszkodowania oraz rozliczenia uregulowane zostały w art. 140 u.g.n. W związku ze zwrotem wywłaszczonej nieruchomości poprzedni właściciel lub jego spadkobierca zobowiązany jest zwrócić Skarbowi Państwa lub właściwej jednostce samorządu terytorialnego, w zależności od tego, kto jest właścicielem nieruchomości w dniu zwrotu, ustalone w decyzji odszkodowanie oraz nieruchomość zamienną, gdy była przyznana w ramach odszkodowania. Wysokość odszkodowania po waloryzacji nie może być wyższa niż wartość rynkowa nieruchomości w dniu zwrotu, a jeżeli ze względu na rodzaj nieruchomości nie można określić jej wartości rynkowej, to wówczas nie może być wyższa niż jej wartość odtworzeniowa. W myśl art. 140 ust. 2 oraz 217 ust. 2 u.g.n., gdy wywłaszczenia dokonano przed 5 grudnia 1990 r., odszkodowanie nie może przekroczyć 50% aktualnej wartości nieruchomości. W przypadku zwrotu części wywłaszczonej nieruchomości zwracaną kwotę odszkodowania ustala się proporcjonalnie do powierzchni tej części. Wskutek działań podjętych bezpośrednio na nieruchomości po jej wywłaszczeniu, gdy wartość nieruchomości uległa zmniejszeniu albo zwiększeniu, odszkodowanie pomniejsza się albo powiększa o kwotę równą różnicy wartości określonej na dzień zwrotu. W określeniu wartości nieruchomości przyjmuje się stan nieruchomości z dnia wywłaszczenia oraz stan nieruchomości z dnia zwrotu, przy czym nie uwzględnia się skutków wynikających ze zmiany przeznaczenia w planie miejscowym i zmian w otoczeniu nieruchomości [Kisielewska, 2002, s. 137–138]. W kwestii tej w wyroku z dnia 9 listopada 2011 r. Naczelny Sąd Administracyjny wypowiedział się, iż: „Wskazane w art. 140 ust. 4 u.g.n. zwiększenie wartości nieruchomości na skutek działań podjętych bezpośrednio na nieruchomości, powiększające wysokość odszkodowania zwracanego Skarbowi Państwa lub jednostce samorządu terytorialnego przez byłego właściciela lub jego spadkobierców, określonego według zasad wskazanych w art. 140 ust. 2 tej ustawy, może obejmować tylko te nakłady, które zostały poczynione dla realizacji celu, na rzecz którego nastąpiło wywłaszczenie. Zwiększenie wartości nieruchomości spowodowane nakładami

³⁰ Art. 142 ust. 2 u.g.n. dodany nowelą sierpniową ze względu na uchwałę z dnia 19 maja 2003 r. (OPS1/03, „Wokanda” 7-8/03, poz. 64), Naczelny Sąd Administracyjny, który stwierdził, iż: „W sprawie o zwrot wywłaszczonej nieruchomości, która jest własnością miasta na prawach powiatu, prezydent tego miasta jako organ wykonawczy miasta, a jednocześnie sprawujący funkcję starosty, podlega wyłączeniu na podstawie art. 24 § 1 pkt 1 i 4 k.p.a., co w konsekwencji wyłącza możliwość upoważnienia przez niego do załatwienia tej sprawy jego zastępców i pozostałych pracowników urzędu miasta”.

nie związanymi z realizacją celu wywłaszczenia, nie podlega uwzględnieniu przy ustaleniu wysokości odszkodowania³¹. Biorąc pod uwagę, iż obowiązek ich spłacenia od razu w całości może stanowić powód niestosowania przez wywłaszczone podmioty roszczenia o zwrot nieruchomości lub jej części, w myśl art. 141 u.g.n. o należności, o których mowa w art. 140, mogą być, na wniosek poprzedniego właściciela albo jego spadkobiercy, rozłożone na raty, nie dłużej niż na 10 lat. Warunki rozłożenia na raty określa starosta w decyzji o zwrocie wywłaszczonej nieruchomości. Należności te podlegają oprocentowaniu przy zastosowaniu stopy procentowej równej stopie redyskonta weksli stosowanej przez Narodowy Bank Polski. Powstałe wierzytelności Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego podlegają zabezpieczeniu. W przypadku gdy ubezpieczenie polega na ustanowieniu hipoteki na nieruchomości, decyzja o zwrocie stanowi podstawę wpisu do księgi wieczystej [Kisilowska, 2002, s. 137–138]. W myśl art. 141 ust. 4 u.g.n. w przypadku zwłoki lub opóźnienia w zapłacie należności podmiot, który odzyskał nieruchomość lub swoje prawo do niej, odpowiada na zasadach określonych w art. 471 i nast. k.c.

Zakończenie

Przedmiot i konstrukcję sprawy o zwrot wywłaszczonej nieruchomości wyznaczają podstawowe elementy hipotezy normy prawnej z art. 136 ust. 3 u.g.n. w zw. z art. 216 u.g.n., a mianowicie określenie nieruchomości objętych instytucją zwrotu *sensu largo*, przesłanki zwrotu oraz krąg podmiotów, które mogą się domagać zwrotu nieruchomości, a więc mają czynną legitymację procesową w sprawie o zwrot [Woś, 2011, s. 509]. Do powyższego przesłania upoważnia art. 216 ust. 1 i 2 u.g.n. W szczególności stanowią one, iż przepisy rozdziału 6 działu III u.g.n., w którym znajduje się m.in. art. 136 ust. 3 u.g.n., stosuje się odpowiednio do nieruchomości przyjętych lub nabytych przez Skarb Państwa na podstawie przepisów wymienionych w art. 216 u.g.n. Oznacza to, iż przedmiotowy zakres stosowania art. 136 ust. 3 u.g.n. jest wyznaczony przez pojęcie nieruchomości wywłaszczonej rozumiane *sensu largo*. Sprawa zwrotu nieruchomości wywłaszczonej stanowi jedną i nierozdzielalną całość. Podstawowym elementem jest ustalenie, iż nieruchomość, której dotyczy wnioski o zwrot, mieści się w kategorii nieruchomości objętych zakresem roszczenia z art. 136 ust. 3 u.g.n. Z kolei stwierdzenie, iż wywłaszczona nieruchomość stała się zbędna na cel, na jaki została wywłaszczona, nie stanowi sprawy administracyjnej, która mogłaby być przedmiotem rozstrzygnięcia odrębną decyzją administracyjną, lecz przesłanką faktyczną decyzji o zwrocie nieruchomości, która musi zostać ustalona w toku postępowania administracyjnego przed

³¹ Wyrok NSA z dnia 9 listopada 2011 r., sygn. akt I OSK 1971/10; wyrok WSA z dnia 20 października 2010 r., sygn. akt. II SA/GL 453/10, który stwierdził, iż „Przy zwrocie wywłaszczonej nieruchomości przepisy art. 140 ustawy z 21.8.1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. Nr 102 z 2010 r., poz. 651 ze zm.) przewidują jedynie zwrot na rzecz Skarbu Państwa lub właściwej jednostki samorządu terytorialnego zwaloryzowanego odszkodowania, ustalonego w związku z wywłaszczeniem nieruchomości. Odszkodowanie to podlega stosownemu zwiększeniu lub zmniejszeniu, w razie zwiększenia lub zmniejszenia wartości zwracanej nieruchomości. Brak jest natomiast w świetle treści tych przepisów podstaw do przyznania właścicielowi zwracanej nieruchomości odszkodowania od Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, w sytuacji, gdy kwota zmniejszenia wartości zwracanej nieruchomości przewyższałaby kwotę zwaloryzowanego odszkodowania, wyliczoną zgodnie z treścią art. 140 ust. 2 przedmiotowej ustawy”.

wydaniem decyzji w przedmiocie zwrotu nieruchomości. Zgodnie z art. 140 ust. 1 i art. 142 u.g.n. decyzja o zwrocie nieruchomości powinna orzekać o zwrocie Skarbowi Państwa lub określonej jednostce samorządu terytorialnego wypłaconego odszkodowania, w tym nieruchomości zamiennej, w przypadku przyznania w ramach odszkodowania oraz o rozliczeniach z tytułu zwrotu. Stosowanie tych przepisów należy przyjąć, iż sprawa zwrotu nieruchomości zawiera dwa elementy: uregulowanie stosunków własnościowych wywłaszczonej nieruchomości przez restytucję jej stanu prawnego z okresu przed wywłaszczeniem, a także rozstrzygnięcie w sprawie zwrotu orzeczonego odszkodowania. Należy pamiętać, iż oba te elementy stanowią samodzielne, z punktu widzenia materialnoprawnego, sprawy administracyjne, które podobnie jak w przypadku wywłaszczenia, przy którym istnieje jako zasada (*vide* art. 129 ust. 1 i 5 u.g.n.) obowiązek ustalenia odszkodowania w decyzji o wywłaszczeniu, muszą być rozstrzygane łącznie. Niedopuszczalne jest rozstrzygnięcie tylko w przedmiocie zwrotu wywłaszczonej nieruchomości i pozostawienie dokonania rozliczeń w odrębnym postanowieniu po uzyskaniu cech ostateczności przez decyzję o zwrocie nieruchomości. W związku z materialnoprawną odrębnością obu spraw, możliwe jest kwestionowanie przez strony w toku instancji, jak i przy użyciu środków prawnych nadzwyczajnych, samego rozstrzygnięcia w sprawie rozliczeń, zawartego w decyzji orzekającej o zwrocie nieruchomości i nie ma przeszkód, aby decyzja o zwrocie wywłaszczonej nieruchomości i zwrocie odszkodowania mogła być uchylona tylko w części dotyczącej zwrotu odszkodowania w postępowaniu administracyjnym odwoławczym, jak i w postępowaniu przed sądem administracyjnym [Woś, 2011, s. 510; wyrok NSA z dnia 23 lipca 2009 r.].

Opis publikacji

W okresie PRL i w III Rzeczypospolitej wiele prywatnych nieruchomości zostało przejętych – co do zasady zgodnie z obowiązującymi przepisami – na rzecz Państwa. W czasach gierkowskich ogromna fala wywłaszczeń związana była przede wszystkim z budową zakładów produkcyjnych i osiedli mieszkaniowych oraz infrastrukturą im towarzyszącą, w czasach obecnych wywłaszczenia kojarzą się głównie z koniecznością budowy dróg. Mimo upływu wielu lat nie wszystkie zabrane działki zostały zagospodarowane zgodnie z celem określonym w decyzji wywłaszczeniowej. Dawnym właścicielom, po spełnieniu stosownych warunków, przysługuje żądanie zwrotu wywłaszczonej nieruchomości lub odszkodowania.

Bibliografia

Opracowania zwarte

- Banaszak B., 1999, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa.
- Bieniek G., Rudnicki S., 2011, *Nieruchomości, problematyka prawna*, Warszawa.
- Czuba S., 1980, *Cywilnoprawna problematyka wywłaszczenia*, Warszawa.
- Drozd E., Truskiewicz Z., 1995, *Gospodarka gruntami i wywłaszczenie nieruchomości. Komentarz*, Kraków.
- Kisielewska H., 2002, *Nieruchomości. Zagadnienia prawne*, Warszawa.
- Łukaszewska A., 2002 *Gospodarka nieruchomościami. Przepisy i komentarz*, Warszawa.

- Mzyk E., 1994 [w:] H. Piętka, *Ustawa o gospodarce gruntami i wywłaszczeniu nieruchomości (Zagadnienia wybrane)*, Warszawa–Katowice.
- Parchomiuk J., *Charakter prawny roszczenia o zwrot wywłaszczonej nieruchomości*, ST 2008/1-2/138-153, <http://www.lex.pl/akt/-/akt/charakter-prawny-rozszczenia-o-zwrot-wywłaszczonej-nieruchomosci> [dostęp: lipiec 2016].
- Ramus W., 1970, *Prawo wywłaszczeniowe. Komentarz*, Warszawa.
- Szewczyk M., 1992, *Zwrot wywłaszczonych nieruchomości*, Rej., nr 7–8.
- Truskiewicz Z., 1993, *Problematyka prawna zwrotu wywłaszczonej nieruchomości*, Rej., nr 12.
- Woś T., 1991, *Glosa do wyroku NSA z dnia 21 stycznia 1988 r., IV SA 859/87*, OSP 1991, nr 4, poz. 95, pkt III.
- Woś T., 2011, *Wywłaszczenie nieruchomości i ich zwrot*, Warszawa.

Wykaz aktów normatywnych

- Dekret z dnia 26 kwietnia 1949 r. o nabywaniu i przekazywaniu nieruchomości niezbędnych dla realizacji narodowych planów gospodarczych (tekst jedn. Dz. U. z 1952 r. Nr 4, poz. 31), uchylony w dniu 5 kwietnia 1958 r.
- Rozporządzenia ministra rozwoju i budownictwa z dnia 16 lipca 2001 r. w sprawie zgłaszania prac geodezyjnych i kartograficznych, ewidencjonowania systemów i przechowywania kopii zabezpieczających bazy danych, a także ogólnych warunkach umów o udostępnienie tych baz (tekst jedn. Dz. U. z 2001 r. Nr 78, poz. 837 z późn. zm.).
- Rozporządzenie prezydenta RP z dnia 24 września 1934 r. Prawo o postępowaniu wywłaszczeniowym (T. j. Dz. U. z 1934 r. Nr 86, poz. 776 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 25 czerwca 1948 r. o podziale nieruchomościami na obszarach miast i niektórych osiedli (tekst jedn. Dz. U. Nr 35, poz. 241 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 12 marca 1958 r. o zasadach i trybie wywłaszczenia nieruchomości (tekst jedn. Dz. U. z 1974 r. Nr 10, poz. 64 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 12 marca 1958 r. o zasadach i trybie wywłaszczania nieruchomości (tekst jedn. Dz. U. Nr 17, poz. 70 z późn. zm.).
- Ustawa z 22 maja 1958 r. o terenach dla budownictwa domów jednorodzinnych w miastach i osiedlach (tekst jedn. Dz. U. Nr 31, poz. 138 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn. Dz. U. z 2010 r. Nr 182, poz. 1228 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 31 stycznia 1961 r. o terenach budowlanych na obszarach wsi (tekst jedn. Dz. U. Nr 5, poz. 31 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 14 lipca 1961 r. o gospodarce terenami w miastach i osiedlach (tekst jedn. Dz. U. Nr 32, poz. 31 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz. U. z 2011 r. Nr. 230, poz. 1370 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 29 kwietnia 1985 r. o gospodarce gruntami i wywłaszczeniu nieruchomości (tekst jedn. Dz. U. z 1985 r. Nr 22 poz. 99 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 29 kwietnia 1985 r. o gospodarce gruntami i wywłaszczeniu nieruchomości (tekst jedn. Dz. U. z 1991 r. Nr 30, poz. 127 z późn. zm.).

- Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jedn. Dz. U. z 2010 r., Nr 102, poz. 651 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 2003 r. z dnia 28 listopada 2003 r. o zmianie ustawy o gospodarce nieruchomościami oraz o zmianie niektórych innych ustaw.
- Ustawa z dnia 9 stycznia 2009 r. o zmianie ustawy o gospodarce nieruchomościami, tekst jedn. Dz. U. Nr 42, poz. 335 z późn. zm.

Orzecznictwo

- Uchwała siedmiu sędziów SN z dnia 20 lutego 1985 r., sygn. akt III AZP 8/84, OSNCP 1985, nr 10, poz. 145.
- Uchwała SN z dnia 13 czerwca 1995 r., sygn. akt. III AZP 3/95, OSNAPiUS 24/95, poz. 296.
- Wyrok NSA z dnia 29 czerwca 1994 r., sygn. akt. IVSA 878/93, PiP 4/95, poz. 52.
- Wyrok NSA z dnia 22 lipca 1994 r., sygn. akt. IV SA 1000/93, niepubl.
- Wyrok NSA z dnia 6 września 1994 r., sygn. akt. IV SA 1041/93, ONSA 2/96, poz. 61.
- Wyrok NSA z dnia 13 października 1994 r., SA/ Lu 2125/94, niepubl.
- Wyrok NSA z dnia 27 stycznia 1995 r., sygn. akt. SA/Lu 738/94, niepubl.
- Wyrok NSA z dnia 11 sierpnia 1995 r., sygn. akt. IV SA 1934/94, niepubl.
- Wyrok NSA z dnia 17 listopada 1995 r., sygn. SA/Kr 207/95.
- Wyrok NSA z dnia 6 grudnia 1995 r., sygn. akt. SA/GD 374/95, niepubl.
- Wyrok NSA z dnia 18 grudnia 1995 r., sygn. akt. IV SA 1063/94, niepubl.
- Wyrok NSA z dnia 7 sierpnia 1996 r., sygn. akt SA/Gd 1738/95.
- Wyrok NSA z dnia 23 grudnia 1999 r., sygn. akt IV SA 2140/9 niepubl.
- Wyrok NSA z dnia 4 września 2003 r., sygn. akt. II SA/Gd 1552/00,
- Wyrok WSA z dnia 22 grudnia 2005 r., SA. Wa 1696/04, lex nr 189813.
- Wyrok NSA z dnia 17 października 2006 r., I OSK 1375/06, lex nr 281307.
- Wyrok NSA z dnia 17 maja 2010 r., sygn. akt. I OSK 1025/09.
- Wyrok WSA z dnia 20 października 2010 r., sygn. akt II SA/GL 453/10.
- Wyrok WSA z dnia 9 listopada 2010 r., sygn. IV SA/Po 710/10.
- Wyrok NSA z dnia 9 listopada 2011 r., sygn. akt I OSK 1971/10.
- Wyrok WSA z dnia 21 września 2011 r., sygn. II SA/Kr 952/11.
- Wyrok NSA z 28 marca 2012 r., sygn. akt I OSK 566/11.
- Wyrok NSA z dnia 21 czerwca 2012 r., sygn. akt I OSK 979/11.
- Wyrok WSA z dnia 2 kwietnia 2015 r., sygn. akt II SA/GI 22/15.
- Wyrok WSA z dnia 17 grudnia 2015 r., sygn. akt IISA/GI 879/15.
- Wyrok SN z dnia 24 września 1992 r., sygn. akt. III AZP 11/92, OSNCP 6/93, poz. 93.
- Wyrok SN z dnia 7 lutego 1995 r., sygn. akt ARN 82/94, OSNAPiUS 15/95, poz. 1183.
- Wyrok SN z dnia 25 stycznia 1996 r., sygn. akt. III ARN 59/95, OSNAPiUS14/96, poz. 196.

Wyrok SN z dnia 12 sierpnia 2009 r., sygn. akt. V CSK 187/09, lex nr 529690.

Wyrok TK z dnia 24 października 2001 r., sygn. akt II SA/Bk 825/07.

Wyrok TK z dnia 3 kwietnia 2008 r., sygn. akt. K/05, OTK-A3/08, poz. 61.

Wyrok TK z dnia 13 grudnia 2012 r., sygn. P12/11.

Wyrok TK z dnia 13 marca 2014 r., sygn. akt P38/11.

Wyrok TK z dnia 14 lipca 2015 r., sygn. akt SK 26/14.

SUMMARY

Karolina Muzyczka

A decision on the return of expropriated property

The Act of 21 August 1997. Real Estate Management in Section III entitled “Making, restriction or deprivation of property rights” controls such as issues related to the return of expropriated property. Conditions for return of expropriated properties were generally referred to in Article 136 and 137 of the Land Act, and especially in the transitional provisions in article 229 Real Estate Management Act contain additional conditions which determine the refund or refuse the return of expropriated property. Cited above article refers to the legal status of the property many years ago, the courts considering the numerous cases of restitution of expropriated property, often their decisions are based just on article 229 Real Estate Management Act. This article pointed out the problems encountered in practice, when settlement such cases. Accordingly, it is to get closer to this procedure.

Key words: property rights, return of expropriated property, the entity entitled to the return of expropriated property, the scope of the property to be repaid.

Data wpływu artykułu: 04.01.2016 r.

Data akceptacji artykułu: 18.07.2016 r.

Nataliia Pobirchenko

Państwowa Wyższa Szkoła zawodowa im. Witelona w Legnicy
e-mail: pobirchenko_n@mail.ru

Wasył Suchomliński: kształtowanie osobowości dziecka za pomocą literatury pięknej

STRESZCZENIE

Problematyka podjęta w artykule jest ważna dla nas dzisiaj dlatego, że obserwujemy obecnie kryzys czytelnictwa. Mało kto czyta, książki stają się coraz mniej atrakcyjne, zwłaszcza dla dzieci i młodzieży, bo dla nich ciekawsze i łatwiej dostępne są komputery i Internet, ale bez względu na swoje ważne i uniwersalne funkcje, media te i tak nie zastąpią czytania książek. Książki powinny odgrywać w życiu dzieci bardzo ważną rolę, bo dają ogromną możliwość poznania całego bagażu doświadczeń, całego spektrum emocji ludzi, uczą oceniać, przeżywać, współczuć, właściwie postępować.

Rodzice i nauczyciele coraz częściej zadają sobie pytanie: w jaki sposób w naszych czasach zachęcić dzieci do czytania? Człowiekiem, który uważał, że książka pełni ogromną, nieocenioną rolę w życiu człowieka i w procesie wychowania dzieci i młodzieży, był znany pedagog ukraiński Wasył Suchomliński. W przedstawionym artykule staramy się opowiedzieć o najważniejszych aspektach jego metody wychowania dzieci poprzez czytanie literatury pięknej oraz sposobach zainteresowania dzieci książką.

Suchomliński bardzo dużo pisał o roli literatury w życiu ludzi, bardzo szczegółowo wymieniał przyczyny, dla których wychowanie bez czytania będzie niepełnym, nie wystarczającym dla rozwinięcia w uczniach indywidualności, twórczości, wyobraźni, empatii, szlachetności, niezależnego poglądu na świat i umiejętności funkcjonowania oraz spełniania swojej roli w życiu. W związku z tym Suchomliński bardzo dużo mówił o roli nauczyciela w procesie nauczania literatury pięknej i określał, w jaki sposób powinno się wyklądać literaturę w szkole i doskonalić się w tym. W przedstawionym artykule krótko opowiadamy biografię wielkiego pedagoga, opisujemy podstawowe zasady jego metody, niektóre sposoby zachęcania dzieci do czytania oraz porady Suchomlińskiego dla nauczycieli języka i literatury.

Słowa kluczowe: osobowość dziecka, literatura piękna, Wasył Suchomliński, rola nauczyciela, zachęcanie dzieci do czytania.

Edukacja, oświata to podstawa budowy każdego zdrowego społeczeństwa, każdego państwa. System edukacji odpowiada za kształtowanie młodego pokolenia zgodnie z wymogami światowymi, za wyrobienie u młodych ludzi zdolności zdobywania i przetwarzania informacji w sposób nowoczesny, ale również za „kształtowanie i rozwój u dorastającego pokolenia

przede wszystkim wartości duchowych i moralnych jako najważniejszych i decydujących dla rozwoju każdej jednostki ludzkiej” [Bech, 2003, s. 3].

W centrum uwagi uczestników Drugiego Ogólnoukraińskiego Zjazdu Pracowników Oświaty znalazł się problem związany z tym, że w naszych czasach szkoły większą uwagę zwracają na przekazanie uczniom jak największej ilości wiedzy, natomiast podstawą kształtowania osobowości powinny być wartości moralne i humanistyczne, celem procesu pedagogicznego musi być „nie formowanie i nawet nie wychowanie, tylko znalezienie, podtrzymanie i rozwinięcie człowieka w człowieku, założenie w nim mechanizmu rozwoju osobistego, realizacji samego siebie” [Kremeń, 2003, s. 42].

Naukowcy oraz nauczyciele poszukują coraz lepszych sposobów realizacji tego ideału.

Życie przynosi ciągle zmiany, zmusza nas do poszukiwania nowych rozwiązań, sprawdzania priorytetów, znajdowania nowych lub rezygnacji ze starych paradygmatów i sposobów rozwoju osobowości dziecka, które zadowalałyby nie tylko społeczeństwo, ale przede wszystkim potrzeby konkretnej osobowości, jednostki ludzkiej, pozwalałyby jej w pełni rozwijać swój potencjał.

Bardzo duże możliwości rozwiązania tego problemu dają lekcje literatury ukraińskiej w szkole średniej. Kilkadziesiąt lat komunizmu i konserwatyizmu bardzo negatywnie wpłynęło na wykładanie tego przedmiotu. Wybór programu szkolnego opierał się nie na wartościach estetycznych utworów, tylko na ich politycznej poprawności i zgodności z zasadami partii komunistycznej.

Oczywiście takie podejście doprowadziło do priorytetu wartości klasowych nad wartościami ogólnoludzkimi; literatura często stawała się jedynie ilustracją idei i haseł politycznych. Nauczyciele musieli kierować się rozkazami odgórnymi i często nie zwracali uwagi na to, że każdy utalentowany pisarz ma swój niepowtarzalny pogląd na świat, swój styl, swoją własną manierę twórczą.

To wszystko powodowało, że uczniowie nie tylko zaczęli traktować literaturę w sposób prymitywny, ubogi, nie mieli żadnej potrzeby czytania i poznawania innych sposobów patrzenia na świat. Bardzo często byli negatywnie nastawieni do całego dorobku artystycznego wielu pisarzy.

Zmiany w poglądach, w patrzeniu na literaturę i sztukę ukraińską oraz światową, które nastąpiły po rozpadzie Związku Radzieckiego, wymagają od nas nowych sposobów nauczania następujących pokoleń uczniów rozumienia wartości kultury, którą stworzyła ludzkość.

Literatura pokazuje nam bogactwo uczuć ludzkich, odkrywa przed nami szeroki i złożony świat zewnętrzny i wewnętrzny, związki międzyludzkie, kształtuje nasz stosunek oraz emocje do przeczytanej literatury, naszą moralną ocenę świata, uczy nas kultury myśli i emocji.

Kiedy dziecko przepuszcza literaturę przez siebie, przez własny rozum i emocje, chce poznać ten świat dalej, pragnie poszerzać i pogłębiać swoją znajomość ojczystej i światowej kultury.

W pracach ukraińskich pedagogów B. Ananiewa, W. Asmusa, N. Wołoszynej, I. Ziaziuna, N. Myropolskiej, zajmujących się kwestią rozwoju w uczniach myślenia abstrakcyjnego, strefy emocjonalno-uczuciowej, świadomości oraz wyobraźni, zwraca się szczególną uwagę na to, że utwory literatury pięknej dziecko powinno przyjmować nie tylko umysłem, ale przede wszystkim sercem, emocjami. Pomiędzy czytelnikiem a autorem powinno powstawać swoje porozumienie, duchowy związek, który porusza duszę, wzbudza emocje, buduje wartości, co z kolei ma ogromny wpływ na kształtowanie się u dziecka systemu etycznego, własnego poglądu na świat oraz aktywnej pozycji w życiu.

Literatura piękna ma ogromny wpływ na człowieka, na rozwój kultury duchowej, jeżeli „na pierwsze miejsce jest wysunięte zrozumienie kryteriów estetycznych oraz przesłania tego lub innego utworu, głębokie osobiste emocjonalne nastawienie się do niego” [Suchomliński, 1977, s. 226], bo w literaturze „mamy do czynienia z najdelikatniejszymi, najbardziej

skomplikowanymi przejawami natury ludzkiej – uczuciami, emocjami, pięknem, indywidualnością” [Suchomliński, 1977, s. 229].

Te słowa należą do znanego pedagoga ukraińskiego Wasyła Suchomlińskiego. Nie przypadkowo zwracamy się w tym artykule do jego dorobku naukowego. Suchomliński korzystał z najcenniejszych zasobów światowej i ojczystej myśli pedagogicznej, kumulował pomysły, idee i postulaty największych pedagogów i myślicieli wszech czasów i we własnej praktycznej działalności pedagogicznej sprawdzał te idee. On zawsze proponował bardzo ciekawe i niestandardowe podejścia do rozwiązania różnych problemów pedagogicznych. Pozostawił dużo prac naukowych, w których bardzo szeroko opisywał problemy rozwoju osobowości, skutecznego wykorzystywania zasad pedagogiki narodowej, doskonalenia wychowania świadomego, kształcenia moralnej i estetycznej kultury, zwiększenia efektywności uczenia się poprzez pracę, zbliżenia szkoły do rodziny w celu wychowania bardzo bogatej osobowości, wzbogacania kultury nauczyciela, doskonalenia kierowania szkołą oraz kwestie wykorzystywania – zamiast innych przedmiotów w nauczaniu początkowym – przede wszystkim literatury pięknej.

Dzisiaj problem czytania coraz bardziej niepokoi nauczycieli i rodziców. Dzieci nie chcą czytać, zamiast książek mają komputery. Czasami wielogodzinne siedzenie przy komputerach, surfowanie w Internecie, gry zastępują dziecku prawdziwe życie, rzeczywiste stosunki międzyludzkie. Nie zawsze to, co daje Internet, ma związek z moralnością, tolerancją i człowieczeństwem.

W Internecie można zdobyć bardzo dużo cennych i ciekawych informacji, ale kiedy dziecko jeszcze nie ma mocnych podstaw moralnych, zasad etycznych, nie jest nauczone kultury emocjonalnej, wtedy właśnie niewyszukana rozrywka, tanie kawały, wulgarność, okrucieństwo oraz brak empatii będą najłatwiej dostępne i przy braku mocnej alternatywy z pewnością zdominują świat młodych ludzi.

Książka każe przeżywać i myśleć – ale tak z siebie, po prostu, bez wyjaśniania, na czym polega wartość literatury. Przystawianie taniej rozrywki internetowej przychodzi o wiele łatwiej. I to jest największy problem: dziecko nie widzi sensu w podejmowaniu wysiłku moralnego i intelektualnego, do którego nakłania nas książka; młodzi ludzie po prostu nie widzą w tym żadnego celu. Bardzo łatwo jest teraz skopiować czyjeś myśli, pomysły, przeżycia, nie przeżywając niczego samemu. I nauczyciele powinni o tym wiedzieć. Muszą być bardzo dobrymi specjalistami, muszą być świetnie wykształceni, żeby dać dzieciom alternatywę, wzbudzić w nich chęć samodzielnego myślenia i zajmowania aktywnej pozycji w życiu.

Czytania książek w żadnym wypadku nie wolno sprowadzać do zapoznania się z treścią. Przede wszystkim czytanie uczy nas przeżywać razem z bohaterami różne uczucia, różne sytuacje życiowe, oceniać je i przekładać na własne życie. Jak często stopnie w szkole wcale nie zależą od takiego podejścia do literatury, tylko od tego, czy dziecko dobrze zna fabułę, a do tego nie trzeba czytać, wystarczy znaleźć streszczenie książki w Internecie.

I chociaż problemy dnia dzisiejszego nawet się nie śniły pedagogom połowy wieku dwudziestego, już wtedy Suchomliński informował o bezksiążkowym wychowaniu dzieci w szkołach i nazywał to zjawisko jedną z najbardziej niebezpiecznych chorób. Uważał, że „najważniejszym edukacyjnym i wychowawczym zadaniem szkoły jest zachęcić dzieci do czytania i nauczyć je czerpać z tego przyjemność”.

Dostając ładunek dla osobistej pracy duchowej, rozumienia świata, dla wnikliwego wglądu w samego siebie, dziecko nabiera jeszcze większej chęci do czytania, uczy się dobra, sprawiedliwości, honoru, odwagi. I jeżeli nauczycielowi uda się obudzić w dziecku te szlachetne cechy, dziecko będzie cały czas pragnęło stać się bliższe ideałowi moralnemu.

Również, jeżeli „w młodym człowieku wykształcona jest pasja do czytania, nie będzie on szukał taniej rozrywki i nigdy nie będzie próbował zapełnić wolnych chwil czymś niegodnym,

nigdy nie będzie się nudził, nie będzie szukał kogoś lub czegoś do wypełnienia pustki wewnętrznej, tylko sam będzie tworzył własne życie duchowe” [Suchomliński, 1977, s. 253–254].

Wtedy „podczas dobrej i bardzo potrzebnej dla młodego serca samotności zachodzi bardzo delikatna i ważna praca wewnętrzna – stanowienie się osobowości, narodziny człowieka... Piękno moralne, które przenika coraz głębiej w duszę, staje się świętą, nietykalną zasadą życia, której młoda osoba będzie bronić własnym honorem, całym swoim istnieniem” [Suchomliński, 1977, s. 263].

Czytając literaturę piękną, dziecko uczy się oceniać zjawiska życiowe, obiekty przyrody i na tej podstawie przyjmować i oceniać piękno otaczającego świata, ludzkich uczuć, przeżyła rzeczywistość z punktu widzenia ogólnych wartości. Literatura ma ogromne możliwości wykształcenia w uczniach miłości do języka ojczystego, do budowania kultu słowa. Mowa ojczysta to bezcenne bogactwo duchowe, w którym żyje naród, za jej pomocą z pokolenia na pokolenie przekazuje się mądrość, sławę, kulturę i tradycję.

Wiekami naród tworzy ten skarb, wkładając do niego perły myśli, przysłowia, piosenki, bajki, opowiadania. Tak samo jak „nauczyciel muzyki niesie na swoją lekcję skrzypce, w uszach nauczyciela języka i literatury powinno brzmieć piękne słowo, które odkrywa idee, a nie nudno o nich opowiada” [Suchomliński, 1977, s. 191].

Nauczyciel powinien na wszelkie sposoby wywoływać w dziecku głębokie poczucie miłości do swojego języka oraz pragnienie poszerzania i pogłębiania tego bogactwa. Zwracając się do swoich kolegów, Suchomliński ciągle nawoływał do poszukiwania „w niewyczerpanej skarbnicy naszej mowy ojczystej pereł, które zapalają ogień fascynacji, pasji w oczach dzieci, zmuszają do znajdowania najdelikatniejszych odcieni na bogatej palecie mądrości narodowej” [Suchomliński, 1977, s. 167].

Dlatego każde słowo powinno zmuszać nauczyciela do radości, fascynacji, żywego reagowania na nie. Bo jakim wysokim nie byłoby znaczenie słów, którymi zwracamy się do dzieci, „one pozostaną dla nich martwe, póki nie zapali się w nich ogień uczucia, nie popłynie żywa krew” [Suchomliński, 1977, s. 162].

Suchomliński radził nauczycielom literatury wczuwać się w każde słowo, robić z procesu wychowania sztukę. Za niewyczerpalny zasób do tego uważał skarbnicę mowy ojczystej. „Znajdźcie najdelikatniejsze odcienie na wielokolorowej palecie mądrości narodowej, mówcie pięknie o pięknie otaczającego nas świata” – zwracał się Suchomliński do nauczycieli wszystkich szkół i kontynuował: „Słowo to najcieńszy skalpel, który potrafi osiągnąć każdego najdrobniejszego szczegółu ludzkiej osobowości, charakteru. Umieć korzystać z niego – wielkie mistrzostwo, bo za pomocą słowa można stworzyć piękną duszę, ale tak samo można też wszystko zepsuć [...] uczcie się pracować tym skalpelem tak, żeby z waszych rąk wychodziło tylko piękno” [Suchomliński, 1977, s. 167].

Ale przy nauczaniu literatury w wielu szkołach nie ma mowy o czymś takim, bo nauczyciele zamiast zagłębić się w tekście, od razu przechodzą do pracy z podręcznikiem. Z tego powodu Suchomliński zawsze podkreślał, że nauczyciele, wykładowcy literatury w żadnym wypadku nie powinni pomijać samego źródła, jakim jest utwór literacki. Według niego pomijanie tekstu jest jak „gdyby człowiek zaczął czytać o muzyce, dziwiąc się jej pięknu, ale nie posłuchawszy ani jednego nawet dźwięku tego utworu muzycznego”. Dlatego – pisał – „tylko kiedy w świadomości uczniów istnieje już przedstawienie o książce, jej przesłaniu, bohaterach, zjawiskach, pojęciach – wtedy tylko można zwracać się do podręcznika” [Suchomliński, 1977, s. 226].

Ażeby uniknąć powierzchownego stosunku uczniów do utworów literackich, próby „prześlizgnięcia się” przez większość wymagań, nauczyciel musi opracować system pytań, który nie pozwalałby uczniom nie znać tekstu. Dla Suchomlińskiego najważniejszym było, żeby

dziecko zaczytywało się książkami oraz żeby takie czytanie było indywidualne, kiedy uczeń przeżywa w stosunku do utworu „fascynację pięknem moralnym oraz głębokie pochłonięcie i stosunek osobisty”. Samo takie czytanie wielki pedagog uważał za „jeden z najbogatszych składników, momentów życia duchowego człowieka” [Suchomliński, 1977, s. 263], co sprzyja jeszcze lepszemu poznaniu samego siebie, odbieraniu siebie jako aktywnej siły twórczej. Tylko przy takim podejściu literatura może stać się „podręcznikiem życia, wiedzą literacką – nie zapisem faktów, o których trzeba opowiedzieć, tylko podstawą życia duchowego” [Suchomliński, 1977, s. 226].

Wtedy młody człowiek zaczyna się zastanawiać nad własnym życiem, przed nim powstaje pytanie „kim jestem?”. A to już będzie początkiem tej złożonej bogatej pracy wewnętrznej serca i rozsądku, początkiem działalności duchowej, dzięki której kształtuje się wiara człowieka w świat oraz nienaruszalne zasady moralne. Od „tego ładunku duchowego, który daje wychowawca, i od siły tego ładunku zależy dalsze życie duchowe dziecka” [Suchomliński, 1977, s. 262]. I dziecko wtedy nigdy nie będzie błędziło w poszukiwaniach zapamiętania pustki duchowej, ono będzie chciało zawsze myśleć, czytać, oceniać.

Nadając takie znaczenie lekcjom literatury, starając się, żeby książka weszła w życie młodej osoby jako potrzeba duchowa, pedagog zwraca uwagę na to, że właśnie to szkolne zainteresowanie się książkami może (i powinno) stać się początkiem, od którego zaczyna się życie człowieka w świecie książek. Inaczej wykładanie literatury traci wszelki sens.

Wyjaśniając swój pogląd na rolę literatury w wychowaniu młodych pokoleń, Suchomliński szczególnie akcentował, że osiągnąć właściwy cel można tylko w sposób bezpośredniego zwracania się do duszy dziecka. „Jestem bardzo mocno przekonany – pisał – że nauczanie literatury to przede wszystkim poznanie samego siebie, podjęcie wysiłku skierowanego na samowychowanie... Dobry nauczyciel potrafi sprawić, że jego uczniowie będą chcieli być jeszcze lepsi, niż są” [Suchomliński, 1977, s. 291].

„Nic nie zastąpi książki – pisał Suchomliński. – To jest kolebka, w której kształtuje się stosunek do myśli, do nauki, do edukacji jako najcenniejszych darów” [Suchomliński, 1971, s. 127]. Uważał, że książka to niewyczerpane źródło duchowego bogactwa człowieka. Był pewien, że najważniejszym zadaniem szkoły jest wykształcenie w uczniach ciągłej potrzeby czytania, żeby ono „stało się najsilniejszą pasją duchową dziecka. Żeby w książce znalazło wspaniałe obcowanie z myślą, z pięknem i wielkością ludzkiego ducha, niewyczerpanym źródłem wiedzy” [Suchomliński, 1990, s. 241].

Jeśli człowiek nie zaznał w toku swojego kształcenia świata książek, otwierającego przed nim intelektualne radości naszego istnienia, to szkoła według Suchomlińskiego nic mu nie dała i wychodzi on w życie z pustą duszą. Suchomliński radził nauczycielom nie żałować czasu szkolnego i pozaszkolnego dla organizacji spotkań dzieci z książką. „Stan głębokiej przynależności wywołany radosnym obcowaniem z książką – to potężna dźwignia, za pomocą której podnoszą się tony wiedzy – pisał Suchomliński [1971, s. 152].

Ale w tym samym czasie Suchomliński przestrzegał, że nie należy czytać wszystkiego, co wpadnie do ręki, i dlatego stworzył listę książek do czytania, która zawierała najlepsze utwory literatury światowej.

Podsumowując, można stwierdzić, że przekonanie Suchomlińskiego co do możliwości wychowawczych literatury pięknej, ważności głębokiego rozumienia i doceniania książki oraz pragnienia poznania świata wewnętrznego bohaterów i jednocześnie samego siebie – pokazuje, jak głęboko i z jaką powagą traktował ten temat wielki pedagog.

Nawet po wielu latach jego pomysły, podparte własnym doświadczeniem, sformułowane na podstawie głębokiego przemyślenia swojej pracy pedagogicznej, nie tylko nie straciły na ważności, ale też, nabywając nowego brzmienia, mogą stać się bardzo skuteczną podstawą

naukową dla rozwiązania licznych problemów wychowania młodych pokoleń w dzisiejszych skomplikowanych czasach.

Bibliografia

- Bech I.D., 2003, *Wychowanie indywidualności*, Tom 1, *Podjęcie indywidualne: zasady teoretyczne*, Libid.
- Kremeń W., 2003, *Oświata i nauka Ukrainy. Drogi modernizacji*, Gramota.
- Suchomlinski W.A., 1971, *Narodziny patrioty*, Rad. szkola.
- Suchomlinski V.O., 1977, *Prace wybrane*, T. 5, Rad. szkola.
- Suchomlinski W.A., 1990, *Jak wychować prawdziwego człowieka*, Pedagogika.

SUMMARY

Nataliia Pobirchenko

Vasyl Sukhomlynskyi: Forming the Personality with the aid of Belles-Lettres Literature

The article is important as the reading of books is now in crisis. Few people are in the habit of reading books, young people are more interested in computers and the Internet, though they are unable to perform the functions that used to be performed by books. Reading should play an important part in children's life as the books give them the chance to get rich experience and a wide spectrum of feelings, to evaluate people's actions, to sympathize with others, and to do things in line with the acquired values.

Both parents and teachers keep looking for ways to encourage children to read. The famous Ukrainian pedagogue Vasyl Sukhomlynskyi considered the book to be a powerful tool in educating children and young people.

The article deals with the most important aspects of Sukhomlynskyi's approach to forming the child's personality by means of Belles-Lettres literature and his way of involving children in reading.

Sukhomlynskyi wrote about the role of Belles-Lettres literature in people's lives, and about the reasons for literature and education contributing to each other. He stated that education would not be holistic enough without reading. The children might feel the lack of creativity, imagination, empathy, noble attitudes, independent outlook, and readiness to perform their roles in community. That's why Sukhomlynskyi attached much attention to the teacher's role in children's reading Belles-Lettres literature and the way it should be taught at school, and the way children should develop the skill.

The article gives some basic information about Sukhomlynskyi life, his approach to encouraging children to read and some advice for Ukrainian Language and Literature teachers.

Key words: child's personality, Belles-Lettres literature, Vasyl Sukhomlynskyi, teacher's role, encouraging children to read.

Data wpływu artykułu: 18.05.2016 r.

Data akceptacji artykułu: 01.07.2016 r.

Magdalena Szumowska

Uniwersytet Wrocławski, Instytut Nauk Geologicznych
email: magdalena.szumowska@edu.wroc.pl

Kenozoiczne skały piroklastyczne okolic Jawora

STRESZCZENIE

Kenozoiczny wulkanizm na Dolnym Śląsku od kilkudziesięciu milionów lat jest stałym elementem krajobrazu. Obecnie możemy podziwiać relikty aktywności wulkanicznej, które jako elementy przyrody nieożywionej tworzą znaną dolnośląską „Krajinę Wygasłych Wulkanów”. Wystąpienia bazaltów należące do pola wulkanicznego Legnica–Złotoryja–Jawor zbudowane są z litych skał bazaltowych, które miejscami przewarstwione są skałami piroklastycznymi, do tej pory szerzej nie opisywanymi w literaturze. Są one pomocne przy określaniu sposobu aktywności wulkanicznej, jaka zachodziła w badanym obszarze. W utworach tych rozpoznane zostały brekcje tufowe, aglutynaty, lapillity oraz tufy lapillowe, które pozwalają stwierdzić, że aktywność wulkaniczna była urozmaicona – od typu hawajskiego do typu Stromboli.

Słowa kluczowe: wulkanizm, bazalty, skały piroklastyczne, kenozoik, Jawor, Dolny Śląsk.

Wprowadzenie

Dolny Śląsk jest obszarem występowania licznych reliktyw dawnej aktywności wulkanicznej. Na szczególną uwagę, ze względu na młody (geologicznie) wiek oraz dobrze zachowane formy wulkaniczne, zasługują skały wulkaniczne wieku kenozoicznego. Kenozoiczny wulkanizm bazaltowy na Dolnym Śląsku zachodził w obrębie wschodniej części Środkowoeuropejskiej Prowincji Wulkanicznej [Wimmenauer, 1974]. Liczne wystąpienia skał wulkanicznych Dolnego Śląska reprezentują przedłużenie ryftu Egeru w Masywie Czeskim oraz nawiązują do poprzecznych dyslokacji w jego sąsiedztwie. Według Jerzmańskiego i Śliwy [1979] na Dolnym Śląsku stwierdzono 314 powierzchniowych wystąpień skał bazaltowych, w tym żyły, fragmenty potoków lawowych, kominy i neki wulkaniczne. Wiele z nich eksploatowanych jest jako złoża bazaltu. Cwojdzński i Jodłowski [1982] wyróżniają na obszarze Dolnego Śląska trzy rejon koncentracji wystąpień skał bazaltowych: Żytawa–Zgorzelec–Lubań, Legnica–Jawor–Złotoryja i Strzelin–Ziębice. Koncentracje te można uznać za tzw. monogenetyczne pola wulkaniczne, które utworzone były przez niewielkie, lecz dosyć liczne wulkany bazaltowe [Kereszturii i Nemeth, 2012; Awdankiewicz, 2013].

Koncentrację skał bazaltowych – pole wulkaniczne Legnica–Jawor –Złotoryja – tworzy ok. 40 wystąpień bazaltów i pokrewnych skał, które są wyraźnie związane przestrzennie z uskokami równoleżnikowymi oraz uskokami równoległymi do sudeckiego uskoku brzeźnego [Cwojdzński, Jodłowski, 1982]. W rejonie Legnica–Jawor–Złotoryja licznie występują skały maficzne, które pod względem petrograficznym stanowią bazanity, bazalty, nefelinity i tefryty, wykształcone w postaci neków i pokryw lawowych [Jerzmański, 1956]. Oznaczenia wieku wybranych wystąpień skał bazaltowych omawianego pola wulkanicznego uzyskano w wyniku badań metodą K-Ar. Birkenmajer et al. [2004] podają, że wulkanity z rejonu Legnicy odpowiadają trzem etapom aktywności wulkanicznej na podstawie datowania poszczególnych wystąpień. Pierwszy z nich, najstarszy, bazanit z Mikołajowic datowany jest na $30,85 \pm 1,25$ Ma, drugi, młodszy bazanit z Lubienia na $26,67 \pm 1,03$ Ma, a trzeci, najmłodszy bazanit z Pawłowic na $21,89 \pm 0,87$ Ma.

Ze względu na zaawansowaną erozję pierwotne formy geologiczne kenozoicznych wulkanów są dosyć słabo rozpoznane. W wielu wypadkach mogły to być tzw. stożki scoria [np. Awdankiewicz, 2005 i prace tam cytowane]. W interpretacji form i genezy dawnych wulkanów duże znaczenie mają badania skał wulkanoklastycznych (złożonych z fragmentów lawy o różnych rozmiarach i formach), które często stowarzyszone są z lawami i związane są z procesami autoklastycznymi i/lub piroklastycznymi. Kenozoiczne wulkanoklastyki na Dolnym Śląsku generalnie określane są jako brekcje wulkaniczne, tufy bądź tufity [np. Jerzmański, 1956; Cwojdzński, Jodłowski, 1982; Zagożdżon, 1998]. Zazwyczaj skały te nie były przedmiotem szczegółowych badań. Zatem w publikacjach brak ich bliższej charakterystyki, a geneza nie jest całkiem jasna. W tej pracy przedstawiona jest charakterystyka skał piroklastycznych na wybranych, reprezentatywnych przykładach. Wybrane odsłonięcia, czyli Męcinka, Winna Góra (duże, czynne kamieniołomy) oraz Kościelna Góra i Słup (rysunek 1) odzwierciedlają zróżnicowany styl aktywności eksplozywnej i różne procesy depozycji tefry.

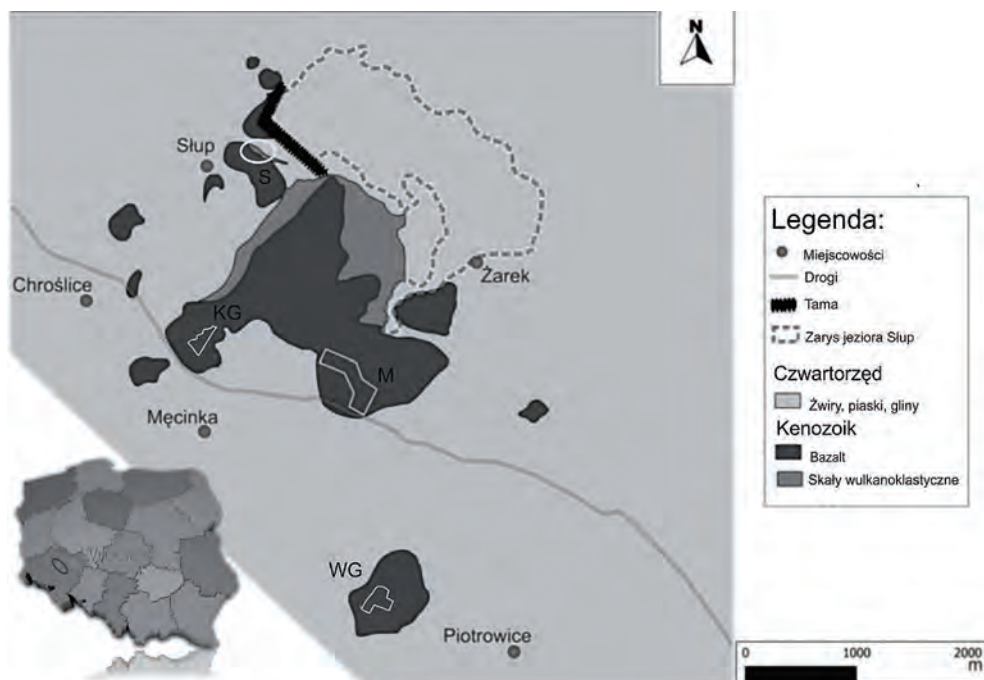
Występowanie i struktury skał wulkanoklastycznych

Rozprzestrzenienie kenozoicznych skał wulkanicznych w rejonie Jawora ilustruje rysunek 1. Na większości tego obszaru kenozoiczne wulkanity są przykryte przez osady czwartorzędowe. Największe i najlepsze odsłonięcia wulkanitów znajdują się w kamieniołomach Winna Góra, Męcinka i Kościelna Góra. Mniejsze odsłonięcia zlokalizowane są m.in. na skarpach w rejonie zapory we wsi Słup.

Datowania izotopowe metodą K-Ar dla całych skał potwierdzają mioceński wiek bazaltów Winnej Góry ($21,62 \pm 0,93$ Ma, $21,96 \pm 1,36$ Ma) i Męcinki ($21,05 \pm 0,85$ Ma, $18,66 \pm 0,82$ Ma) [Birkenmajer i in., 2002] oraz Kościelnej Góry ($20,99 \pm 0,83$ Ma) [Badura i in., 2005].

Wśród skał wulkanicznych w wymienionych powyżej kamieniołomach wyróżnić można bazalty koherentne (lite, nie wykazujące przejawów zbrekcjowania) oraz kilka odmian skał wulkanoklastycznych różniących się takimi cechami jak brak lub obecność warstwowania, typ warstwowania, cechy teksturalne (m.in. uziarnienie, wysortowanie) oraz cechami litologicznymi i petrograficznymi fragmentów wchodzących w ich skład. Należą do nich: tufy, lapillity, brekcje tufowe, brekcje, aglutynaty (gorące, koherentne fragmenty lawy, które częściowo się upłynniają i ulegają „sklejeniu”, miejscami zachowując własną formę, występują w niewielkiej odległości od wylotu komina wulkanu [za: Cas, Wright,

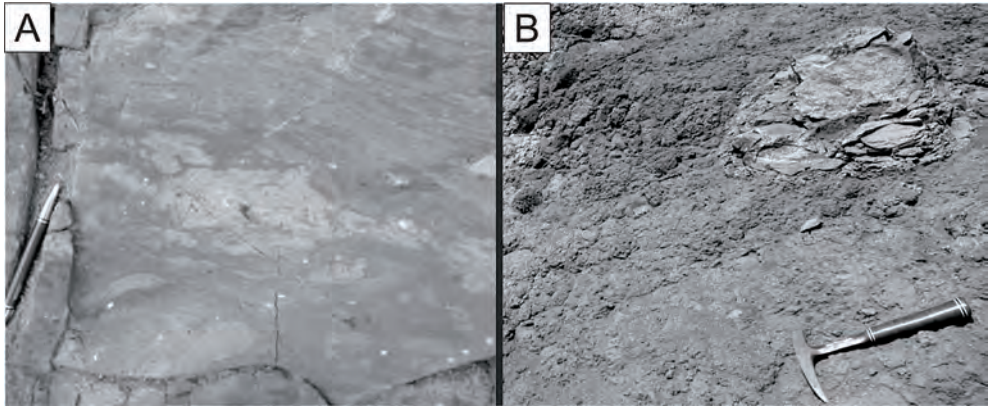
1987]. Aglutynaty, brekcje i brekcje tufowe występują w Męcince. W Winnej Górze spotyka się zarówno brekcje tufowe, jak i lapillity. Na Kościelnej Górze i w miejscowości Słup pojawiają się lapillity oraz tufy.

Rysunek 1. Schematyczna mapa geologiczna okolic Piotrowic i Męcinki (na NW od Jawora)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Jerzmański, Walczak-Augustyniak, 1995; Gawroński, 1967; Jerzmański, 1955; Jerzmański, Kural, 1961 Szczegółowej Mapy Geologicznej Sudetów 1:25 000. Kamieniołomy: KG – Kościelna Góra, M – Męcinka, S – Słup, WG – Winna Góra.

Kamieniołom w Męcince jest dość rozległy. Ma około 1,5 km rozciągłości, a jego ściany sięgają od 10 do do 35 m wysokości. W bazalcie występują spękania płytowe, przeważnie o grubości płytek od 10 cm do 60 cm. Miejscami zauważyć można cios kolumnowy wyraźnie spękany poprzecznie, mniej lub bardziej nieregularny. Bazalty reprezentują pokrywę lawową zbudowaną w zdecydowanej większości z litych odmian, które są dość jednorodne. Lokalnie w bazalcie występują przewarstwienia aglutynatu o miąższości do 40 cm. W skale tej widoczne są klasty bazaltu, które wyróżniają się kolorem. Kształtem zbliżone są do form soczewkowatych i ułożone są względem siebie równoległe (rysunek 2A). W innych częściach kamieniołomu w Męcince skały piroklastyczne przewarstwiają się z bazaltem w formie nieregularnych, wydłużonych i soczewkowatych ciał do 12 m rozciągłości i miąższości do 8 m. Zazwyczaj są to niewarstwowane, słabo wysortowane brekcje tufowe z bombami lub blokami wulkanicznymi (rysunek 2B).

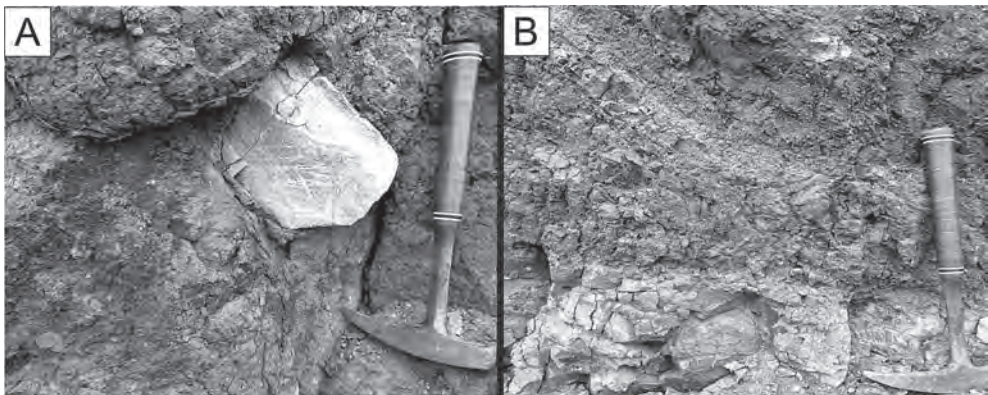
Rysunek 2. Skały wulkanoklastyczne z Męcinki

A. Aglutynat z widocznymi klastami, których wielkość waha się od 4 cm do 10 cm

B. Brekcja tufowa z bombami wulkanicznymi o wielkości do 30 cm.

Źródło: opracowanie własne.

W kamieniołomie Kościelna Góra, podobnie jak w Męcince, dominują koherentne lawy bazaltowe. Cios w lawach bazaltowych jest nieregularny, z przejściami do ciosu kolumnowego. Skały piroklastyczne występujące pod lawami to lapillity oraz tufy. Ich kontakt z lawami jest wyraźny i ostry. Lapillity pojawiają się w dolnej części profilu, ich miąższość wynosi ok. 2 m. Składają się głównie z fragmentów scoria (wielkość klastów ok 2–3 cm), a lokalnie zawierają również większe klasty typu spatter oraz ksenolity krystalicznych skał podłoża (rysunek 3A). Skały te cechują się raczej złym wysortowaniem. Powyżej w profilu na przestrzeni ok 0,5–1 m występuje bardzo droбноziarnisty tuf warstwowany. W innych miejscach kamieniołomu wśród law bazaltowych również występuje bardzo droбноziarnisty, warstwowany tuf. Na zachodniej ścianie kamieniołomu obserwować można soczewę o miąższości do 50 cm i rozciągłości ok 30 m, w której warstwowanie tufu jest wyraźnie faliście wygięte, naśladując kształt soczewy (rysunek 3B). Tufy są dość słabo wysortowane.

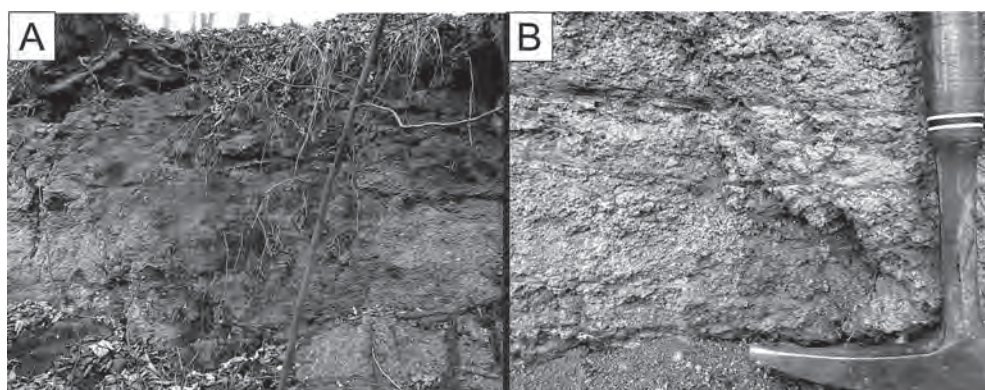
Rysunek 3. Skały wulkanoklastyczne w kamieniołomie Kościelna Góra

A. Lapillit z widocznym ksenolitem krystalicznych skał podłoża

B. Droбноziarnisty, faliście warstwowany tuf z zachodniej ściany kamieniołomu

Źródło: opracowanie własne.

Interesujące odsłonięcie skał wulkanoklastycznych zlokalizowane jest przy drodze w północnej części miejscowości Słup. Skarpa ma tu wysokość 6–10 m, długość ok 80 m, natomiast skały odsłaniają się fragmentarycznie na długości ok 30 m (rysunek 4A). W dolnej części odsłania się 1–1,5 m sekwencja warstwowanego, jasnoszarego, drobnego, szarego tufu lapillowego (rysunek 4B), który miejscami posiada laminy (od ciemnoczerwonych do czarnych o miąższości ok 0,5 cm). Jasne warstwy tufu osiągają od 5 do 10 cm miąższości i niektóre z nich cechują się odwróconą gradacją wielkości (w spągowej części warstwy, klasty nie przekraczają 2 mm, natomiast w stropowej mają 2–3 mm). Inne warstwy natomiast posiadają normalną gradację. Powyżej zalega ok 1,5 m warstwa lapillitu z drobnymi, jasnymi klastami o wielkości ok 2–3 mm. Widoczne są też pojedyncze, większe klasty czarnego bazaltu, które w spągu warstwy osiągają wielkość ok 4 cm, natomiast w górnej części profilu klasty są większe, do 10 cm. W lapillicie pojawiają się również ciemne laminy o miąższości ok 0,5 cm. W tej części profilu brak jest gradacji wielkości ziarna. W profilu widoczna jest głównie stratyfikacja planarna. Miejscami można zaobserwować bardzo niewyraźnie wykształcone i podrzędnie występujące niskokątowe warstwowanie przekątne. Skały na odcinku kolejnych 2 m profilu są silnie spękane. Na wysokości około 5 metrów pojawiają się klasty masywnego bazaltu o średnicy 15 cm i więcej. Na odcinku kolejnych 20 m profilu brak jest odsłonięć. W stropie widoczny jest bazalt wykazujący cios płytowy, dość regularny, o grubości płytek od 10 do 15 cm.

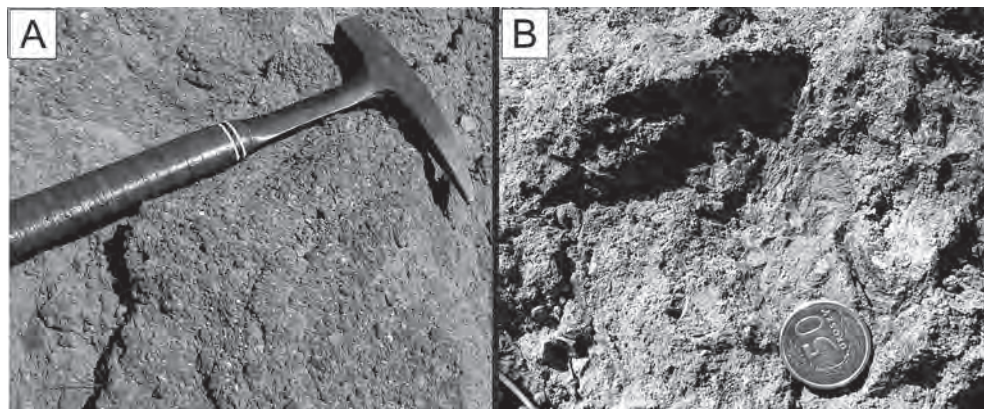
Rysunek 4. Odsłonięcie skał wulkanoklastycznych we wsi Słup

A. Widok na skarpe o wysokości ok 6m z widocznym niewyraźnym warstwowaniem

B. Drobnziarnisty, szary tuf lapillowy z widocznymi ciemnymi laminami

Źródło: opracowanie własne.

W kamieniołomie na Winnej Górze dominuje koherentny bazalt. Charakteryzuje się on oddzielnością kolumnową, płytową lub cios wykształcony jest nieregularnie. Skały wulkanoklastyczne zachowane są w obrębie bazaltu, tworząc formy soczewkowane bądź bliżej nieokreślone kształtem przewarstwienia. Obserwowane wystąpienia są różnych rozmiarów: mniejsze mają 2 m miąższości i 4 m rozciągłości, natomiast większa część wychodnia, znajdująca się na drugim lub trzecim poziomie kamieniołomu, osiąga od 8 do 15 m miąższości i do 20 m rozciągłości. Warstwowanie nie zostało zaobserwowane, a wysortowanie materiału można określić jako słabe. Wyróżnić można dwa rodzaje skał wulkanoklastycznych: lapillit (rysunek 5A) oraz częściej występującą brekcję tufową (rysunek 5B). Głównym składnikiem obydwu typów skał są różnej wielkości okruchy czerwonego, porowatego bazaltu (scoria).

Rysunek 5. Skały piroklastyczne w Winnej Górze

A. Lapillit

B. Brekcja tufowa

Opracowanie własne.

Charakterystyka petrograficzna skał wulkanoklastycznych

Obserwacje mikroskopowe pozwoliły wstępnie określić skład petrograficzny wybranych próbek z badanych wystąpień.

Brekcje tufowe z Męcinki składają się z jaśniejszych klastów scoria oraz klastów szkliwa wulkanicznego z dużą ilością pęcherzyków pogazowych. Klasty scoria osiągają wielkość od 1 do 5 cm. Tło w klastach jest bardzo drobnokrystaliczne z dużą ilością minerałów nieprzezroczystych. Szkliwo wulkaniczne wydaje się wypełniać przestrzeń między klastami scoria. Czarne, nieprzezroczyste szkliwo, czyli tachylit, bogate jest w dużą ilość pęcherzyków pogazowych o różnej wielkości (0,5–5mm) i różnych kształtach (zaokrąglonych, wydłużonych i nieregularnych).

Tufy z Kościelnej Góry składają się z bardzo drobnego, silnie przeobrażonego materiału, który makroskopowo wydaje się dość jednolity. Mikroskopowo miejscami widoczne są relikty okruczowej tekstury. Wyróżniają się ciemne, izotropowe optycznie klasty, otoczone jaśniejszym, anizotropowym materiałem. Tekstura jest wyraźnie laminowana. Licznie pojawiają się ksenolity (nieprzekraczające 1 mm) prawdopodobnie pochodzące ze skał podłoża: kataklazyty, fragmenty granitów (klasty kwarcu, skaleni). Miejscami widoczne są całkowicie przeobrażone, ziddingsytywane oliwiny, czyli oliwiny, które uległy procesom zstępowania minerałami wtórnymi, takimi jak chloryty i goethyty.

W brekcji tufowej skał wulkanoklastycznych z Winnej Góry widoczne są fragmenty scoria, które składają się z tachylitu zawierającego tlenki żelaza i tytanu. Szkliwo jest przeobrażone, a miejscami zauważyć można pseudomorfozy po szkieletowych oliwinach, które uległy iddingsytywacji. Tekstura jest silnie porowata. Pęcherzyki są nieregularne bądź koliste, czasem elipsoidalne, nie przekraczają 2 mm i wykazują kierunkowe ułożenie. Część pęcherzyków wypełniona jest żółtym minerałem ilastym. Badanie metodą dyfrakcji rentgenowskiej (XRD) wykazuje, że dominującym składnikiem w jasno-żółtym materiale są smektyty (prawdopodobnie nontronit). Ponadto potwierdzono obecność plagioklazau, a także illitu i domieszki hematytu. Z kolei czerwony materiał stanowiący wypełnienie pomiędzy klastami

scoria zdominowany jest przez smektyty. Pojawia się plagioklaz oraz klinopiroksen (augit?), a także illit. Próbką wykazuje stosunkowo dużą zawartość hematytu.

Tuf lapillowey i lapillity ze Słupa mają podobny skład petrograficzny, natomiast różnią się wielkością ziarna. Składają się z drobnodziarnistego materiału, który w przewodzie stanowią fragmenty bazaltowe. Zróżnicowanie koloru klastów od czarnego do jasnoszarego prawdopodobnie odzwierciedla różny stopień ich zwietrzenia. Klasty są przeważnie zaokrąglone, ale zdarzają się również takie o nierównych brzegach bądź z ostrymi krawędziami. Po szczególne klasty składają się z afanitowego matrix, w którym pojawiają się fenokryształy piroksenów (zazwyczaj hipautomorficzne, o wielkości do 0,5 mm, niektóre z wyraźną budową zonalną). Pojawiają się również oliwiny zazwyczaj o kształtach hipautomorficznych i wielkości do 0,7 mm, rzadziej ok 1 mm, ze ziddynsytyzowanymi obwódkami. Licznie występują listewki plagioklazów, które osiągają do 2 mm wielkości. W warstwie lapillowca dodatkowo pojawiają się odmienne petrograficznie fragmenty bazanitu. Składają się one z afanitowego ciasta skalnego, w którym znajdują się większe kryształy świeżych oliwinów – hipautomorficzne, zaokrąglone, wielkością nie przekraczające 1 mm. Pojawiają się również pirokseny z wyraźną budową zonalną, wielkość kryształów nie przekracza 0,5 mm. W skale brak plagioklazu.

W próbkach ze Słupa często między klastami pojawia się jasny materiał wypełniający, rzadziej występuje ciemny materiał. Wykonane badania XRD wskazują, że w jasnym materiale dominuje submikroskopowy plagioklaz, pojawia się również illit oraz smektyt (nontronit?).

W ciemnym materiale również dominującym minerałem jest plagioklaz. Pojawia się klinopiroksen oraz smektyt (prawdopodobnie nontronit). Występuje również illit, a także minimalna domieszka kwarcu.

Interpretacja i wnioski

Opisane powyżej cechy strukturalne i petrograficzne skał wulkanoklastycznych okolic Jawora pozwalają zinterpretować je jako skały piroklastyczne, związane z erupcjami typu eksplozywnego. Różnorodność skał piroklastycznych z okolic Jawora świadczy o urozmaiconym stylu aktywności wulkanicznej w tym rejonie. W trzech kamieniołomach Męcinka, Kościelna Góra i Winna Góra zaobserwować można różnorodnie wykształcone ciała bazaltowe z przewarstwieniami skał wulkanoklastycznych w formie bardziej lub mniej regularnych soczew. W Męcince wkładki aglutynatów i brekcji tufowych w lawach koherentnych mogą świadczyć o zmiennym stylu erupcji, od efuzyjnego do eksplozyjnego, typu hawajskiego i Stromboli. W toku erupcji typu hawajskiego gorące klasty wyrzucone w formie fontanny lawowej przy depozycji ulegają „sklejeniu”, tworząc aglutynaty. W czasie eksplozji typu Stromboli opad piroklastyczny tworzy z kolei nagromadzenia scorii i bomb wulkanicznych, budując tufy, lapillity oraz brekcje tufowe. Opisane w tej pracy aglutynaty są stosunkowo rzadko spotykane i nie były dotąd znane z obszaru Dolnego Śląska.

Podobnie jak w Męcince, lapillity i brekcje tufowe Winnej Góry mogą być interpretowane jako osad opadu piroklastycznego powstały podczas erupcji typu Stromboli. Brak warstwowania jest typowy dla osadów proksymalnych, powstałych blisko wylotu wulkanu. Natomiast w miejscowości Słup warstwowane tufy i lapillowce mogą stanowić dystalny opad piroklastyczny, również związany z eksplozywnymi erupcjami typu Stromboli, ale depozycyjny w oddaleniu od centrum erupcji. Także lapillity z Kościelnej Góry wiązać można

z opadem piroklastycznym towarzyszącym erupcjom typu Stromboli. Z kolei obecność tufów warstwowanych na Kościelnej Górze może wskazywać na występowanie erupcji typu freatomagmowego, które są silnie eksplozyjne i pojawiają się w wyniku kontaktu magmy z wodą, np. przy okresowym dopływie wód gruntowych do przewodu wulkanicznego.

Skały piroklastyczne okolic Jawora wykazują spore zróżnicowanie i dokumentują różnorodność aktywności wulkanicznej, typową dla kontynentalnego wulkanizmu bazaltowego. Dalsze badania ukierunkowane będą na bliższe określenie formy dawnych wulkanów tego rejonu, w tym roli erupcji szczelinowych i centralnych. Fazy mineralne w obrębie poszczególnych odsłoneń nie wykazują dużego zróżnicowania. Wszystkie próbki składem zbliżone są do skał bazaltowych. Występowanie minerałów ilastych świadczy o tym, że utwory piroklastyczne były poddawane procesom wietrzenia. Cechy petrograficzne badanych skał wskazują niekiedy na silne przeobrażenia pomagmowe, które zacierają pierwotne cechy wulkaniczne i częściowo utrudniają ich interpretację.

Bibliografia

- Awdankiewicz M., 2005, *Reconstructing an eroded scoria cone: the Miocene Sośnica Hill volcano (Lower Silesia, SW Poland)*, Geological Quarterly, nr 49, s. 439–448.
- Badura J., Pécskay Z., Koszowska E., Wolska A., Zuchiewicz W., Przybylski B., 2005, *New age and petrological constraints on lower silesian basaltoids, SW Poland*, Acta Geodyn. Geomater., Vol. 2, No. 3 (139), s. 7–15.
- Birkenmajer K., Pécskay Z., Grabowski J., Lorenc M. W., Zagożdżon P. P., 2002, *Radiometric dating of the Tertiary volcanic in Lower Silesia, Poland. III. K-Ar and paleomagnetic data from early Miocene basaltic rocks near Jawor, Fore-Sudetic Block*, Annales Societatis Geologorum Poloniae, nr 72, s. 241–253.
- Birkenmajer K., Pécskay Z., Grabowski J., Lorenc M. W., Zagożdżon P., 2004, *Radiometric dating of the Tertiary volcanic in Lower Silesia, Poland. IV. Further K-Ar and paleomagnetic data from late Oligocene to early Miocene basaltic rocks of the foresudetic block*, Annales Societatis Geologorum Poloniae, vol. 74, s. 1–19.
- Cas R.A.F, Wright J.V., 1987, *Volcanic Successions Modern and Ancient*, Ch. 3, London Allen & Unwin, Boston Sydney Wellington, s. 48.
- Cwojdzński S., Jodłowski S., 1982, „Plamowe” koncentracje bazaltowe Masywu Czeskiego i Dolnego Śląska, Biuletyn Instytutu Geologicznego, nr 341, s. 202–223.
- Jerzmański J., 1956, *Bazalty w okolicy Jawora na Dolnym Śląsku*, Biuletyn Instytutu Geologicznego, nr 106, s. 119–135.
- Jerzmański J., Śliwa Z., 1979, *Bazalty*, [w:] K. Dziedzic (red.), *Surowce mineralne Dolnego Śląska*, Ossolineum, s. 259–269.
- Kereszturi G., Németh K., 2012, *Monogenetic Basaltic Volcanoes: Genetic Classification, Growth, Geomorphology and Degradation, Updates in Volcanology – New Advances in Understanding Volcanic Systems*, Ch. 1, s. 3–89.
- Milewicz J., Szałamacha J., Szałamacha M., 1979
- Szczegółowa mapa geologiczna Sudetów*, 1:25 000: J. Jerzmański, M. Walczak-Augustyniak, 1995, arkusz Krotoszyce; O. Gawroński, 1967, arkusz Żarek; J. Jerzmański, 1955, arkusz Chełmiec; J. Jerzmański, S. Kural, 1961, arkusz Jawor.

Wimmenauer W., 1974, *The alkaline province of central Europe and France*, [w:] H. Sørensen (red.), *The alkaline rocks*, Wiley & Sons, London, s. 286–291.

Zagożdżon P., 1998), *Charakterystyka bazaltów zgorzelowych występujących w kamieniołomie Winna Góra koło Jawora*, Przegląd Geologiczny, vol. 46, nr 11.

SUMMARY

Magdalena Szumowska

Cenozoic pyroclastic rocks of Jawor

Cenozoic volcanism in the Lower Silesia is an inseparable part of the landscape of tens for millions years. Today, we can admire the relics of volcanic activity which are part of inanimate nature creating a well-known Land of Extinct Volcanoes in Lower Silesia. Basaltic outcrops of Legnica – Złotoryja – Jawor volcanic fields consist of lithic basaltic rocks which are interbanded of pyroclastic rocks not widely described so far in the literature. The pyroclastic rocks are the powerful tool to determine the type of volcanic activity which occurred in the studied area. The autor has recognized tuff breccias, agglutinates, lapillistone and lapillitic tuffs which allow us to draw conclusions that basaltic volcanic activity at that time varied, ranging from Hawaiian to Strombolii type.

Key words: volcanism, basalts, pyroclastic rocks, Cenozoik, Jawor, Lower Silesia.

Data wpływu artykułu: 16.06.2016 r.

Data akceptacji artykułu: 18.07.2016 r.

Наталья Токарева (Natalja Tokareva)

Криворожский государственный педагогический университет, Украина (Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny w Krzywym Rogu, Ukraina)

e-mail: tokareva15268@mail.ru

Гносеологический аспект коммуникативного моделирования личностных конструктов в формате методологического синтеза

SUMMARY

Epistemological aspect of communication modelling of personality constructs in the form of methodological synthesis

The article is dedicated to urgent problem of reconsideration of methodological content of possibilities of variative modelling of personality development in the existing social space. Perspective of approval of system-and-integrated paradigm of interpretation of psychic phenomena, which allow to comprehend specificity of non-linear modelling of modern human being's personal profile in terms of multifactor and diverse social and cultural influences, as postnonclassical basis of investigations of personality development was proved.

Principles of existential and humanitarian anthropology, methodological settings of structuralism and social constructivism, methodological measurements of post-modernism have been chosen as implicated determinants of the concept of modeling personality constructs.

The author regards personality constructs modelling as an act of continuous formation and transformation of subjective psychic reality – unique model (image, concept) of personal measurements of social and cultural space.

Key words: system-and-integrated approach, methodological synthesis, constructionism, postmodernism, personality development, modelling, personality construct.

Введение

Полиmodalность и тенденциозность трансформационных изменений социокультурной ситуации в обществе эпохи постмодернизма обуславливает необходимость переосмысления методологического контента изучения возможностей вариативного прогнозирования и моделирования развития личности в изменяющемся социальном пространстве.

Теоретический анализ философско-антропологического, социологического и психолого-педагогического измерений субъективной психической реальности современного

человека [Токарева, 2015] обнаружил универсальный характер проблемы детерминации внутренней активности личности, и в частности – моделирования личностных конструктов (как сложно структурированных, относительно устойчивых категориальных шкал, представленных на уровне глубинных структур образа-Я личности и определяющих контент осмысления, интерпретации и прогнозирования персонального опыта человека) в условиях реализации потенциальных возможностей субъекта жизнетворчества. Комплексность и квазивалентность данного проблемного поля предопределяет необходимость консолидации значимых научных исследований, синтеза результатов анализа становления личности в разных психологических школах. В данном контексте не вызывает сомнений перспективность утверждения в качестве постнеклассического базиса исследований личностного развития системно-интегративной парадигмы интерпретации психических явлений (мультипарадигмальный подход), позволяющей осмыслить специфику нелинейного моделирования личностного профиля современного человека в условиях многофакторности и разнонаправленности социокультурных воздействий. Методологический анализ гносеологических источников изучения проблемы становления личности в контексте полипарадигмального синтеза позволяет очертить определенную последовательность и логику познания вариативности развития человека как субъекта собственной активности. Теоретико-методологическое обоснование концепции коммуникативного моделирования личностных конструктов является, таким образом, актуальной проблемой психологической науки, что обуславливает теоретическую значимость данной статьи, открывая дополнительные возможности для теоретического и эмпирического поиска комплексных амбивалентных объяснений закономерностей целенаправленного форматирования субъективного опыта личности.

В философско-культурологическом дискурсе понятие «личность» рассматривается как «человек, имеющий самосознание и мировоззрение», «индивидуальное выражение общественных отношений и функций людей, субъект познания и преобразования мира, субъект прав и обязанностей, эстетических и этических норм» [Спиркин, 1972, с. 256–257]. Презентация гносеологических источников моделирования личностных конструктов в изменяющихся условиях жизнетворчества раскрывает свой смысл в декларировании представлений человека о себе «как об особой реальности, противостоящей миру объектов и вместе с тем, отличной от других подобных ему Я» [Чеснокова, 1977, с. 4], что в единстве обеспечивает возникновение и развитие личности как интегрального образования.

Анализ литературы

Историко-методологический экскурс рассмотрения концептуально-теоретических измерений проблемы становления личности позволил выделить разноплановые теоретико-эмпирические подходы философско-антропологической парадигмы исследования развития личности в контексте освоения системы правил внутреннего самосовершенствования и саморазвития человека.

В философско-антропологических рассуждениях, являющихся метауровнем построения психологических и социологических доктрин XX века о проблемах становления личности как предмете гуманитарного исследования, особую роль сыграл европейский экзистенциализм, обусловивший специфическое понимание уникальности бытия

отдельного человека в конкретный момент времени и пространства как со-бытия с другими. Именно экзистенциализм сформировал новую мировоззренческую парадигму личности [Кьеркегор, 1991; Сартр, 1989; Ясперс, 1991 и др.], радикальным образом окрасив тенденциозные измерения жизнедеятельности человека концептами общепринятых ценностей и жизненных смыслов индивида и социума, являющимися, вместе с тем, глубоко интимными для каждой отдельной личности.

Наиболее выразительное определение своеобразия представлений о человеке в экзистенциализме принадлежит французскому философу Ж.-П. Сартру, который отмечал, что «бытие опережает сущность» [Сартр, 1989], а следовательно – человек способен «детерминировать» себя сам, своими действиями и, соответственно, человек – ответственен за то, чем он есть; он открыт будущему. Сама человеческая жизнь – это возможность само-осуществления. Личность сама делает выбор между положительными и отрицательными возможностями и несет за это персональную ответственность, что позволяет ей реализовать уникальный внутренний потенциал личностного роста [Сартр, 1989].

Смысл существования личности в контексте экзистенциальной философии определяют ее отношения с Другими Я (alter Ego), которые являются фактами феноменологической сферы человеческой сущности. Другой (не-Я) – это условие существования личности, обеспечивающее возможность самопознания и одновременно возможность выйти за пределы своего существования, принять полярность взаимоотношений объекта (не-Я) и субъекта (Я), понять смысл своего существования. Экзистенциальная коммуникация является универсальным условием человеческого бытия. «Человек находит в мире другого человека как единственную реальность, с которой он может объединиться в понимании и доверии», – подчеркивал К. Ясперс [1991, с. 442].

Новое время, сменившее смыслोजизненные ориентиры истории на телеологию «прогресса» индустриального общества, обусловило рассмотрение человека не как цели, а как средства достижения прогресса, что явилось показателем культуры XX века в целом. Глобализация человеческой практико-преобразовательной деятельности в современных условиях обуславливает формирование нового типа научных исследований, характеризующихся единством объективного и субъективного, природного и социально-исторического.

Генезис становления личности в философской экзистенциально-гуманистической антропологии рассматривается как творческий поиск человеком своего назначения в контенте актуализации своих возможностей. В контексте опыта учения быть свободным К. Роджерс определяет направленность личностной динамики как движение от жизни согласно ценностям, введенными в нее другими людьми, к ценностям, которые он [человек] сам переживает [Роджерс, 2001, с. 39]; данный вектор генезиса бытия позволяет личности стать более индивидуализированной и творческой, способной сопереживанию и ответственности [Роджерс, 2001, с. 41].

Весомую роль в становлении принципов современной философской антропологии сыграл также структурализм, ориентированный на аналитическое исследование моделей (структур) социальных и культурных феноменов с учетом исторического и социокультурного контекстов. Сущность философского структурализма (от лат. *structura* – строение, размещение, порядок; абстрактная идеальная модель) определяется идеей структурной основы социокультурных объектов, рассматриваемых как относительно устойчивое единство элементов, их отношений и целостности объекта; инвариантный аспект системы [Фил. энциклопедия, 1970, с. 140]. Подход структуралистов к изучению

объекта предполагает выявление системы внешних связей данного объекта и реконструкцию его внутренней структуры, что позволяет создать теоретическую модель, на основе которой интерпретируется исследуемый материал.

Исходным объектом структурного изучения стали процессы коммуникации и соответствующие знаково-символические системы, и прежде всего – язык, интерпретирующийся как семиологическая система, приобщенная к моделированию мира сознанием человека [Соссюр, 1990]. Разграничение символического (воображаемого, виртуального) и реального (в множественности их сосуществования) в методологии структурализма позволило продемонстрировать новые возможности для научного теоретизирования в условиях современности.

Открытой перспективой развития социальной философии и философской антропологии XX–XXI века в контексте гуманистической системы познания признан также конструктивизм (от лат. *construction* – построение) – формалистское направление, ограничивающее исследования конструктивными объектами (функционально целесообразными формами) и проводимое в рамках абстракции потенциальной осуществимости без привлечения абстракции актуальной бесконечности [Фил. энциклопедия, 1964, с. 50]. Конструктивизм ориентирован на идеи неотражательной природы познания предметно-символической реальности (P. Bourdieu), охватывающей объективность социальных структур (поле, группа, класс) и социальных конструктов (перцептивные схемы, мысли, действия). В парадигме философии конструктивизма утверждается языковая и культурно-историческая детерминированность сознания, опосредованность персонального когнитивного опыта индивидуальными конструктами – своеобразными классификационно-оценочными шаблонами, которые человек создает для предсказания событий и определения интерпретационных схем мировосприятия. Основным эпистемологическим допущением конструктивизма является транзакционный субъективизм, объясняющий идею конструктивной альтернативности (разнообразия векторов концептуализации событий) и плюрализма истины. Познание в данном контексте не является поиском абсолютного (иконического) соответствия с онтологической реальностью, а рассматривается как ряд последовательных приближений к ней, поиск подходящего и согласованного с целями организма и субъекта способа моделирование реальности.

Ведущее место в определении обозначенных тенденций занимают идеи социального конструктивизма, знаменующие смещение вектора представлений о конструировании индивидом модели реальности на основании собственного опыта к фокусированию на характере межличностного взаимодействия людей для конструирования, модификации и поддержания того, что в определенном социокультурном пространстве считается истинным, реальным и значимым.

Последовательность развития общества конца XX – начала XXI века была отмечена концептуальными изменениями в сфере сложных информационных технологий, повлекшими трансформацию индустриальной эпохи модернизма в социокультурную ситуацию постмодернизма, для которой характерны радикальный разрыв с прошлым, ревизия всех культурных и философских проектов, что обуславливает тотальность критики классического рационализма (фундаментализма, объективизма, истинности) и переход к лингвистической парадигме философии, основанной на релятивизме, субъективизме, анти-теоретизме. Новации постмодернизма декларируют отказ от догматизма, утверждение непрерывной вариативности, многозначности и динамичности реального контента, творческое отношение к традициям, открытость. Признанными

философскими источниками постмодернизма являются, в частности, феноменология и герменевтика, обуславливающие принципы интерпретации (деконструкции) реального человека в мире через призму ценностного плюрализма и свободы коммуникации, дискурса, текста, интерпретации.

Диалогичность, культурная полифония и рост толерантности, элиминация (исключение) субъект-объектных отношений содержательной сущности постмодернистских взглядов создали предпосылки для выработки радикальной относительно парадигмы модерна методологии понимания личностного становления субъекта жизнетворчества в изменяющихся условиях бытия. Обесценивая идеи авторитарной истины, постмодернизм выступает как «неуправляемое возрастание сложности», под которой понимается осложнение бытия человека во всех сферах взаимоотношений с природой и обществом, «эра беспорядка», который все больше усиливается и имеет глобальную природу [Фридман, Комбс, 2001], эра «насыщенной самости» человека, полной возможностями, что сказывается на сознании человека и приводит к фрагментарности Я-концепции и взаимоотношений относительно определенного отрезка времени. Информационная культура постмодерна проявляет себя как мощная форма отчуждения человека от целерационального проектирования и социального действия, вызывает переход от производства вещей (модерн) к производству знаков, символов, информации, предусматривающий реконструкцию социокультурных нарративов.

Развитие компьютерных технологий и средств коммуникации детерминируют уход от централизованного распределения информации в рамках современной социальной среды, создают практически неограниченные возможности доступак информационным потокам, благодаря чему человек может находиться в том фрагменте информационного пространства, которое является наиболее интересным для него в режиме реального (или виртуального) времени и обуславливает мировосприятие с присущими ему чертами эклектики.

Анализируя концепты постмодернистской философии как предпосылки «конструирования других реальностей» в контексте нарративного, социально-конструктивистского мировоззрения, Дж.Фридман и Дж.Комбс в качестве предопределяющих основы психологической практики идей постмодернизма называют такие:

- реальности социально конструируются: убеждения/ верования, законы, социальные обычаи – все то, что составляет психологическую основу «реальности» – со временем возникает из социального взаимодействия; люди совместно конструируют свои реальности посредством механизмов типизации, институционализации, легитимизации и конкретизации;
- реальности утверждаются посредством языка (и/или речи), являющегося объективным хранилищем накопленных смыслов и опыта, предназначенных следующим поколениям (повседневная жизнь – это прежде всего, жизнь посредством языка и речи); будучи способной выходить за пределы «здесь и сейчас», речь согласовывает различные зоны реальности повседневной жизни и интегрирует их в значимое целое. Через язык (речь) весь мир может быть актуализирован в любой момент, а следовательно речь – это интерактивный процесс, а не пассивное получение истин;
- реальности организуются и поддерживаются через нарратив, историю: создание историй (как культурных нарративов, так и личных) не только имеет отношение к жизни, это и есть жизнь человека (человек организует свой опыт и свою память о событиях жизни, главным образом, в форме нарратива – историй, извинений, мифов, причин делать или не делать что-то и др.);

- не существует неотъемлемых абсолютных истин: в плоскости нарративного мировоззрения человек не способен объективно познать реальность, он способен лишь интерпретировать (субъективно) опыт [Фридман, Комбс, 2001, с. 27–38].

Принимая во внимание методологическую комплементарность (от лат. *complementum* – дополнение) выделенных тенденций теоретического обоснования принципов становления личности в изменяющихся условиях современного социокультурного пространства, считаем допустимым в качестве перспективного сценария изучения проблемы коммуникативного моделирования личностных конструктов обозначить интегративный синтез теоретических концептов (рис. 1).

Рис. 1. Методологический синтез философских концептов коммуникативного моделирования личностных конструктов

Системная интеграция (полимодальный синтез) и взаимодополнения указанных теоретических направлений позволяют более полно рассматривать смысловое поле амбивалентных исследуемых явлений личностного становления.

Соединение философско-антропологических концептов в данной комбинации обусловлено системной целостностью личности, динамическая структура которой формируется сочетанием витальных и экзистенциальных факторов, детерминирующих качественные изменения личностных конструктов и объясняющих специфическую избирательность, активность, индивидуальность и интегративность смысложизненных измерений самореализации человека эпохи постмодернизма. Весомую роль в моделировании личностных конструктов играет речемыслительная деятельность, признанная системообразующим измерением бытия человека, обеспечивающим доступ к реальности (в том числе и к психической) в ситуации диалогического взаимодействия с другими субъектами жизнетворчества.

Обобщенный обзор психологического контента персонологических теорий также показал существование альтернативных подходов к интерпретации психологической сущности личностного развития как амбивалентного и полисистемного интегративного процесса с высокой степенью абстрагирования, сочетание которых в единой непротиворечивой системе парадигмального подхода невозможно (что подтверждает неэффективность монистического подхода как методологического принципа познания). Вместе с тем анализ проблем становления личности в контексте современных (постнеклассических) представлений на основе эклектичного синтеза позволяет более полно использовать гносеологический ресурс разноплановых методологических парадигм, плюрализм которых, по нашему мнению, является вполне закономерным явлением.

Изучение теоретико-методологических основ проблемы функционирования личности в системе моделирования личностных конструктов [Токарева, 2015] позволило выделить в качестве наиболее значимых три основных подхода, системная интеграция и взаимодополнение которых позволяет более полно рассматривать смысловое поле исследуемых явлений:

- теории когнитивного направления, ориентированные на исследования когнитивных схем и ментального вектора стратегий жизнедеятельности личности;
- экзистенциально-гуманистическую персонологию, основной концепт которой направлен на исследование уникальных и специфических значений и субъективных смыслов в контексте сознательного выбора и личной активности человека;
- дискурсивно-нарративную психологию, внимание которой сконцентрировалась на методах конструирования «самости», неразрывно связанной и зависимой от языка и лингвистической практики, используемых в повседневной жизни личности для понимания себя и других людей.

Отдавая должное методологическим основам обозначенных персонологических теорий, необходимо вместе с тем признать, что наиболее перспективным методологическим основанием анализа проблемы становления личности, и в частности – коммуникативного моделирования личностных конструктов, следует считать синтетический (системно-интегративный) подход, позволяющий оптимально использовать теоретический инструментарий (рис. 2.).

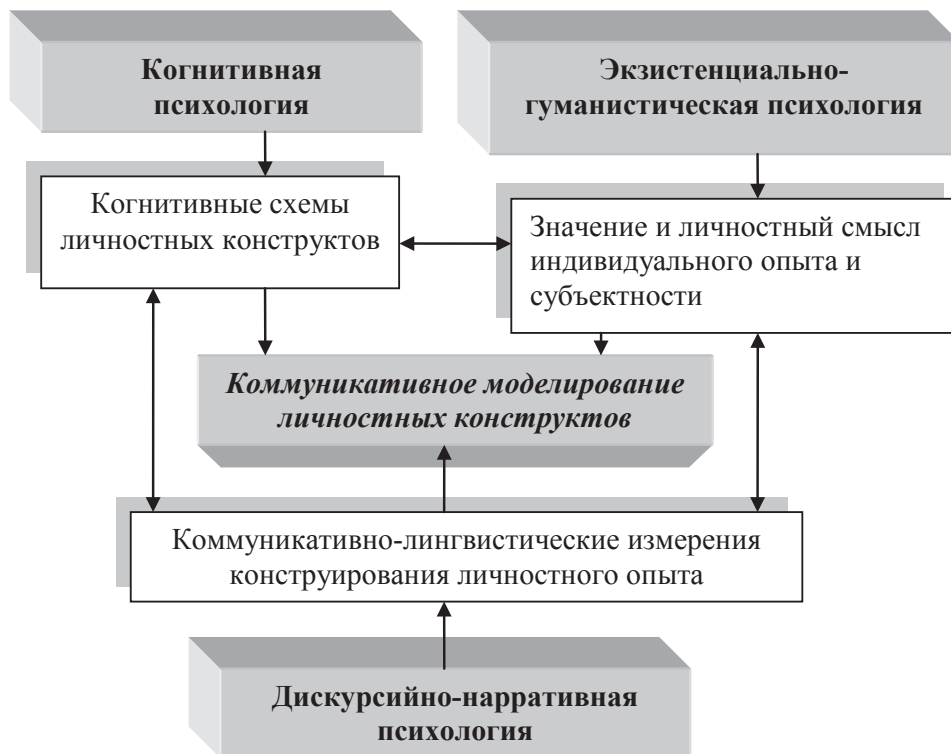

Рис. 2. Схематическое представление методологического синтеза персонологических концептов

Методологический (гносеологический) аспект системно-интегративного подхода обуславливает аргументированное сочетание (интеграцию) конструктивных составляющих концептуальных подходов пониманию и познанию личности, что позволяет концепты одной теории рассматривать как дополнение (и/или продолжение) другой. Кроме того, постнеклассические принципы интерпретации идеи развития в сочетании с плюралистическим характером методологии имеют четко выраженный гуманистический потенциал, предопределяющий возможность анализа вариативности онтогенетического развития личности в контексте наиболее проблемных моментов осуществления бытия.

Обсуждение результатов

Анализ трансформационных тенденций в современном социокультурном пространстве эпохи постмодернизма позволяет утверждать, что хаотичность маргинальных процессов (доминирование социальных изменений, реформы социальных структур, приводящие к временному разрушению согласия, ситуация неопределенности, двойственность жизненных стандартов и др.) накладывает отпечаток на динамику самореализации личности. Адаптивность личности в изменяющемся мире с необходимостью

детерминирована гибкостью биосоциальной активности, трансцендентным стремлением к свободе, независимости, способностью к творческой деятельности в различных сферах общественной жизни, значимостью персонального вклада в преобразование окружающего мира, осознанием моральной и правовой ответственности. Системное развертывание потенциальных возможностей личности в целостном жизненном пространстве культурно-исторической самореализации требует прогрессивного усложнения личностных ценностей человека (смысловых конструктов, мотивов, смысловых диспозиций). Интегрирующую аксиологическую функцию в данном контексте выполняет личностная концепция смысла жизни, который в феноменологическом аспекте может быть осознан как относительно адекватное переживание человеком интенциональной направленности собственного жизнетворчества. Вместе с тем новые социальные реалии обуславливают компенсационный характер процесса становления личности, что невероятно обостряет проблематичность личностной идентичности современного человека и актуализирует значимость психологической поддержки.

Разновекторные теоретико-эмпирические подходы к установлению сущностной quintessence психического развития человека (в частности – когнитивная психология, экзистенциально-гуманистическая психология, дискурсивно-нарративная психология) обуславливают декларирование в качестве современной перспективной методологической основы изучения данной проблемы системно-интегративный подход, основанный на принципах радикального плюрализма, толерантности многомерного синтеза концепций, объективирующей полимодальность активности человека. Данный подход позволяет достаточно конгруэнтно осмыслить специфику нелинейного личностного развития в условиях многофакторности и разнонаправленности психосоциальных воздействий на основе универсальных антропоцентрических ценностей и смыслов, реализация которых опосредуется системой личностных конструктов.

В целом процесс моделирования личностных конструктов мы рассматриваем как акт непрерывного формирования и трансформации субъективной психической реальности – уникальной модели (образа, концепта) персональных измерений социокультурного пространства. Формами выявления личностных конструктов человека выступают когнитивно-аффективные реакции и поведенческие сценарии личности. Смоделированный и зафиксированный в личностном опыте конструкт влияет на сознательном и бессознательном уровнях на окружение человека и обеспечивает специфику социального восприятия и самовосприятия субъекта.

Основными направлениями моделирования личностных конструктов мы считаем активацию потенциальных возможностей субъекта (внутренняя детерминация поведения) и целенаправленное социально-психологическое стимулирование поведения (внешняя детерминация). В результате систематического стимулирования (коммуникативного моделирования) происходит перестройка индивидуального опыта человека (углубление «метапознания», расширение поля субъективных стратегий поведения, формализация механизмов достижения максимального успеха), что приводит к актуализации имплицитно выраженных когнитивно-аффективных реакций и поведенческих сценариев личности.

Форматирование личностных конструктов субъекта жизнетворчества происходит в измерениях культурно-исторической среды, что обеспечивает человека нормативными интенциями и поведенческими сценариями, необходимыми для структурирования персонального опыта жизнедеятельности. Аттрактором процесса коммуникативного моделирования личностных конструктов выступают механизмы смыслообразования

(ментальной реконструкции) коммуникативного контура высказываний в ситуации диалога (введение новых значений в личностное смысловое поле, модификация структуры значений, реструктуризация смыслового поля в целом для изменения отношения окружающей действительности). Диалог обеспечивает интериоризацию приемлемых в социокультурном пространстве личностных смыслов и форматирование знаково-символической структуры сознания человека.

Регуляции конгруэнтных отношений человека с миром способствует личностная рефлексия, детерминирующая изменение ценностно-смысловых образований субъекта жизнотворчества в сложно структурированном генезисе бытия.

Целенаправленное коммуникативное моделирование оптимальных личностных конструктов – выбор диапазона личностного профиля, создание оптимальных условий паритетно-диалогической коммуникации, планомерное изменение и относительно произвольное комбинирование условий с учетом значимости их влияния на модель, сознательное применение объективных законов и использования фактов генезиса личностного становления – вызывает разрушение стереотипно-деструктивных тенденций поведения, повышает психологическую культуру межличностного общения субъектов жизнотворчества.

Выводы

Результаты анализа гносеологического аспекта коммуникативного моделирования личностных конструктов позволяют сформулировать выводы:

1. На современном мультипарадигмальном этапе развития психологии процесс коммуникативного моделирования личностных конструктов целесообразно исследовать с позиций системно-интегративного подхода. Данная стратегия обуславливает психологические исследования в измерениях синтеза методологических контекстов, производительных парадигмальных традиций и сопровождается критической рефлексией и признанием их автономности в дальнейшем развитии.

2. Наиболее сопричастными детерминантами концепции моделирования личностных конструктов являются принципы экзистенциально-гуманистической антропологии, методологические установки структурализма и социального конструктивизма, методологические измерения постмодернизма. Основные концепты данных теоретических позиций выявляются в современных исследовательских тенденциях когнитивной психологии, экзистенциально-гуманистической персонологии дискурсивно-нарративной психологии.

3. Коммуникативные измерения моделирования системы личностных конструктов как перманентного многоуровневого процесса формирования, актуализации, упорядочения (многовариантного расширения и уточнения) паттернов субъективного опыта личности опосредствуют перестройку индивидуального когнитивного опыта, что приводит к появлению адекватных ситуации личностных смыслов и стратегий успешной (мобильной) деятельности субъекта.

Перспективы дальнейшего исследования проблемы становления личности, в частности – под влиянием коммуникативного моделирования личностных конструктов, закономерно вытекают из контекста более широких философских и психологических поисков сущности человека и детерминации поведенческих конструктов личности в плоскости рациогуманистической мировоззренческой и методологической ориентации.

Література

- Кьеркегор, С., 1991, *Страх и трепет*, Глобус, Ленинград.
- Роджерс, К., 2001, *Вчитися бути вільним* [в:] *Гуманістична психологія: Антологія*, упоряд. й наукова редакція Р.Трача і Г.Балла; т.1: *Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст.*, Університетське видавництво «Пульсар», Київ.
- Сартр, Ж.-П., 1989, *Екзистенціалізм – это гуманизм* [в:] *Сумерки богов*, под общ. ред. А. Яковлева, Политиздат, Москва.
- Спиркин, А.Г., 1972, *Сознание и самосознание*, Политиздат, Москва.
- Токарева, Н.М., 2015, *Моделювання особистісних конструктів підлітків у вимірах освітнього простору*, Інтерсервіс, Кривий Ріг.
- Философская энциклопедия*, 1964, под ред.Ф. В. Константинов (гл. ред.) и др.; в 5 т. Т. 3, *Советская энциклопедия*, Москва.
- Философская энциклопедия*, 1970, под ред.Ф. В. Константинов (гл. ред.) и др.; в 5 т. Т. 5, *Советская энциклопедия*, Москва.
- Соссюр, Ф. де., 1990, *Заметки по общей лингвистике*, Прогресс, Москва.
- Фридман, Дж., Комбс, Дж., 2001, *Конструирование иных реальностей. Истории и рассказы как терапия*, Независимая фирма «Класс», Москва.
- Чеснокова, И.И., *Проблема самосознания в психологии*, Наука, Москва 1977.
- Ясперс, К. Т., *Смысл и назначение истории*, Политиздат, Москва 1991.

STRESZCZENIE

Natalja Tokareva

Aspekt epistemologiczny modelowania komunikatywnego konstruktów osobowościowych tworzonego w formacie syntezy metodologicznej

Artykuł poświęcony jest rzeczywistym problemom przemyslenia metodologicznej zmiennej wartości, możliwości modelowania jednostki w zmieniającym się środowisku społecznym. Udowodniono prognozujące potwierdzenie jako podstawę postklasycznego badania rozwoju osobistego systemu – integracyjnego paradygmatu interpretacji zjawisk psychicznych, co pozwala zrozumieć specyfikę modelowania nieliniowego profilu osobowości współczesnego człowieka w wieloczynnikowym i wielokierunkowym wpływie społeczno-kulturowym.

Proces modelowania autorskiego konstruktów osobistego występuje jako akt tworzenia transformacji subiektywnej rzeczywistości psychicznej. Jest on unikalnym modelem osobowego wymiaru przestrzeni społeczno-kulturowej.

Słowa kluczowe: podejście systemowo-integracyjne, synteza metodologiczna, egzystencjalizm, strukturalizm, konstruktywizm, postmodernizm, rozwój osobisty, modelowanie, osobisty konstrukt.

Data wpływu artykułu: 01.06.2016 r.

Data akceptacji artykułu: 14.07.2016 r.

Ewa Walczak

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy, Wydział Nauk
o Zdrowiu i Kulturze Fizycznej
e-mail: ewa_walczak@poczta.fm

Wojciech Barszczewski

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy, Wydział Nauk
o Zdrowiu i Kulturze Fizycznej
e-mail: biochemia@wp.pl

Badanie zafałszowań gatunkowych w wybranych produktach mlecznych pochodzenia konwencjonalnego, regionalnego i ekologicznego

STRESZCZENIE

Szybka i wiarygodna identyfikacja składu żywności jest niezwykle istotna zarówno ze względów zdrowotnych, jak i ekonomicznych. Metody biologii molekularnej jak i PCR oraz jego odmiany cieszą się dużym powodzeniem, zwłaszcza w kwestii identyfikacji zafałszowań. Wykorzystując metodę Multiplex-PCR przeanalizowano 24 produkty mleczne pod kątem zgodności składu gatunkowego mleka z deklarowanym przez producenta, uwzględniając produkty ekologiczne i regionalne (PDO). Mitochondrialny DNA (mtDNA) izolowano w oparciu o zestawy firmy A&A Biotechnology z drobną modyfikacją. Przy użyciu specyficznych starterów powielono fragment genów mitochondrialnych 12S i 16S rRNA, uzyskując produkty o wielkościach specyficznych dla gatunku: 256 pz dla DNA mleka krowy, 326 pz dla DNA mleka kozy i 172 pz dla DNA mleka owcy. Czulość oznaczenia ustalono na poziomie 2,5% zanieczyszczenia mlekiem krowim. Stężenie DNA nie standaryzowano po ekstrakcji, a najmniejsze ilości DNA, dla których uzyskano produkty amplifikacji, wynosiły 3,4 ng DNA z mleka krowiego i 31,8 ng z DNA sera owczego. Zastosowane metody ekstrakcji mtDNA i warunki amplifikacji umożliwiły szybką identyfikację mleka różnych gatunków zwierząt w 22 z 24 badanych serów. Wykazano zafałszowanie produktów zakupionych jako „oscypki” – wszystkie sery przebadane w tej grupie były wykonane w 100 % z mleka krowiego.

Słowa kluczowe: mleko, sery, „oscypki”, identyfikacja, zafałszowanie, multiplex-PCR.

1. Wstęp

W dzisiejszych czasach spotykamy się z różnymi aspektami fałszowania żywności, obejmującymi stosowanie tańszych zamienników, wody, nieprawidłową deklarację składu czy pochodzenia, a także brak informacji o sposobie wytworzenia produktu. Za sfałszowany uważa się artykuł żywnościowy, który wprowadza konsumenta w błąd poprzez ukrytą zmianę któregoś ze składników na składnik mniej wartościowy lub bezwartościowy [Krauze, 1975]. Praktyki fałszowania takich produktów żywnościowych jak piwo, wino, tłuszcze jadalne czy mąka stosowane były już w starożytności. Zarówno wtedy, jak i w obecnych czasach celem tych zabiegów było głównie obniżenie kosztów produkcji, a co za tym idzie – zwiększenie zysków ze sprzedaży. Dla sektora żywnościowego wyzwaniem stało się więc zapewnienie gwarancji jakości żywności wprowadzanej na rynek oraz ochrona interesów konsumentów.

Zafałszowania żywności dotyczą takich produktów żywnościowych jak: miód naturalny, soki owocowe, dżemy, wina, wyroby spirytusowe, oliwa, ryby, mięso i jego przetwory oraz przetwory mleczne. Obecnie z praktyką tą można się spotkać we wszystkich krajach Europy, a główną grupę stanowią produkty mięsne i mleczne [Di Pinto i wsp., 2005]. Identyfikacja gatunku mleka jest istotna głównie ze względu na alergenicność pewnych białek [Rance i wsp., 2005]. Obecność mleka krowiego w mleku, serach i jogurtach z mleka owczego, koziego i bawolego to najczęstsze zafałszowania. W grupie mlecznych produktów regionalnych dodatkowym aspektem jest zależna od surowca cena, która w przypadku serów z mleka owczego czy koziego znacznie przewyższa cenę produktów z mleka krowiego. W tej grupie produktów trudniej jednostkom kontrolującym wychwycić proces fałszowania ze względu na specyfikę procesu produkcji i dystrybucji gotowych wyrobów.

Analizę składu żywności wykonuje się w oparciu o różnorodne metody, takie jak: HPLC, ogniskowanie izoelektryczne, elektroforezę kapilarną, ELISA czy też metody biologii molekularnej, np. PCR i Real-Time PCR [Chianese i wsp., 1990; Molina i wsp., 2000; Ritcher i wsp., 1997; Ramos & Juarez, 1986; Di Pinto i wsp., 2004; Mayer, 2005]. W ostatnich latach coraz częściej stosowane są zwłaszcza te ostatnie, gdyż w znacznym stopniu ułatwiają i przyspieszają identyfikację składników żywności, także w grupie produktów pozyskanych od gatunków pokrewnych [Teletchea i wsp., 2005; Meyer i wsp., 2005; Chikuni i wsp., 1994]. Ze względu na stabilność DNA techniki oparte na reakcji PCR z powodzeniem stosowane są do analizy składników żywności poddanej zróżnicowanym procesom technologicznym [Zhang i wsp., 2006; López-Calleja i wsp., 2004; Herman, 2004]. Ze względu na koszty i czas trwania analizy jedną z dość często stosowanych technik PCR jest Multiplex PCR. Badania zafałszowań produktów mlecznych najczęściej opierają się na analizie genów kazeiny, mitochondrialnych fragmentów 12S i 16S rRNA lub cytochromu b. Niezależni autorzy opisują skuteczność drugiej z tych metod w identyfikacji różnych gatunków mleka [Bottero i wsp., 2003; Matsunaga i wsp., 1999; Rea i wsp., 2001; Bottero i wsp., 2002].

Celem badań było zweryfikowanie zgodności składu wybranych produktów z deklarowanym, obejmujących sery z mleka krowiego, koziego i owczego, z uwzględnieniem certyfikowanych produktów ekologicznych oraz produktów regionalnych z obszaru Polski południowej.

2. Materiały i metody

2.1. Próbkki mleka i serów

Próbki mleka wzorcowego krowy, kozy oraz ekologicznego mleka owczo-koziego (B1M, C1M, OC1M) zakupiono w marketach. Mleko wzorcowe owcze (O2M) pozyskano świeżo po udoju ze stada wypasanego w Masywie Śnieżnika na Dolnym Śląsku. Próby serów ekologicznych (B2S, C2S, C3S, C4S) zakupiono w certyfikowanych gospodarstwach ekologicznych Dolnego Śląska oraz w sklepach. Próby serów regionalnych sprzedawanych pod nazwą „oscypek” (O7S, O8S O9S, O10S, BO6S, BO7S) zakupiono na wolnym rynku w rejonie Tatr i Zakopanego w południowej Polsce. Pozostałe próby serów z mleka uzyskanego od zwierząt z chowu konwencjonalnego zakupiono w sklepach. Zestawienie analizowanych próbek przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Próby mleka oraz serów otrzymanych z mleka krowiego, owczego i koziego

Symbol	Opis produktu
B1M	Mleko krowie UHT
C1M	Mleko kozie UHT
OC1M	Napój mleczny UHT na bazie mleka owczego (60%) z dodatkiem kazeiny/serwatki koziej
O2M	Mleko owcze po udoju, ekologiczne
CO1S	Ser twarogowy z mleka mieszanego owczo-koziego, Feta Mevgal, Grecja
CO2S	Ser twarogowy z mleka mieszanego owczo-koziego, Hotos Manouri, Grecja
CO3S	Ser twarogowy z mleka mieszanego owczo-koziego, Kolios Feta, Grecja
B1S	Ser twarogowy z mleka krowiego, ZOTT Natur, Polska
C1S	Ser twarogowy z mleka koziego, Festkoz, Damnis, Polska
O1S	Ser twarogowy z mleka owczego, Rians, La Brebette, Francja
B2S	Ser twarogowy z mleka krowiego, Ananda Putta Bhumi, Głębock, Polska, ekologiczny
B3S	Ser twarogowy z mleka krowiego, Mlekwita, Polska
B4S	Ser twarogowy z mleka krowiego, Jana, Polska
B5S	Ser twarogowy z mleka krowiego, OSM Czarnków, Polska
C2S	Ser twarogowy z mleka koziego, Stara Kamienica, Polska, ekologiczny
C3S	Ser twarogowy z mleka koziego, Jeżów Sudecki, Polska, ekologiczny
C4S	Ser twarogowy z mleka koziego, Sosnówka, Polska, ekologiczny
C5S	Ser twarogowy z mleka koziego, President, Sainte Maure, Francja
C6S	Ser twarogowy z mleka koziego, Danmis, Polska
C7S	Ser twarogowy z mleka koziego, Chavroux, Francja
C8S	Ser twarogowy z mleka koziego, Turek, Polska
C9S	Ser twarogowy z mleka koziego, Danmis, Polska

O7S	„oscypek” – zakupiony na wolnym rynku, Zakopane, Polska
O8S	„oscypek” – zakupiony na wolnym rynku, Zakopane, Polska
O9S	„oscypek” – zakupiony na wolnym rynku, Zakopane, Polska
O10S	„oscypek” – zakupiony na wolnym rynku, Zakopane, Polska
BO6S	„oscypek” – zakupiony na wolnym rynku, Zakopane, Polska
BO7S	„oscypek” – zakupiony na wolnym rynku, Zakopane, Polska

O – *Ovis aries*, B – *Bos taurus*, C – *Capra hircus*, S – ser, M – mleko

Źródło: opracowanie własne.

2.2. Izolacja DNA z mleka

Do izolacji DNA z mleka wykorzystano Genomic Mini AX Tissue Spin firmy A&A Biotechnology. 10 mL mleka wirowano 20 min w temperaturze 4°C przy prędkości obrotów 3900 rpm, supernatant odrzucano, a osad zawieszano w 10 mL buforu TE i ponownie wirowano. Uzyskany osad przenoszono przy pomocy 500 µL buforu TE do próbki typu Eppendorf i wirowano przez 5 min przy 8000 rpm. Osad zawieszano w 400 µL buforu LSU z dodatkiem 20 µL proteinazy K i 2 µL RNazy A (10 mg/mL). Próbkę inkubowano w 50°C przez 1 godzinę w termomikserze, przy ciągłym mieszaniu przy prędkości obrotów 1400 rpm. Próbkę następnie wirowano przez 5 min przy 8000xg, aby osadzić na dnie pozostałości niezliźwanego materiału. Supernatant nanoszono na kolumnę Mini AX Spin znajdującą się w 2 mL próbce i wirowano 1 minutę przy 8000xg. Kolumnkę Mini AX Spin przenoszono do świeżej próbki 2 mL, nanoszono 600 µL buforu płuczącego W1 i wirowano 1 min przy 8000xg. Przesącz odrzucano i powtarzano etap płukania z buforem W1. Kolumnkę Mini AX Spin przenoszono do świeżej próbki o pojemności 2 mL i nanoszono 500 µL buforu płuczącego W2, a następnie wirowano przez 1 minutę przy 8000xg. W próbce elucyjnej umieszczano 5 µL buforu zobojętniającego N i umieszczano na niej kolumnkę Mini AX Spin. Nanoszono 150 µL buforu elucyjnego E i inkubowano 5 min w temperaturze pokojowej. Całość wirowano 1 minutę przy 8000xg. Po usunięciu kolumnki uzyskany preparat DNA przechowywano w temperaturze –20°C.

2.3. Izolacja DNA z serów

Do izolacji DNA z serów wykorzystano Genomic Mini AX Food firmy A&A Biotechnology. Około 100 mg próbki sera umieszczano w próbce typu Eppendorf i dodawano 1500 µL buforu lizującego LS oraz 20 µL proteinazy K. Próbkę inkubowano w 50°C przez 2 godziny w termomikserze przy ciągłym mieszaniu przy prędkości obrotów 1400 rpm. Próbkę wirowano przez 5 min przy 14500 rpm. W trakcie wirowania przygotowywano kolumny, umieszczając je w próbkach na 15 mL i nanoszono na nie 800 µL roztworu równoważącego K1. Supernatant po wirowaniu nanoszono na zrównoważoną kolumnę i czekano na wypływ grawitacyjny. Następnie kolumnę przemywano dwukrotnie po 1,5 mL buforu płuczącego K2. Dodawano 250 µL buforu elucyjnego K3 i czekano, aż wypłynie z kolumny. Następnie kolumny umieszczano w próbkach do precypitacji i eluowano DNA przez dodanie do kolumny po 1 mL roztworu elucyjnego K3. Do uzyskanych roztworów DNA dodawano 800 µL

mieszaniny precypitacyjnej PM i całość wirowano 10 min przy 12000 rpm. Supernatant odrzucono, a uzyskany jasnoniebieski precypitat DNA rozpuszczano w 500 μ L 70% etanolu i wirowano przez 3 minuty przy prędkości obrotów 12000 rpm. Supernatant odrzucono, a próbki suszono odwrócone do góry dnem przez 5 minut w temperaturze pokojowej. Osad zawieszano w 50 μ L TE, dodawano 3 μ L RNAzy A (10 mg/mL) i inkubowano 15 minut w 50°C. Po inkubacji uzyskane preparaty DNA przechowywano w -20°C.

2.4. Multiplex-PCR

Startery reakcyjne zamówiono w firmie Bionovo (tabela 2). Do reakcji PCR wykorzystano 2xPCR Master Mix Plus firmy A&A Biotechnology zawierający 0,1 U/ μ L Taq DNA polimerazy, 4 mM MgCl₂, po 0,5 mM każdego z dNTP, stabilizator, czerwony barwnik oraz bufor obciążający. Reakcje PCR przeprowadzono w całkowitej objętości 25 μ L, stosując 12,5 μ L 2xPCR Master Mix Plus, po 7,5 pmol każdego ze starterów oraz 2 μ L izolatów DNA. Wstępną denaturację prowadzono przez 5 minut w 94°C, a następnie 35 cykli PCR: 94°C przez 30 s, 55°C przez 1 min i 72°C przez 1 minutę oraz zakończenie reakcji w 72°C przez 5 minut. Elektroforezę uzyskanych produktów PCR prowadzono w 2-procentowych żelach agarowych w buforze 0,5xTBE z dodatkiem 5 μ L/100 mL żelu barwnika Midori Green (Nippon Genetics) przez 120 min przy stałym napięciu 80 V. Wielkość produktów oceniano wobec wzorca GeneRuler Low Range DNA Ladder (ThermoScientific). Warunki reakcji Multiplex-PCR oraz sekwencje starterów zostały zaprojektowane przez Bottero i wsp. [2003]. W niniejszej pracy wykorzystano tę metodykę w celu zbadania autentyczności własnych próbek.

Tabela 2. Startery w reakcji PCR

Gatunek	Startery stosowane w reakcji PCR	Wielkość produktu PCR	Numer GenBank
<i>Ovis aries</i> Gen 12s dla sens i gen 16s dla antysens	Sens 959 (5' – ATATCAACCACACGAGAGGAGAC – 3')	172 pz	NC001 941
	Antysens 1130 (5' – TAAACTGGAGAGTGGGAGAT – 3')		
<i>Capra hircus</i> Gen 12s dla sens i antysens	Sens 144 (5' – CGCCTCCAAATCAATAAG – 3')	326 pz	M55541
	Antysens 469 (5' – AGTGTATCAGCTGCAGTAGGGTT – 3')		
<i>Bos taurus</i> Gen 12s dla sens i antysens	Sens 916 (5' – GTACTACTAGCAACAGCTTA – 3')	256 pz	NC001 567
	Antysens 1171 (5' – GCTTGATTCTCTTGGTGTAGAG – 3')		

Źródło: Bottero i wsp., 2003.

3. Wyniki

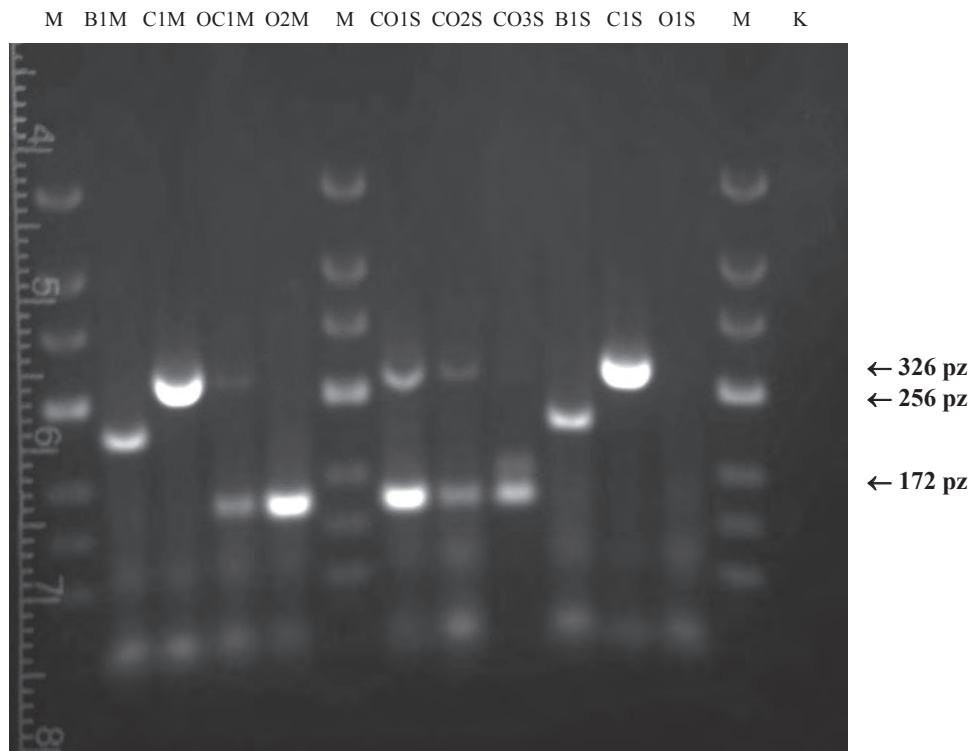
Przebadano 24 produkty mleczne z uwzględnieniem 6 produktów regionalnych „oscypków” produkowanych na południu Polski, w rejonie Tatr. W reakcji PCR zastosowano sekwencje mtDNA specyficzne gatunkowo, umożliwiające otrzymanie produktu o wielkości 256 pz dla DNA mleka krowy, 326 pz dla DNA mleka kozy i 172 pz dla DNA mleka owcy (tabela 3).

Tabela 3. Produkty amplifikacji oczekiwane zgodnie z deklaracją producenta oraz wyniki uzyskane w Multiplex-PCR

Symbol	Spodziewany produkt Multiplex PCR [pz]	Produkt otrzymany w reakcji Multiplex-PCR [pz]
B1M	256	256
C1M	326	326
OC1M	326, 172	326, 172
O2M	172	172
CO1S	326, 172	326, 172
CO2S	326, 172	326, 172
CO3S	326, 172	225, 172
B1S	256	256
C1S	326	326
O1S	172	—
B2S	256	256
B3S	256	256
B4S	256	256
B5S	256	256
C2S	326	326
C3S	326	256
C4S	326	326
C5S	326	326
C6S	326	326
C7S	326	—
C8S	326	326
C9S	326	326
O7S	172	256
O8S	172	256
O9S	172	256
O10S	172	256
BO6S	256, 172	256
BO7S	256, 172	256

Źródło: opracowanie własne

Wyniki uzyskane dla prób kontrolnych: mleka krowiego UHT (B1M), mleka koziego UHT (C1M), mleka owczego (O2M) oraz ekologicznego mleka owczego z dodatkiem mleka koziego (OC1M) były zgodne z oczekiwaniami (rysunek 1). Wyniki te potwierdzają specyficzność gatunkową zastosowanych starterów oraz efektywność dobranej metodyki, uwzględniając metodę izolacji DNA.

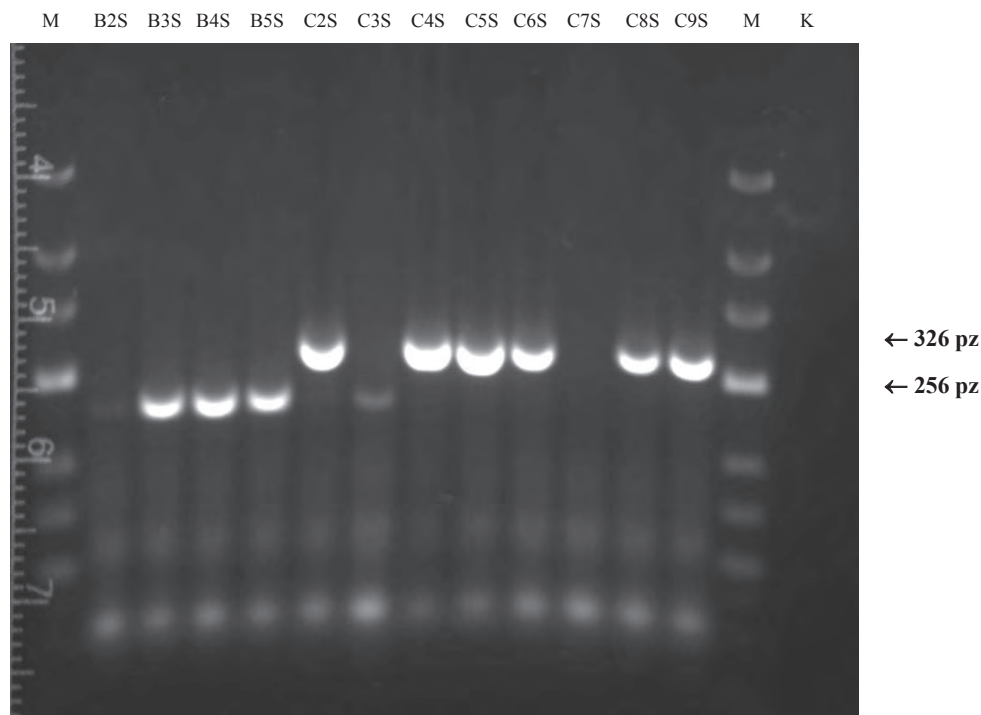
Rysunek 1. Wyniki amplifikacji w reakcji Multiplex-PCR

Próby: Marker (M), Kontrola (K), B1M – mleko krowie, C1M – mleko kozie, OC1M – mleko owczo-kozie, O2M – świeże mleko owcze po udoju, CO1S, CO2S, CO3S – sery z mleka owczego i koziego, B1S – ser z mleka krowiego, C1S – ser z mleka koziego, O1S – ser z mleka owczego. Wielkość produktów amplifikacji: 326 pz – koza, 256 pz – krowa, 172 pz – owca.

Źródło: opracowanie własne

Dla wszystkich badanych 5 serów otrzymanych z mleka krowiego uzyskano jeden produkt o spodziewanej wielkości 256 pz.

W grupie 9 serów otrzymanych z mleka koziego produktu amplifikacji nie uzyskano jedynie dla próby C7S, co może być wynikiem obecności inhibitorów (rysunek 2). Analizę dla tej próby należałoby powtórzyć włącznie z etapem ekstrakcji. Dla 7 prób: C1S, C2S, C4S, C5S, C6S, C8S, C9S w PCR uzyskano produkt prawidłowy o wielkości 326 pz, świadczący o wykorzystaniu jedynie mleka koziego do wytworzenia danych produktów (rysunek 2). Tylko dla jednego z badanych produktów mlecznych deklarowanych jako produkt ekologiczny otrzymany z mleka koziego (C3S) w reakcji PCR otrzymano produkt nieprawidłowy o wielkości 256 pz, świadczący o zastosowaniu jedynie mleka krowiego przy produkcji danego sera (rysunek 2).

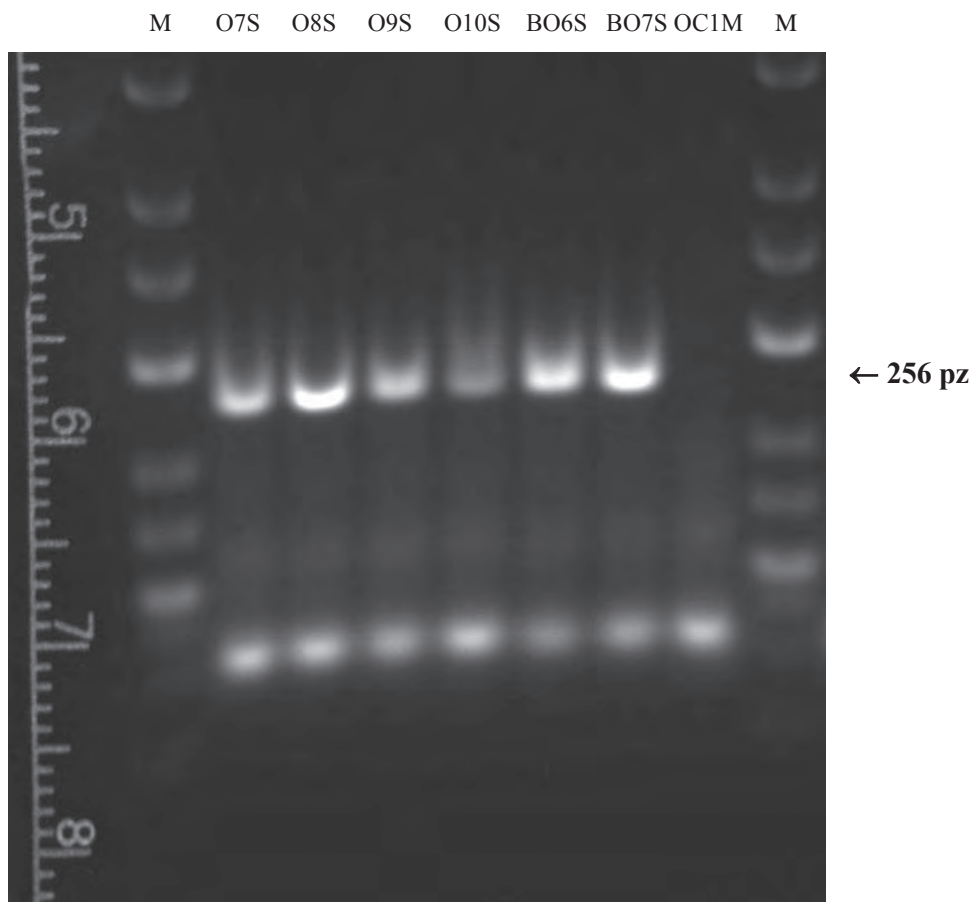
Rysunek 2. Wyniki amplifikacji w reakcji Multiplex-PCR

Próby: Marker (M), Kontrola (K), B2S–B5S – sery z mleka krowiego, C2S–C9S – sery z mleka koziego. Wielkość produktów amplifikacji: 326 pz – koza, 256 pz – krowa.

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku 5 produktów wytworzonych jedynie z mleka owczego: O1S, O7S, O8S, O9S i O10S produktu w reakcji PCR nie uzyskano jedynie dla sera O1S, co może wynikać z obecności inhibitorów. Analizę dla tej próby należałoby powtórzyć. Dla pozostałych 4 serów sprzedawanych jako „oscypki” nie otrzymano produktu o wielkości 172 pz potwierdzającego obecność mleka owczego. Dla wszystkich tych produktów deklarowanych jako czysto owcze w reakcji PCR uzyskano tylko jeden produkt o wielkości 256 pz, świadczący o wyprodukowaniu tych serów w 100% z mleka krowiego (rysunek 3).

W grupie serów mieszanych analizowano pod względem składu gatunkowego trzy sery kozio-owcze (CO1S, CO2S, CO3S) (rysunek 1). W przypadku dwóch pierwszych serów w reakcji PCR otrzymano produkty o wielkości 172 pz oraz 326 pz, potwierdzające zastosowanie mleka koziego oraz mleka owczego w procesie produkcji. Z kolei dla sera CO3S otrzymano produkty o wielkości 172 pz oraz 225 pz. Większy z produktów amplifikacji wskazuje na możliwość zastosowania mleka krowiego, a nie koziego w procesie produkcji sera, niemniej w celu weryfikacji analizę dla tego sera warto powtórzyć. W grupie serów mieszanych badano także skład gatunkowy deklarowanych serów krowio-owczych (BO6S, BO7S). W obu przypadkach otrzymano jedynie produkt o wielkości 256 pz, wskazujący na zastosowanie w procesie wytworzenia jedynie mleka krowiego (rysunek 3).

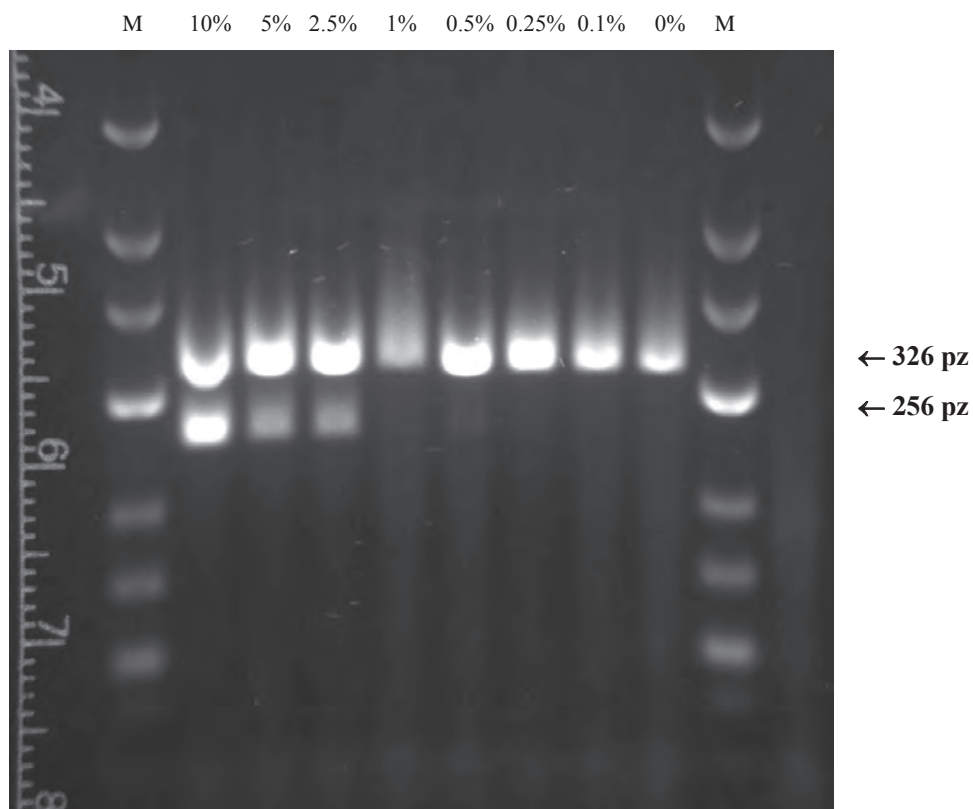

Rysunek 3. Wyniki amplifikacji w reakcji Multiplex-PCR

Próby: Marker (M), O7S–O10S – sery z mleka owczego, BO6S, BO7S – sery z mleka owczego i krowiego, OC1M – mleko owczo-kozie, O1S – ser z mleka owczego. Wielkość produktu amplifikacji 256 pz – krowa.

Źródło: opracowanie własne.

Czułość amplifikacji PCR wyznaczono w oparciu o ekstrakcje DNA z mieszanin mleka krowiego oraz koziego, w których udział mleka krowiego wynosił od 0 do 10% (rysunek 4). Wykazano, że przy 2,5 % dodatku mleka krowiego zastosowana metoda ekstrakcji oraz Multiplex-PCR umożliwiła jego detekcję.

Rysunek 4. Wyniki amplifikacji w reakcji Multiplex-PCR

Mieszanki mleka koziego i krowiego z określoną domieszką mleka krowiego: 10%; 5%; 2,5%; 1%; 0,5%; 0,25%; 0,1%; 0%. M – Marker. Wielkość produktów amplifikacji: 326 pz – koza, 256 pz – krowa.

Źródło: opracowanie własne.

4. Dyskusja

Metody biologii molekularnej w ostatnich latach zyskują coraz większą popularność w procesie identyfikacji surowców i produktów żywnościowych [Dalmasso i wsp., 2004; Dąbrowska i wsp., 2010; Lopparelli i wsp., 2007]. Ich niewątpliwą zaletą jest czułość, szybkość oraz wiarygodność potwierdzona w badaniach na produktach mlecznych, w tym serach. Zaletą Multiplex-PCR jest możliwość detekcji różnych gatunków w tej samej reakcji, co znacznie skraca czas analizy. Odgrywa to istotną rolę w badaniu zafałszowań żywności.

W powyższych badaniach zastosowano dostępny komercyjnie zestaw do izolacji DNA Genomic Mini AX Food i Genomic Mini AX Tissue Spin firmy A&A Biotechnology. Modyfikacja warunków zalecanych w protokole: wydłużenie czasu inkubacji z proteinazą K z 30 minut do 2 godzin umożliwiło izolację mtDNA dla wszystkich prób. Stężenia wyekstrahowanego DNA mieściły się w zakresie 1,7 $\mu\text{g/mL}$ – 6,0 $\mu\text{g/mL}$ dla wzorców mleka oraz 17,8 $\mu\text{g/mL}$ – 164,1 $\mu\text{g/mL}$ dla prób serów, przy czym najmniejsza wyekstrahowana tą

metodą ilości DNA dla sera krowiego wynosiła 23,3 µg/mL (B2S), dla koziego 39,4 µg/mL (C2S) i dla owczego 15,9 µg/mL (O8S). Ilości DNA nie standaryzowano przed reakcją amplifikacji. To znaczy, że w mieszaninach reakcyjnych PCR produkty amplifikacji uzyskano z różnych ilości DNA matrycowego, a najmniejsze ilości całkowitego DNA w obrębie poszczególnych gatunków mleka wynosiły odpowiednio: 3,4 ng DNA mleka krowy, 12 ng DNA mleka kozy i 15,8 ng DNA mleka owcy. W przypadku prób serów najmniejsze ilości DNA, dla których otrzymano produkty amplifikacji, wynosiły 31,8 ng DNA sera owcy (O8S), 46,6 ng DNA sera krowy (B2S), 78,8 ng DNA sera kozy (C2S) i 34,2 ng DNA sera mieszanego krowio-owczego (BO6S). Choć inni autorzy uzyskali produkty amplifikacji z mniejszych ilości (0,04 ng DNA bawołu oraz 0,15 ng DNA krowy), to wykorzystane metody ekstrakcji i amplifikacji są wystarczające do zastosowania w rutynowych kontrolach zafałszowań produktów mlecznych [De i wsp., 2011]. W próbie dającej produkt o najmniejszej intensywności świecenia (C3S) odnotowano 93,2 ng DNA, podczas gdy największą intensywność odnotowano dla próby C1S, w której było 148,6 ng DNA, a nie w próbie B3S, w której całkowita ilość DNA w mieszaninie reakcyjnej wynosiła 164,1 ng i była najwyższą spośród wszystkich badanych prób. Uzyskane wyniki wskazują więc, że różnice w ilościach wyekstrahowanego DNA nie mają istotnego wpływu na amplifikację produktu i identyfikację zafałszowań.

Reakcja amplifikacji DNA izolowanego z produktów mlecznych, zwłaszcza serów, często napotyka problemy ze względu na obecność takich komponentów jak tłuszcz czy proteazy [Wilson, 1997]. Na wstępnym etapie badań uzyskano niskie ilości DNA w ekstraktach otrzymanych w oparciu o zestawy do izolacji DNA firmy A&A Biotechnology. Z tego względu wydłużono czas inkubacji z proteinazą K czterokrotnie. Protokół z zastosowaną modyfikacją umożliwił izolację mtDNA bez dodatkowych etapów wirowania czy ekstrakcji mieszaniną fenolu i chloroformu, a wydłużenie czasu inkubacji z proteinazą K nie wpłynęło na degradację DNA matrycowego i końcowe produkty amplifikacji. Zastosowany profil temperaturowy umożliwił powielenie wybranych obszarów mtDNA bez standaryzacji stężenia w mieszaninie reakcyjnej, a warunki elektroforezy umożliwiły rozdział produktów amplifikacji.

Specyficzność starterów ma kluczowe znaczenie w identyfikacji gatunkowej. Wybrane pary starterów dla konserwatywnych sekwencji 12S i 16S rRNA umożliwiły powielenie docelowych regionów mtDNA.

W badaniach zweryfikowano próg czułości metody PCR, stosując mieszaniny mleka UHT koziego i krowiego, z udziałem od 0,1% do 10% mleka krowiego. Zarówno zastosowana metoda izolacji DNA, jak i reakcja amplifikacji w PCR umożliwiły detekcję mleka krowiego przy jego 2,5-procentowym dodatku do mleka koziego, natomiast inni badacze wykazali zafałszowania gatunków mleka w PCR przy 0,1% lub 1% dodatku [De i wsp., 2011; Rea i wsp., 2001; López-Calleja i wsp., 2005]. Obecność bardzo słabo widocznego produktu dla próby zawierającej 0,5% dodatku mleka koziego nie jest wiarygodnym wynikiem. Ślad ten może być efektem zanieczyszczenia studzienki materiałem pochodzącym z innej próby, dlatego analiza dla tej próbki wymaga powtórzenia.

Wraz ze wzrostem udziału mleka krowiego w próbie widoczny jest także wzrost intensywności produktu uzyskanego dla starterów krowy. Uzyskane wyniki wskazują na fakt, iż mtDNA ze względu na dużą ilość kopii i mniejsze zagrożenie degradacją w trakcie izolacji niż genomowe DNA jest bardzo dobrym wyborem w rutynowych badaniach kontrolnych żywności pod kątem zafałszowań. Jednakże brak produktów amplifikacji w próbach zawierających mniej niż 2,5% mleka krowiego oznacza, że tak małe ilości mleka krowiego w produkcji mogą nie być wykryte tą metodą.

Kontrola zafałszowań produktów żywnościowych jest niezwykle istotna zarówno ze względów zdrowotnych, jak i ekonomicznych. Ceny produktów otrzymanych na bazie mleka koziego czy owczego często stanowią 300% ceny za odpowiednik uzyskany z mleka krowiego. Różnica ta wynika zarówno ze składu mleka koziego czy owczego, braku alergenów, ograniczonej oferty handlowej, małej konkurencyjności, jak i ze specyfiki produkcji, która w przypadku produktów regionalnych czy ekologicznych certyfikowanych tym bardziej podnosi cenę.

Identyfikacja zafałszowań żywności jest szczególnie istotna w grupie produktów zaklasyfikowanych w krajach UE jako produkty o Chronionej Nazwie Pochodzenia (PDO) oraz produktów certyfikowanych ekologicznych [Bottero i wsp., 2002]. Często produkty mleczne są otrzymane na bazie mieszanin różnych gatunków mleka. W przypadku PDO istotne jest określenie procentowego udziału składników poszczególnych gatunków [Herman, 2001]. Typowym produktem regionalnym jest góralski oscypek. Nazwa „oscypek” zarezerwowana jest dla produktu regionalnego, który od 2 lutego 2007 roku jest drugim polskim produktem (po bryndzy podhalańskiej) chronionym przez prawo unijne i posiadającym status Chronionej Nazwy Pochodzenia (PDO) (EC Regulation No. 127/2008). Ta odmiana sera może być produkowana jedynie na obszarze województwa śląskiego i małopolskiego, a maksymalna zawartość domieszki mleka krów rasy czerwonej nie może przekraczać 40%.

Produkty te są dostępne głównie w niektórych specjalistycznych sklepach, bezpośrednio u producenta oraz w bardzo niewielkim asortymencie w sklepach dużych sieci handlowych. Z tego względu kontrolom poddawane są głównie produkty pochodzące z marketów, produkowane w krajach UE zgodnie z wieloletnią tradycją. Natomiast produkty regionalne lub ekologiczne dostępne bezpośrednio na wolnym rynku nie są poddawane kontrolom pod względem zafałszowań.

Z tego względu w poniższych badaniach przeprowadzono analizę losowo wybranych produktów mlecznych z grupy dostępnych w sklepach wielkometrażowych, z uwzględnieniem produktów ekologicznych oraz grupy produktów PDO dostępnych u producentów lub w sklepach regionalnych. Również López-Calleja i wsp., [2007] analizowali 16 serów wyprodukowanych w Hiszpanii, deklarowanych jako owcze lub kozie w 100%, w tym 6 serów PDO. Wśród produktów nie-PDO zafałszowanie mlekiem krowim wykazano dla 5 z 10 analizowanych prób. W grupie produktów PDO nie wykazano zafałszowania dodatkiem mleka innego gatunku.

W grupie 24 badanych produktów znajdowały się 4 produkty ekologiczne, certyfikowane, 6 produktów regionalnych sprzedawanych pod nazwą „oscypek” oraz 14 produktów pochodzenia krajowego i zagranicznego dostępnych w marketach. W grupie produktów ekologicznych nie odnotowano zafałszowań innym gatunkiem mleka niż deklarował producent. Tylko jeden produkt pochodzenia zagranicznego spośród 13, dla których uzyskano wynik amplifikacji, okazał się mieszaniną mleka owczo-krowiego, a nie owczo-koziego jak deklarował producent. Zaskakujące wyniki uzyskano dla produktów regionalnych dostępnych pod nazwą „oscypek”. Wszystkie przebadane sery deklarowane jako owcze lub owczo-krowie były w 100% wykonane z mleka krowiego, podczas gdy „oscypek” może zawierać maksymalnie 40% mleka krowy. Uzyskane wyniki wskazują, że w grupie produktów regionalnych dostępnych u producenta klienci są najczęściej narażeni na zakup produktów mlecznych o składzie niezgodnym z deklarowanym, co może mieć niekorzystny wpływ na ich zdrowie.

5. Wnioski

Zastosowane warunki reakcji Multiplex-PCR potwierdziły użyteczność metody w rutynowej kontroli produktów mlecznych pod kątem identyfikacji gatunków mleka. Wyniki te wskazują również, że zarówno skład produktów konwencjonalnych, jak i ekologicznych dostępnych w sklepach wielkometrażowych jest zgodny z deklarowanym przez producentów. Z kolei w grupie produktów regionalnych dostępnych w małych sklepach oraz u producentów wykazano rażące zafałszowania składu „oscypków”, sugerujące konieczność większej kontroli zgodności jakości z deklarowaną w tej grupie produktów.

Bibliografia

- Bottero M.T., Civera T., Anastasio A., Turi R.M., Rosati S., 2002, *Identification of cow's milk in "buffalo" cheese by duplex polymerase chain reaction*, Journal of Food Protection, 65, 362–366.
- Bottero M.T., Civera T., Nucera D., Rosati S., Sacchi B., Turi R.M., 2003, *A multiplex polymerase chain reaction for the identification of cows, goats' and sheep's milk in dairy products*, International Dairy Journal, 13, 277–282.
- Chianese L., Laezza P., Smaldone L. A., Stingo C., Del Giovine L., Addeo F., 1990, *Evaluation of bovine milk in the buffalo mozzarella cheese by two-dimensional electrophoresis*, Scienza e Tecnica Lattiero-Casearia, 41, 315–326.
- Chikuni K., Tabata T., Kosugiyama M., Monma M., Saito M., 1994, *Polymerase chain reaction for detection of sheep and goat meats*, Meat Science, 37, 337–345.
- Dalmasso A., Fontanella E., Piatti P., Civera T., Rosati S., Bottero M. T., 2004, *A multiplex PCR assay for the identification of animal species in feedstuffs*, Molecular and Cellular Probes, 18, 81–87.
- Dąbrowska A., Walecka E., Bania J., Żelazko M., Szołtysik M., Chrzanowska J., 2010, *Quality of UHT goat's milk in Poland evaluated by real-time PCR*, Small Ruminant Research, 94, 32–37.
- De S., Brahma B., Polley S., Mukherjee A., Banerjee D., Gohaina M., Singh K.P., Singh R., Datta T. K., Goswami S.L., 2011, *Simplex and duplex PCR assays for species specific identification of cattle and buffalo milk and cheese*, Food Control, 22, 690–696.
- Di Pinto A., Conversano M.C., Forte V.T., Novello L., Tantillo G.M., 2004, *Detection of Cow Milk in Buffalo „Mozzarella” by Polymerase Chain Reaction (PCR) Assay*, Journal of Food Quality, 27, 428–435.
- Di Pinto A., Forte V.T., Conversano M.C., Tantillo G.M., 2005, *Duplex polymerase chain reaction for detection of pork meat*, Food Control, 16, 391–394.
- EC Regulation No. 127/2008 COMMISSION REGULATION (EC) No 127/2008 of 13 February 2008 entering a designation in the register of protected designations of origin and protected geographical indications (Oscypek (PDO)).
- Herman, L., 2001, *Determination of the animal origin of raw food by species-specific PCR*, Journal of Dairy Research, 68, 420–436.

- Krauze S., 1975, *Zarys nauki o środkach żywności*, PZWL, Wydanie II, Warszawa.
- Lopparelli, R. M., Cardazzo, B., Balzan, S., Giaccone, V., & Novelli, E., 2007, *Real-Time TaqMan Polymerase chain reaction detection and quantification of cow DNA in pure water buffalo mozzarella cheese: Method validation and its application on commercial samples*. Journal of Agricultural and Food Chemistry, 55, 3429–3434.
- López-Calleja I., González I., Fajardo V., Rodríguez M.A., Hernández P.E., García T., Martín R., 2004, *Rapid Detection of Cows' Milk in Sheeps' and Goats' Milk by a Species-Specific Polymerase Chain Reaction Technique*, Journal of Dairy Science, 87, 2839–2845.
- López-Calleja I., Alonso G., Fajardo V., Rodriguez M. A., Hernández P. E., García T., Martín R., 2005, *PCR detection of cows' milk in water buffalo milk and mozzarella cheese*. International Dairy Journal, 15, 1122–1129
- López-Calleja I., González I., Fajardo V., Hernández P.E., García T., Martín R., 2007, *Application of an indirect ELISA and a PCR technique for detection of cows' milk in sheep's and goats' milk cheeses*. International Dairy Journal, 17, 87–93.
- Matsunaga T., Chikuni K., Tanabe R., Muroya S., Shibata K., Yamada J., Shinmura Y., 1999, *A quick and simple method for the identification of meat species and meat products by PCR assay*, Meat Science, 51, 143–148.
- Mayer H.K., 2005, *Milk species identification in cheese varieties using electrophoretic, chromatographic and PCR techniques*, International Dairy Journal, 15, 595–604.
- Mayer H. K., Bürger J., Kaar N., 2012, *Quantification of cow's milk percentage in dairy products – a myth?* Analytical and Bioanalytical Chemistry, 403, 3031–3040.
- Meyer R., Höfelein C., Lüthy J., Candrian U., 1995, *Polymerase chain reaction-restriction fragment length polymorphism analysis: A simple method for species identification in food*, Journal of AOAC International, 78, 1542–1551.
- Molina E., De Frutos M., Ramos M., 2000, *Capillary electrophoresis characterization of the casein fraction of cheeses made from cows', ewes' and goats' milks*, Journal of Dairy Research, 67, 209–216.
- Ramos M., Juarez M., 1986, *Chromatographic, electrophoretic and immunological methods for detecting mixtures of milks from different species*, International Dairy Federation, Brussels, pp. 175–187.
- Rance F., Grandmottet X., Grandjean H., 2005, *Prevalence and main characteristics of schoolchildren diagnosed with food allergies in France*, Clinical Experimental Allergy, 35, 167–172.
- Rea S., Chikuni K., Branciarri R., Sukasi Sangamayya R., Ranucci D., Avellini P, 2001, *Use of duplex polymerase chain reaction (duplex PCR) technique to identify bovine and water buffalo milk used in making mozzarella cheese*, Journal of Dairy Research, 68, 689–698.
- Ritcher W., Krause I., Graf C., Sperrer I., Schwarza C., Klostermeyer H., 1997, *An indirect competitive ELISA for the detection of cows' milk and caseinate in goat's and ewes' milk and cheese using polyclonal antibodies against bovine g-caseins*, Zeitschrift für Lebensmittel-Untersuchung und-Forschung, 204, 21–26.
- Teletchea F., Maudet C., Hänni C., 2005, *Food and forensic molecular identification: update and challenges*, Trends in Biotechnology, 23, 359–366.

- Wilson, I.G., 1997, *Inhibition and facilitation of nucleic acid amplification*, Applied and Environmental Microbiology, 63, 3741–3751.
- Zhang J., Huang H., Cai Z., Huang L., 2006, *Species identification in salted products of red snappers by semi-nested PCR-RFLP based on the mitochondrial 12S rRNA gene sequence*, Food Control, 17, 557–563.

SUMMARY

Ewa Walczak, Wojciech Barszczewski

Species falsification analysis of chosen conventional, regional and eco dairy products

Quick and reliable identification of food content is extremely important for both economic and health reasons. Methods of molecular biology such as PCR and its variations are gaining more and more popularity, especially in detecting falsifications. Twenty four dairy products examined for their milk content with the use of this method, including eco and regional PDO products. The samples were testes on the consistency between the declared and actual content of milk of different animal species. mtDNA was isolated with the use A&A Biotechnology sets, with some modifications. On the basis of starters' sequences, fragments of mitochondrial genes 12S and 16S rRNA were multiplied, which provided products of sizes specific for certain of animal species, respectively: 256 bp for cow, 326 bp for goat and 172 bp for sheep. Sensitivity of distinguishing was determined on the level of 2,5% for cows' milk addition. DNA concentration was not standardized after extraction, and the smallest amounts of DNA for which amplification products were obtained equaled 3,4 ng of DNA from cows' milk and 31,8 ng of DNA from sheep's cheese DNA. Applied methods of mtDNA extraction and conditions of amplification enabled routine and quick milk identification, in terms of its origin, in 22 for 24 examined cheeses. Falsification has been detected in dairy products called „oscypek”. All the examined cheeses within this group appeared to be made of 100% from cows' milk.

Key words: milk, cheese, „oscypek”, identification, falsification, multiplex-PCR.

Data wpływu artykułu: 02.06.2016 r.

Data akceptacji artykułu: 04.08.2016 r.

Aleksandra Włodarska

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii
doktorantka w Katedrze Kryminalistyki
e-mail: awlodarska@interia.pl

Kryminalistyczne oględziny miejsca zdarzenia na przykładzie wypadku drogowego

STRESZCZENIE

Artykuł dotyczy sposobu przeprowadzania kryminalistycznego badania miejsca zdarzenia na przykładzie wypadku drogowego, omówienia wersji kryminalistycznych i eksperymentu procesowego jako elementu pomocniczego przy przeprowadzaniu oględzin miejsca zdarzenia.

W artykule uwzględniona została fotografia z miejsca zdarzenia drogowego stanowiąca dowód dla późniejszego opiniowania, a także scharakteryzowano poszczególne programy komputerowe służące do przeprowadzania rekonstrukcji wypadków drogowych.

Niniejszy artykuł zawiera również najczęstsze przyczyny wypadków drogowych w oparciu o dane sporządzone przez policję z 2012 roku, a także orzecznictwo.

Słowa kluczowe: oględziny miejsca zdarzenia, wypadek drogowy, wersje kryminalistyczne, eksperyment procesowy.

Kryminalistyczne badanie miejsca zdarzenia

W praktyce procesowej pojęcie miejsca zdarzenia rozumiane jest jako podstawowe źródło informacji o zdarzeniu przestępnym lub nieszczęśliwym wypadku, szczególnie dla organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze.

Określenie „kryminalistyczne” wskazuje, że oględziny wchodzą w skład kryminalistyki, wobec czego są one przeprowadzane przez odpowiednio do tego przygotowanych fachowców z tej dziedziny. Kryminalistyczne badanie miejsca zdarzenia to czynności taktyczno-techniczne dokonywane w ramach procesu karnego, polegające na systematycznych i szczegółowych spostrzeżeniach, badaniach i analizach na danym miejscu, zmierzające do odtworzenia przebiegu zdarzenia, utrwalenia i zabezpieczenia śladów i źródeł informacji w celu wszechstronnego i obiektywnego wyjaśnienia zdarzenia i jego okoliczności, ustalenia (wykrycia) sprawcy oraz zebrania odpowiedniego materiału dowodowego na potrzeby postępowania karnego [Czerw, 1985, s. 26].

Podjęmowane czynności taktyczno-techniczne opracowane zostały przez kryminalistykę. Przez pojęcie czynności taktycznych należy rozumieć sposób postępowania podczas

czynności posiadających charakter procesowy w ścisłym tego słowa znaczeniu, do których należą np. oględziny lub eksperyment, a także pozaprocesowe, np. działania pościgowe, zasadzki, pułapki, operacyjno-rozpoznawcze. Natomiast czynności techniczne mają na celu utrwalenie miejsca zdarzenia, zabezpieczenie tego miejsca oraz śladów, które na nim się znajdują za pomocą urządzeń technicznych.

W zakres kryminalistycznego badania miejsca zdarzenia wchodzi m.in. następujące czynności:

- a) zabezpieczenia miejsca zdarzenia,
- b) penetracja terenu przyległego do miejsca zdarzenia,
- c) użycie psa tropiącego,
- d) zorganizowanie pościgu za sprawcą,
- e) w przypadku zatrzymania sprawcy dokonanie jego przeszukania,
- f) oględziny miejsca zdarzenia,
- g) inne czynności podejmowane w związku z zaistniałym zdarzeniem, tj.:
 - wnioskowanie z oględzin,
 - budowanie pierwszych wersji kryminalistycznych o zdarzeniu i jego sprawcy,
 - eksperymentalne sprawdzenie prawidłowości zbudowanych wersji,
 - powtórne (kontrolne) badanie miejsca zdarzenia i terenu przyległego,
 - zabezpieczenie dopływu informacji z miejsca zdarzenia,
- h) przyjęcie zawiadomienia o popełnionym przestępstwie,
- i) przesłuchanie osoby pokrzywdzonej w charakterze świadka,
- j) przesłuchanie innych świadków,
- k) zorganizowanie ewentualnej pułapki lub zasadzki na miejscu zdarzenia,
- l) rozpoznanie posesyjne, wywiady,
- m) zastosowanie innych odpowiednich metod kryminalistycznych [Kaczmarek, 2011, s. 6–7].

Wymienione powyżej etapy postępowania wskazują na cały przebieg pracy odpowiednich organów na konkretnym miejscu zdarzenia. Oględziny zatem nie polegają tylko na zebraniu śladów i poddaniu ich np. identyfikacji po wcześniejszym przesłaniu do odpowiednich jednostek, ale poprzedzone są wieloma niezbędnymi czynnościami.

Badanie miejsca zdarzenia również dokonywane jest według wypracowanych zasad, a mianowicie:

- a) brak możliwości dokonania zmiany stanu miejsca zdarzenia,
- b) udział osoby kierującej działaniami, prokuratora lub policji,
- c) badanie przestrzeni „otwartej”, terenu przyległego, a także pomieszczenia,
- d) współdziałanie pomiędzy kierującym badaniem, a osobami współuczestniczącymi,
- e) ekonomiczne działanie, polegająca na korzystaniu ze środków adekwatnych do konkretnych badań i możliwości,
- f) obowiązywanie zasady tajności, czyli obowiązku nieujawniania dotychczasowych informacji,
- g) sporządzenie dokumentacji z przebiegu czynności i z ustalonych faktów zgodnie z art. 143 § 1 kodeksu postępowania karnego odnoszącego się do sporządzenia protokołu i § 2, który stanowi, że: „Z innych czynności spisuje się protokół, jeżeli przepis szczególny tego wymaga, albo przeprowadzający czynność uzna to za potrzebne. W innych przypadkach można ograniczyć się do sporządzenia notatki urzędowej”, oraz art. 147 § 1 k.p.k. dotyczącego utrwalenia przeprowadzonych czynności przy pomocy urządzeń rejestrujących obraz lub dźwięk.

Biorąc pod uwagę poziom trudności dokonywania oględzin miejsca zdarzenia, zostały utworzone zespoły zajmujące się konkretnymi zadaniami: zespół zabezpieczający – pełni rolę ochrony miejsca zdarzenia przed jakimikolwiek zniszczeniami, zespół prewencyjny – odpowiada za operacje policyjne, zespół oględzinowy – dokonuje oględzin, zespół operacyjny – prowadzi czynności operacyjno-rozpoznawcze, zespół procesowy – dokonuje czynności procesowych, zespół analityczny – gromadzi i przetwarza informacje pozyskane z poszczególnych zespołów, zespół logistyczny – zapewnia policjantom niezbędne warunki, głównie socjalne.

Podstawowym założeniem oględzin jest wyjaśnienie faktycznych okoliczności zdarzenia, czyli określenie, z jakim zdarzeniem mamy do czynienia, co było jego przyczyną, ale także, jakie wywołało ono skutki.

Głównymi założeniami oględzin są:

a) ustalenie miejsca zdarzenia,
b) ustalenie czasu – w wypadkach drogowych jest on określany na podstawie ciepłoty silnika, pod warunkiem że oględzin dokonuje się w bardzo krótkim czasie po zaistniałym wypadku.

Poza etapami oględzin i stosowanymi metodami: odśrodkowej, dośrodkowej i liniowej wykorzystywanej przy wypadkach drogowych, należy pamiętać, że ważny aspekt stanowią wersje kryminalistyczne. Budowanie wersji kryminalistycznych oparte jest na tzw. przypuszczeniu, czyli wskazaniu na charakter zaistniałego zdarzenia, jego przyczyn, a także dalszego przebiegu jak również okoliczności mających wpływ na to, co się wydarzyło.

Wyróżnia się następujące wersje kryminalistyczne:

a) wersję zdarzenia, która wskazuje na charakter zdarzenia, np. czy nastąpił wypadek, czy zostało popełnione przestępstwo,
b) wersję ogólną, inaczej nazywaną zagadnieniową, która głównie odnosi się do *modus operandi* sprawcy,
c) wersję szczegółową, cząstkową dotycząca cech ofiar, związku pomiędzy nimi a sprawcami.

Wersje kryminalistyczne powinny być przemyślane i budowane na konkretnych faktach, które zostały ujawnione.

Jeżeli uda się zbudować prawidłową wersję na początku oględzin, to czynność ta staje się bardziej skuteczna, a poszukiwanie śladów bardziej ukierunkowane (subiektywna metoda badania miejsca zdarzenia) [Kaczmarek Piła 2011, s. 50].

Jeżeli zostanie zbudowana konkretna wersja kryminalistyczna, która jednocześnie stanowi tę najbardziej wiarygodną, przy pomocy eksperymentu procesowego może zostać potwierdzona jej prawidłowość. Sam eksperyment procesowy jest czynnością dowodową, której głównym celem jest wyjaśnienie okoliczności istotnych dla sprawy. Artykuł 211 kodeksu postępowania karnego stanowi, że „W celu sprawdzenia okoliczności mających istotne znaczenie dla sprawy można przeprowadzić, w drodze eksperymentu procesowego, doświadczenie lub odtworzenie przebiegu stanowiących przedmiot rozpoznania zdarzeń lub ich fragmentów”.

Głównym celem eksperymentu jest potwierdzenie hipotezy, jaka została ustalona wcześniej. Eksperyment procesowo-kryminalistyczny posiada dwie podstawowe formy: pierwsza dotyczy przeprowadzenia doświadczenia, a druga polega na odtworzeniu przebiegu zdarzenia lub jego fragmentów.

Przebieg procesu odtworzenia powinien nastąpić w warunkach najbardziej zbliżonych do tych, w jakich doszło do zdarzenia. W przypadku wypadków drogowych istotne

znaczenie ma pogoda, pora dnia, pora roku i miejsce wypadku. Stworzenie warunków zbliżonych w przeprowadzonym eksperymencie dotyczącym wypadków drogowych ma na celu sprawdzenie np. czy wypadek nastąpił z winy kierowcy, pieszego, złych warunków na drodze, a jeżeli z winy kierującego pojazdem, to jaka była możliwość dostrzeżenia przez niego przeszkody, jaki był proces hamowania pozwalający na uniknięcie zderzenia lub potrącenia pieszego.

Przykład z kryminalistyki:

Komenda Powiatowej Policji w Jędrzejowie prowadziła postępowanie przygotowawcze dotyczące wypadku drogowego, w którym kierujący samochodem osobowym najechał na leżące na jezdni mężczyznę, myśląc, że jest to worek ze śmieciami, a następnie wraz z nim przemieszczał się na odcinku 3 km. W toku postępowania zachodziła potrzeba przeprowadzenia eksperymentu procesowego. Miał on na celu udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy wleczenie ciała pieszego, przy założeniu że ciało znajdowało się pod samochodem, mogło być zauważone przez kierującego samochodem i miało wpływ na kierowanie pojazdem. Do udziału w eksperymencie procesowym powołano biegłego z zakresu wypadków drogowych. Rola biegłego sprowadzała się do wskazania, w jaki sposób doczepić manekina imitującego ciało człowieka do podwozia samochodu, aby skutecznie przeprowadzić eksperyment. Po przeprowadzeniu eksperymentu biegły wydał opinię. Wynikało z niej, że skoro kierujący pojazdem oraz pasażer nie słyszeli żadnych odgłosów powodowanych przez ciągniętego manekina, a ponadto kierujący tym samochodem nie zauważył żadnych oznak, które mogłyby wskazywać na niestabilność toru jazdy lub nasuwać przypuszczenie, że pojazd ciągnie manekina, to brak jest postaw do przyjęcia, aby podejrzany miał możliwość zauważenia i rozpoznania, że wlecze pod podwoziem w jego tylnej części za osiá tylná lub za samochodem najechańá i zahaczoná przeszkodę – pokrzywdzonego pieszego. Postępowanie zakończyło się umorzeniem postępowania wobec braku znamion czynu zabronionego przez prokuratora Prokuratury Rejonowej w Jędrzejowie (Ds.1907/08) [Malasińska-Nagórny, 2012, s. 14–15].

W zależności od zdarzeń, jakie mają miejsce na co dzień, a także na przestrzeni lat, tworzy się nowe techniki badawcze, które mają ułatwiać pracę ekspertów w tej dziedzinie, ale przede wszystkim mają być przydatne dla przeprowadzania eksperymentu procesowego. Jedną z takich technik jest dokumentowanie przebiegu i wyników eksperymentu procesowo-kryminalistycznego oraz możliwości przeprowadzenia wirtualnego eksperymentu procesowego przy zastosowaniu technik laserowego skanowania 3D. Technika 3D umożliwia przeprowadzenie wirtualnego eksperymentu w oparciu o wcześniej uzyskane dane.

Pozwala m.in. na:

- a) ustalenie faktycznych wymiarów przedmiotów,
- b) odtworzenie kinematyki zdarzeń, np. w wypadkach drogowych.

Wartość dowodowa przeprowadzonego eksperymentu procesowego zależy od jego wyniku. Jeżeli wynik jest pozytywny, to eksperyment staje się potwierdzeniem prawdopodobieństwa wystąpienia badanego zjawiska, natomiast jeśli wynik jest negatywny, to jednocześnie wartość dowodowa staje się wyższa, gdyż wyklucza on dane zjawisko, które do tej pory było uważane za wiarygodne.

W procesie karnym dowód rozumiany jest jako środek procesowy służący ustaleniu okoliczności mających znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, dlatego też zostaje on zabezpieczony głównie obligatoryjnie w formie sporządzonego protokołu.

Protokół jest zasadniczą dokumentacją sporządzaną po przeprowadzeniu czynności oględzin, który może zostać uzupełniony w formie fakultatywnej:

- a) dokumentacją fotograficzną, do której należą zdjęcia, filmy,
- b) szkicami kryminalistycznymi, czyli dokumentami wykonanymi w trakcie prowadzonych oględzin w postaci rysunku,
- c) notatkami urzędowymi.

Każdy protokół z oględzin sporządzany zostaje na formularzu o ustalonym wzorze na miejscu zdarzenia. Opisuje miejsce zdarzenia, przedmioty i ślady w stanie takim, w jakim je zastano. W protokole należy unikać wyrażen niezrozumiałych, używać czasu teraźniejszego i pisać bezosobowo. Protokół na koniec powinien zostać podpisany przez wszystkie osoby biorące udział w oględzinach.

Prowadzący oględziny albo kierujący zespołem powołanym do ich przeprowadzenia bezpośrednio po wykonaniu wszystkich czynności wchodzących w zakres oględzin, a przed podjęciem decyzji o opuszczeniu obszaru oględzin – dokonuje kontrolnego przeglądu tego obszaru w celu sprawdzenia, czy podczas gromadzenia materiału dowodowego nie pominięto śladów kryminalistycznych i ich nośników. W przypadku stwierdzenia, że pominięto ślady kryminalistyczne lub ich nośniki, dokonuje się oględzin uzupełniających [Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dn. 15 lutego 2012 r.].

Inną dokumentację z kryminalistycznego badania miejsca zdarzenia stanowią mogą: notatki urzędowe, służbowe, notatki pooględzinowe.

Powyżej wspomniane notatki urzędowe głównie sporządzane zostają przez policję, która jako organ prowadzący czynności przedsądowe, w tym też dowodowe, może zamiast protokołu udokumentować czynność notatką urzędową zgodnie z art. 37 § 2 kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia i art. 54 § 3, który stanowi, że „Jeżeli okoliczności czynu nie budzą wątpliwości, utrwalenie czynności wyjaśniających można ograniczyć do sporządzenia notatki urzędowej, zawierającej ustalenia niezbędne do sporządzenia wniosku o ukaranie. Notatka powinna zawierać wskazanie rodzaju czynności, czasu i miejsca oraz osób uczestniczących, a także krótki opis przebiegu czynności i podpis osoby, która sporządziła notatkę”.

Na to, jaki będzie dalszy bieg postępowania, duży wpływ mają ustalenia zawarte w notatce urzędowej wynikające najczęściej z przesłuchania świadków i zebrania określonej ilości informacji o zaistniałym zdarzeniu.

Wypadek drogowy

Zanim zostaną podjęte jakiegokolwiek czynności na miejscu zdarzenia drogowego, należy rozróżnić dwa pojęcia: wypadek drogowy i kolizję drogową. Dla przeciętnego człowieka oba przypadki niczym się od siebie nie różnią, natomiast w praktyce różnica ta jest zasadnicza.

Wypadkiem jest zdarzenie, które ma miejsce w ruchu lądowym i spowodowane jest poprzez naruszenie podstawowych zasad bezpieczeństwa ruchu drogowego, którego skutkiem jest śmierć przynajmniej jednej osoby uczestniczącej w wypadku lub doznanie obrażeń ciała powodujących naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, które muszą trwać **dłużej niż 7 dni** zgodnie z art. 157 § 5 kodeksu karnego.

Kolizja natomiast jest zdarzeniem mającym miejsce w ruchu lądowym, spowodowanym również poprzez niezastosowanie podstawowych zasad bezpieczeństwa obowiązujących w ruchu, tyle że skutkiem są straty materialne, głównie w postaci np. uszkodzenia pojazdów, a obrażenia któregokolwiek z uczestników trwają **poniżej 7 dni** zgodnie z art. 157 § 4 kodeksu karnego.

W części szczególnej kodeksu karnego zawarte zostały przepisy dotyczące przestępstw przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji.

Przede wszystkim należy uwzględnić art. 177 kodeksu karnego dotyczący spowodowania wypadku, przy czym należy pamiętać, że jeżeli w wyniku wypadku pokrzywdzony nie odnosi obrażeń lub też doznaje ich, ale w wymiarze określonym w art. 157 § 2 k.k., czyn taki uznany jest za wykroczenie zgodnie z art. 86 § 1 kodeksu wykroczeń., który stanowi, że „Kto na drodze publicznej, w strefie zamieszkania lub strefie ruchu, nie zachowując należytej ostrożności, powoduje zagrożenie bezpieczeństwa w ruchu drogowym, podlega karze grzywny”.

Ścisły związek ma także art. 178a kodeksu karnego, w którym uwzględnione zostały dwa podstawowe typy przestępstwa i jeden typ kwalifikowany. Typem podstawowym jest prowadzenie w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego pojazdu mechanicznego, natomiast typem kwalifikowanym będzie zachowanie polegające na prowadzeniu pojazdu mechanicznego w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego przez sprawcę, który wcześniej był prawomocnie skazany zgodnie z powyżej wymienionymi przesłankami albo za przestępstwo z art. 173 kodeksu karnego – katastrofa komunikacyjna, art. 174 – spowodowanie niebezpieczeństwa katastrofy, art. 177 – spowodowanie wypadku, art. 355 – wypadek komunikacyjny.

W art. 179 kodeksu karnego odpowiedzialność ponosić będzie osoba, na której ciąży obowiązek niedopuszczenia pojazdu mechanicznego zagrażającego bezpieczeństwu w ruchu lądowym, wodnym, powietrznym. Odpowiedzialność taką ponieść może np. dyspozytor dyżurny ruchu, osoby przeprowadzające kontrolę stanu technicznego pojazdu, pracownik stacji diagnostycznej.

Po zdarzeniu drogowym sporządza się następujące dokumenty:

- a) notatkę urzędową zawierającą datę, godzinę, miejsce zdarzenia drogowego, rodzaj, markę, nr rejestr. pojazdów i nazwiska osób kierującymi nimi, okoliczności zdarzenia, skutki zdarzenia, warunki drogowe,
- b) protokół oględzin miejsca wypadku drogowego zawierający informacje o wypadku drogowym i warunkach drogowych, opis śladów znajdujących się na miejscu zdarzenia, godzinę, datę rozpoczęcia oględzin,
- c) szkic miejsca wypadku, najlepiej przedstawia rozmieszczenie śladów na miejscu zdarzenia, co jest pomocne w późniejszej procedurze rekonstrukcji wypadków,
- d) protokół oględzin pojazdu, zawiera dane identyfikacyjne pojazdu, opis dotyczący stanu technicznego pojazdu,
- e) dokumentację fotograficzną miejsca zdarzenia i uszkodzonego pojazdu,
- f) dokumentację sądowo-lekarską ofiar wypadków drogowych, w dokumentacji tej, zwłaszcza dotyczącej sekcji zwłok śmiertelnych ofiar wypadku, jest opis zakresu i charakteru obrażeń ciała osób poszkodowanych [Pankiewicz, 2006 r., s. 13].
- g) protokoły zeznań świadków zdarzeń drogowych i samych uczestników, informacje zawarte w protokołach z zeznań uczestników i świadków zdarzeń drogowych zaliczane są do tzw. dowodów osobowych [Pankiewicz, 2006 r., s. 14].

Przykład z praktyki kryminalistycznej:

W dniu 20 kwietnia 2013 roku na trasie Małuszów–Jawor doszło do wypadku drogowego ze skutkiem śmiertelnym. Na miejsce zdarzenia przybył Naczelnik Wydziału Kryminalnego KPP w Jaworze, technik kryminalistyki oraz Prokurator Rejonowy w Jaworze i biegły z zakresu ruchu drogowego.

Po przybyciu na miejsce zdarzenia ustalono, że kierujący pojazdem m-ki BMW, jadąc w kierunku Legnicy, podjął manewr wyprzedzania samochodu m-ki Mitsubishi Carisma, a następnie podjął decyzję o wyprzedzeniu kolejnego pojazdu m-ki Peugeot.

Kierujący pojazdem m-ki Peugeot naruszył zasady bezpieczeństwa w ruchu lądowym i spowodował wypadek drogowy, nie zachowując należytej uwagi i ostrożności. Główną przyczyną wypadku było zjechanie na lewy pas drogi służący do jazdy w kierunku przeciwnym, a następnie nieupewnienie się, czy nie znajduje się na nim inny pojazd. W wyniku tego samochód m-ki BMW, który znajdował się na tym samym pasie, w celu uniknięcia bocznego zderzenia zjechał na pobocze, chcąc powrócić do ruchu. Niestety przy podjęciu manewru kierujący pojazdem stracił panowanie nad pojazdem w wyniku czego zjechał na prawy pas jezdni i uderzył w drzewo.

Pierwszym sporządzonym dokumentem była notatka urzędowa, następnie protokół z przebiegu badania stanu trzeźwości urządzeniem elektronicznym i przesłuchanie świadków zdarzenia.

W wypadku komunikacyjnym zginęło dwóch pasażerów, czego powodem było odniesienie poważnych obrażeń wewnętrznych ich ciała. Dwóch pozostałych odniosło poważny uszczerbek na zdrowiu, który mógł zagrażać ich życiu.

Przeprowadzone zostały oględziny sądowo-lekarskie, dzięki którym w sposób szczegółowy opisane zostały ślady na ciele ofiar, np. otarcia, czyli oględziny zewnętrzne i oględziny wewnętrzne, czyli otwarcie zwłok i określenie zmian wewnętrznych w jamach ciała.

Manewr wykonywania skrętu w lewo i wyprzedzania, jak w powyżej wymienionym przypadku, stanowi grupę wypadków szczególnie groźnych.

Przepisy ustawy z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz. U. 1997 nr 98 poz. 602) zawierają zasady wykonywania skrętu w lewo i wyprzedzania, art. 22 dotyczy zmiany kierunku jazdy lub pasa ruchu:

Art. 22 ust. 1. Kierujący pojazdem może zmienić kierunek jazdy lub zajmowany pas ruchu tylko z zachowaniem szczególnej ostrożności.

Art. 22 ust. 2. p. 2. Kierujący pojazdem jest zobowiązany zbliżyć się do środka jezdni lub na jezdni o ruchu jednokierunkowym do lewej jej krawędzi – jeżeli zamierza skrócić w lewo.

Art. 22 ust. 5. Kierujący pojazdem jest zobowiązany zawczasu i wyraźnie sygnalizować zamiar zmiany kierunku jazdy lub pasa ruchu oraz zaprzestać sygnalizowania niezwłocznie po wykonaniu manewru.

Wypadki drogowe spowodowane są również złymi warunkami pogodowymi. Przyczynami są pory deszczowe, śnieg, oblodzenia – pomimo dostosowania odpowiedniej prędkości czy samej praktyki wynikającej z wieloletniej jazdy kierowca często traci panowanie na pojeździe.

W wyroku SN z dnia 23 lipca 2014 r., sygn. akt V KK 32/14, Sąd wskazał, iż współodpowiedzialnymi za wypadek drogowy może być dwóch lub więcej uczestników ruchu drogowego, z zastrzeżeniem przypisania im tylko takiego skutku, jaki został przez nich spowodowany, chociażby nieumyślne naruszenie zasad bezpieczeństwa ruchu.

Podobny pogląd wyraził SN w wyroku z dnia 23 września 2008 r., sygn. akt WA 37/08.

Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz. U. 1997 nr 98, poz. 602) wskazuje również, że uczestnikami ruchu drogowego mogą być piesi, którzy mogą przyczynić się do spowodowania wypadku.

Przyczyny tego typu zdarzeń są różne. Spowodowane mogą być nadmierną prędkością kierującego pojazdem, przy czym podejmowany manewr hamowania staje się bezskuteczny,

z powodu czego osoby znajdujące się na pasach mogą odnieść poważne obrażenia ciała lub wynikiem może być śmierć na miejscu zaistnienia wypadku drogowego.

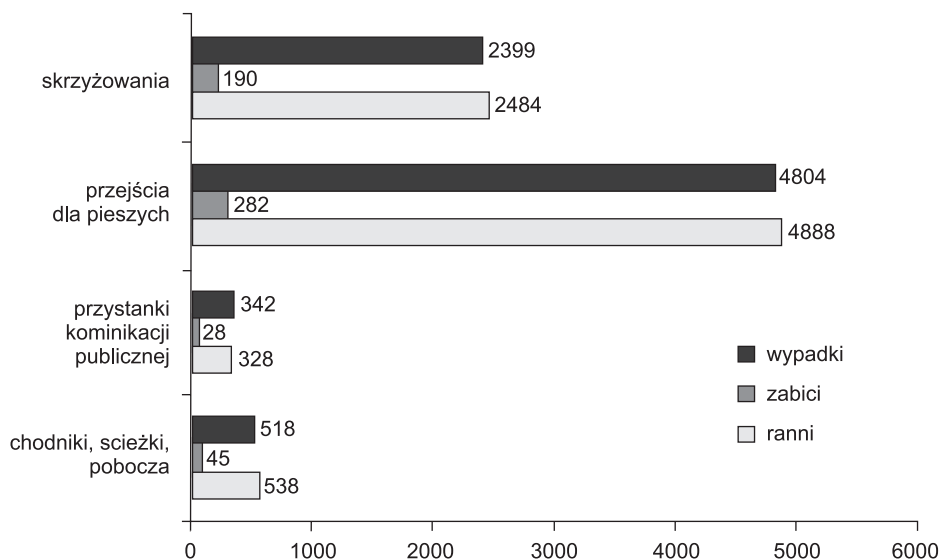
Osoba kierująca może znajdować się w stanie nietrzeźwości lub być pod wpływem środków odurzających w postaci np. narkotyków lub innych substancji mających wpływ na organizm człowieka.

W wyroku SR w Świebodzinie z dnia 24 października 2013 r., sygn. akt VI K 44/12, sąd uznał, że kierujący pojazdem prowadził samochód w stanie nietrzeźwości i zastosował wobec niego środek karny w postaci zakazu prowadzenia wszelkich pojazdów mechanicznych w ruchu lądowym na okres 8 lat.

Inną przyczynę stanowi niewłaściwe zachowanie się samych pieszych, którzy bardzo często ryzykują własnym życiem poprzez wtargnięcie na jezdnię, np. na czerwonym świetle.

Do wypadków drogowych z udziałem pieszych najczęściej dochodzi w porze jesienno-zimowej. Spowodowane są znacznie gorszą widocznością niż w okresie letnim. Jeżeli jest gorsza widoczność, to wiąże się z tym większe ryzyko niedostrzeżenia poruszających się osób na poboczach, gdyż potrącenia pieszych to nie tylko miasta i przejścia dla pieszych, ale także pobocza, którymi poruszają się piesi między miejscowościami oddalonymi od siebie o kilka kilometrów. W takich sytuacjach ciężko jest oceniać w 100%, po czyjej stronie leży wina. Piesi pomimo wielu apelów ze strony policji bardzo często poruszają się bez oznaczeń, choćby w postaci jakichś elementów odblaskowych na odzieży.

W 2005 roku statystyki Policji wykazały, że piesi spowodowali 14,8% wypadków drogowych, przy czym aż 3883 wypadków nastąpiło poprzez nieostrożne wejście na jezdnię, 900 wypadków było skutkiem nieprawidłowego przekraczania jezdni, a 627 wypadków nastąpiło przez przekraczanie jezdni w miejscach niedozwolonych.

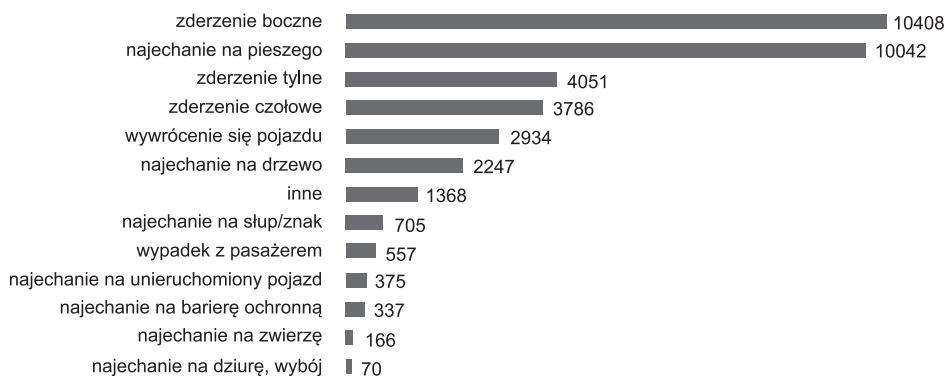

Wykres 1. Wypadki w miejscach udostępnionych dla ruchu pieszego w roku 2005

Źródło: Internet 1.

Na przedstawionym powyżej wykresie widać, że najwięcej wypadków z udziałem pieszych miało miejsce na przejściu dla pieszych. Niepokojące jest to, że 4804 pieszych brało udział w samych wypadkach, przy czym śmierć poniosły 282 osoby, a 4868 to osoby ranne.

Pomimo że przejścia dla pieszych powinny gwarantować bezpieczne przemieszczanie się na drugą stronę jezdni, to w praktyce niestety często jest inaczej. W dużej mierze wypadki drogowe są następstwem nieprawidłowego poruszania się samych pieszych, ale także kierowców nie zachowujących odpowiedniej ostrożności, czego przykładem jest wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 marca 2005 r., sygn. akt IV KK 378/04, dotyczący kierującego, który samochodem nieumyślnie naruszył zasady bezpieczeństwa w ruchu lądowym, przy czym spowodował wypadek drogowy poprzez potrącenie pieszego. W wyniku wypadku poszkodowany doznał obrażeń w postaci złamania trzonu prawej kości piszczelowej oraz strzałkowej prawej, co skutkowało naruszenie czynności narządu ruchu ww. na okres powyżej 7 dni (art. 157 § 5 kodeksu karnego).

Wykres 2. Wypadki drogowe według rodzajów w 2012 roku

Źródło: Internet 2.

Powyzszy, opracowanych przez policję wykres przedstawia najczęstsze przyczyny wypadków drogowych w roku 2012. Wynika z niego, że grupę zagrożeń tworzą wypadki zderzeń bocznych, polegających na zderzeniu się dwóch pojazdów, przy czym przód jednego uderza w bok drugiego. Drugą grupę tworzą potrącenia pieszych.

W raporcie Europejskiej Rady Bezpieczeństwa Transportu (ETSC) z czerwca 2015 r. możemy przeczytać, że Polska to kraj, w którym liczba pieszych zabitych każdego roku na drogach należy do najwyższych w Europie. **Piesi to ponad jedna trzecia wszystkich ofiar wypadków na polskich drogach w 2014 r.** W ponad 9 tys. wypadków zginęło ich 1116 (ponad 8 tys. zostało rannych), czyli średnio 93 miesięcznie, 21 tygodniowo, trzech dziennie. Dużo, szczególnie na tle Europy [Internet 3]. Liczba wypadków z udziałem pieszych w roku 2005, 2012 czy też 2014 staje się niepokojąca. To świadczy nie tylko o braku wyobraźni czy też pośpiechu, ale przede wszystkim o braku poczucia bezpieczeństwa na drogach i pasach.

Dokonanie rekonstrukcji wypadku i zdarzeń drogowych przy użyciu odpowiednich programów komputerowych

Dla późniejszego opiniowania ważny dowód stanowią zdjęcia i nagrania z miejsca zdarzenia drogowego wykorzystywane głównie przy rekonstrukcji przebiegu wypadku drogowego, dzięki którym można wykonać przestrzenną wizualizację odtworzonego przebiegu wypadku.

Zdjęcia fotograficzne pozwalają na:

- a) dokumentowanie miejsca wypadku,
- b) dokumentowanie położenia powypadkowych pojazdów,
- c) dokumentowanie śladów w miejscu zdarzenia, ich przebieg i charakter,
- d) dokumentowanie uszkodzeń pojazdów [Internet 4, s. 51].

Fotografia przede wszystkim służy do weryfikacji wykonanego szkicu, określa kierunek zderzenia, rodzaj uszkodzeń, przebieg toru ruchu pojazdów. Jest również elementem pomocniczym przy dokonywaniu rekonstrukcji zdarzenia drogowego.

Rekonstrukcje wypadków drogowych sporządzane są przy pomocy programów komputerowych. Jednym z nich jest program PLAN służący do sporządzania planów sytuacyjnych z miejsca zdarzenia drogowego, który zawiera informacje o miejscu zdarzenia i wykorzystuje je przy rekonstrukcji. Program ten posiada zautomatyzowane rysowanie skrzyżowań i odcinków dróg, dzięki czemu po wprowadzeniu z uzyskanych informacji odpowiednich wielkości, odległości tworzy obraz. Zawiera także bazę znaków drogowych i sylwetki samochodów.

Innym programem jest program V-SIM, posiada on możliwość symulacji ruchu pojazdów samochodów. Dzięki niemu przeprowadzona zostaje analiza dotycząca przebiegu zderzeń pojazdów między sobą, ale także z udziałem pieszych.

Program TITAN przeznaczony do czasowo-przestrzennej analizy ruchu, zwanej także analizą czasowo-ruchową. Przy pomocy TITAN-a można analizować wzajemne położenia poruszających się obiektów w określonym czasie, co jest rutynowym postępowaniem w przypadkach:

- a) potrącenia pieszego przekraczającego jezdnię,
- b) kolizji przy wyprzedzaniu i skręcie pojazdu wyprzedzającego,
- c) kolizji pojazdów jadących krzyżującymi się drogami,
- d) innych, gdzie niezbędne jest wyznaczenie wzajemnych położenia obiektów w określonym czasie [Internet 4, s. 286].

Podsumowanie

Powyższe przykłady wskazują jednoznacznie, jak ważnym i często stosowanym elementem kryminalistyki są oględziny. Mają one doniosłe znaczenie w przypadku opisanych wyżej zdarzeń drogowych, których w Polsce niestety nie brakuje, co bardzo dobitnie mogliśmy niestety zaobserwować na przykładzie wyżej wskazanych wykresów odnoszących się do roku 2005, 2012 i 2015, w których na tle Europy Polska wypadła najgorzej pod względem bezpieczeństwa na drogach. Przyczyną wypadków jest nie tylko niestosowanie się przez kierowców do norm prawnych wynikających z odpowiednich przepisów, ale też jazda pod wpływem alkoholu i narkotyków, zły stan pojazdów oraz dróg czy też zwykła brawura.

Z powyższych ustaleń wynika, że piesi także przyczyniają się do wypadków na drodze.

Pozostaje mieć nadzieję, że stan ten będzie się poprawiał, skutek czego rozważania w tej materii staną się częściej wyrazem teorii niż praktyki.

Bibliografia

Książki

- Czerw S., 1985, *Badanie – oględziny miejsca zdarzenia, jako zespół czynności technicznych. Materiały z konferencji naukowej na temat: Zagadnienia taktyki kryminalistycznej*, Warszawa.
- Kaczmarek M., 2011, *Kryminalistyczne badanie miejsca zdarzenia w teorii i praktyce*, Wydanie II poprawione i zmienione, Wydawnictwo Szkoły Policji w Pile, Piła.
- Kotowski W., 2008, *Eksperyment procesowy w sprawach wypadków drogowych – zarys problemu*, *Palestra* r., nr 5–6.
- Malasińska-Nagórny A., 2012, *Eksperyment prowadzony na podstawie art. 211 K.p.k a eksperyment rzeczoznawczy*, *Kwartalnik Prawno-Kryminalistyczny Szkoły Policji w Pile*, nr 1–2(10–11).
- Maksymowicz K., Żoła M., M., Kościuk J., Dawidowicz B., 2010, *Dokumentowanie przebiegu i wyników eksperymentu procesowo-kryminalistycznego oraz możliwości przeprowadzenia wirtualnego eksperymentu procesowego przy zastosowaniu technik laserowego skanowania 3D*, *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii*, LX.
- Młynarczyk Z., 1996, *Oględziny i eksperyment procesowy*, *Prokuratura i Prawo*, nr 1.
- Opis i rekonstrukcja wypadków drogowych*, 2006, Materiały szkoleniowe, Wojskowa Akademia Techniczna Wydział Mechaniczny Zakład Inżynierii Eksploatacji Pojazdów, Politechnika Warszawska Wydział Samochodów i Maszyn Roboczych, Warszawa.
- Sochacki P., Potalski J., 2009, *Wzory wypełniania dokumentów z ruchu drogowego*, Wydawnictwo Szkoły Policji w Słupsku, Słupsk.
- Ślusarz K., 2014, *Wykonywanie podstawowych czynności na miejscu zdarzenia drogowego*, Wydanie IV, poprawione, Wydawnictwo Szkoły Policji w Słupsku, Słupsk.

Akty normatywne

- Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz. U. 1971 nr 12 poz. 114 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 1997 nr 89, poz. 555 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz. U. 1997 nr 98 poz. 602 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz. U. 2001, nr 106, poz. 1148 z późn. zm.).
- Wyrok SN z dnia 8 marca 2005 r., sygn. akt IV KK 378/04, LEX nr 147122.
- Wyrok SN z dnia 23 września 2008 r., sygn., akt WA 37/08, LEX nr 458863.
- Wyrok SN z dnia 23 lipca 2014 r., sygn., akt V KK 32/14, LEX nr 1499212.
- Wyrok SR w Świebodzinie z dnia 20 października 2013 r., sygn., akt VI K 44/12, <http://www.zielona-gora.po.gov.pl/index.php?id=182>
- Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 5 lipca 2007 r. w sprawie postępowania policjantów na miejscu zdarzenia drogowego.

Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dn. 15 lutego 2012 r. w sprawie wykonywania czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów.

Zarządzenie nr 609/07 Komendanta Głównego Policji z dnia 25 czerwca 2007 r. w sprawie sposobu pełnienia służby na drogach przez policjantów (Dz. Urz. KGP nr 13, poz. 100).

Źródła internetowe

Internet 1: Komenda Główna Policji BPiRD WPwRD, Wypadki drogowe w Polsce w 2005 roku, ZWiN ZN, Warszawa 2006, <http://www.policja.pl/pol/aktualnosci/3529,Bezpieczenstwo-na-przejsciach-dla-piesznych.html> [dostęp: 3.02.2016].

Internet 2: <http://dlakierowcow.policja.pl/download/15/107797/Segregator1.pdf> [dostęp: 3.02.2016].

Internet 3: <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1628043,1,polska-jednym-z-najniebezpieczniejszych-krajow-dla-piesznych.read> [dostęp: 3.02.2016].

Internet 4: Pankiewicz B., *Opis i rekonstrukcja wypadków drogowych*, Warszawa, styczeń 2006, http://www.mechatronika.info.pl/dump/Opis_i_rek_wyp_dr.pdf.

SUMMARY

Aleksandra Włodarska

Forensic examination of the scene based on a traffic accident

The article presents the methods of conducting the forensic examination of the scene based on a traffic accident, the discussion of forensic versions and lawsuit experiment as the auxiliary parts in the examination of the accident scene.

The article includes the photography from the accident scene that constitutes the evidence for the future opinion, the description of various computer programs used in conducting the reconstruction of the traffic accidents.

The article also shows the most common causes of the traffic accidents based on police data from 2012 and judicial decision.

Key words: examination of the scene, a traffic accident, forensic versions, lawsuit experiment.

Data wpływu artykułu: 30.09.2016 r.

Data akceptacji artykułu: 09.05.2016 r.

Zasady zamieszczania artykułów w Zeszytach Naukowych PWSZ im. Witelona w Legnicy

Procedura recenzowania artykułów naukowych

1. Do oceny każdego artykułu naukowego powołuje się dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki afiliowanej przez autora/ów publikacji, posiadających co najmniej stopień naukowy doktora, będących pracownikami nauki z obszaru naukowo-badawczego, który jest przedmiotem publikacji.

2. Artykuł przesyłany do recenzenta nie może zawierać danych identyfikujących autora/ów, ani ich afiliacji; obowiązuje zasada nie ujawniania swoich tożsamości między autorami i recenzentami (*double-blind review process*).

3. Recenzja artykułu ma formę pisemną i jest sporządzona na formularzu recenzji zatwierdzonym przez Radę Wydawniczą.

4. Ocena artykułu jest wyrażona w punktach.

5. Recenzja kończy się jednoznacznym orzeczeniem, czy artykuł może być opublikowany w czasopiśmie. Warunkiem opublikowania artykułu są dwie pozytywne recenzje. W uzasadnionych wypadkach artykuł może być skierowany do trzeciej recenzji.

6. Autor/rzy artykułu zamieszczanego w Zeszytach Naukowych jest zobowiązany do pisemnej odpowiedzi na recenzje i przekazanie jej do Przewodniczącego Komitetu Redakcyjnego za pośrednictwem Redaktora Tematycznego.

7. Komitet Redakcyjny Zeszytów Naukowych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy decyduje, czy artykuł będzie opublikowany w danym numerze czasopisma.

Recenzent w arkuszu recenzji publikacji musi oświadczyć, na zasadzie wyboru, że:

- a) nie zna tożsamości Autora recenzowanej publikacji i afiliacji,
- b) zna tożsamość Autora recenzowanej publikacji i Jego afiliację, ale nie występuje konflikt interesów¹:

¹ Za konflikt interesów uznaje się zachodzące między recenzentem a autorem bezpośrednie relacje osobiste (pokrewieństwo do drugiego stopnia, związki prawne, związek małżeński), relacje podległości zawodowej lub bezpośrednią współpracę naukową w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających rok przygotowania recenzji.

Instrukcja dotycząca przygotowania i struktury artykułów

1. Zapis elektroniczny (tekst w edytorze Microsoft Word) – w jednym pliku powinien znaleźć się cały tekst główny, streszczenie oraz słowa kluczowe w języku polskim i angielskim, przypisy, bibliografia, indeksy. Sporządzenie przypisów, bibliografii, indeksów oraz tłumaczenie tytułu, streszczenia i słów kluczowych na język angielski należy do obowiązków autora.

2. Tekst pracy należy pisać czcionką typu TNR 12 pkt, z odstępem między wierszami 1,5. Można stosować pogrubienie jako wyróżnienie w tekście, nie należy stosować podkreśleń liter, wyrazów i zdań oraz „twardych” spacji. Strony maszynopisu należy ponumerować.

3. Tabele, rysunki i fotografie powinny być zamieszczone w tekście jak najbliżej miejsca powołania się na nie.

4. Wielkość tabel, rysunków i fotografii wraz z tytułem i źródłem nie może przekraczać formatu B5 (12,5 x 18,5 cm). Tytuły tabel, rysunków i fotografii, źródło, tekst w tabelach należy pisać czcionką TNR 9 pkt. z pojedynczym odstępem. Należy zachować odrębną kolejność numeracji tabel i rysunków.

5. Materiał graficzny (rysunki, wykresy, diagramy itp.) powinny być przygotowane za pomocą programów pracujących w środowisku Windows, np. Corel Draw, Excel, Photoshop itp. w formie gotowej do druku z możliwością naniesienia na nich poprawek po redakcji wydawniczej.

6. Po każdej tabeli oraz podpisie każdego rysunku i fotografii należy podać źródło lub informację „opracowanie własne”, „opracowanie własne na podstawie:...”.

7. Tabele należy podpisywać na górze (przed tabelą), natomiast rysunki – na dole (pod rysunkiem).

8. Rysunki w całej pracy winny być wykonane jedną i tą samą techniką, a napisy w obrębie wszystkich rysunków – w tym samym kroju i rozmiarze.

9. Fotografie i mikrofotografie – winny być wyraźne i kontrastowe. Linie, strzałki i inne oznaczenia na fotografiach należy umieszczać czarnym tuszem na jaśniejszych polach, a białym tuszem – na ciemniejszych. Napisy w obrębie wszystkich fotografii należy wykonać z zastosowaniem tego samego kroju i rozmiaru czcionki.

10. Wszelkie przekłady z języków obcych dotyczące materiałów graficznych powinny być odpowiednio przygotowane przez autora. Wydawnictwo nie weryfikuje tłumaczeń.

11. Jednostki i pisownia – obowiązuje międzynarodowy zapis układu SI, np. g.dm³ (a nie g/dm³). Wszystkie nazwy obcojęzyczne należy zapisywać kursywą, a skróty bibliograficzne stosować zgodnie z aktualnym katalogiem skrótów.

12. Należy przyjąć ogólną zasadę, że w jednej publikacji (książce, monografii, Zeszytach Naukowych) obowiązuje jeden sposób cytowania literatury, a wykaz literatury zamieszcza się na końcu publikacji.

13. Bibliografię należy zestawić w porządku alfabetycznym w następujący sposób: nazwisko autora, inicjały imion; rok wydania (gdy w danym roku jest więcej prac tego samego autora, po roku należy oznaczyć poszczególne pozycje literami a, b, c itd.); tytuł pracy (kursywą); skrót bibliograficzny wydawnictwa i miejsce wydania, numer tomu, numer zeszytu lub czasopisma oraz numery stron, np.:

Książki:

Żuk B., 1989, *Biometria stosowana*, PWN, Warszawa, s. 321.

Waniowski P., 2002, *Badanie cen* [w:] *Badania marketingowe. Podstawowe metody i obszary zastosowań*, red. K. Mazurek-Lopacińska, AE, Wrocław, s. 224–231.

Mazurek K.H. (red.), 2005, *Podstawowe metody badań marketingowych*, AE, Wrocław, s. 25–30.

Prace z czasopism:

Płaskowska E., Matkowski I.K., Moszczyńska E., Kordas L., 2002, *Wpływ sposobu uprawy na zdrowotność pszenicy jarej*, Zesz. Nauk., AR Wroc., Rol. LXXXIV, nr 445, 207–215.

Soltan A., 1999, *Światowa Organizacja Opakowań WPO – jej cele, struktura i formy działania*, Opakowania, nr 12, 18–21.

Kowal J.A., 2003, *Perspektywy integracji europejskiej*, Teraźniejszość i Przyszłość, nr 4, 34–41.

Wszystkie informacje można pobrać ze strony Zeszytów Naukowych – zn.pwsh.legnica.edu.pl.

Autor otrzymuje makietę pracy do korekty autorskiej, którą powinien wykonać w ciągu 7 dni. Zmiany w tekście wynikające z korekty autorskiej nie mogą przekraczać 3% zmian, w innym przypadku autor ponosi koszty ponownych prac redakcyjnych.

Autor publikowanej pracy zobowiązany jest podpisać autorską umowę wydawniczą i złożyć oświadczenie, że praca nie była dotąd publikowana, a jej treść i materiał ilustracyjny nie naruszają autorskich praw osobistych lub majątkowych osób trzecich. Jeśli w pracy znajdują się jakiegokolwiek cudze treści lub cudzy materiał ilustracyjny, autor przygotowywanej publikacji jest zobowiązany bezwzględnie podać źródło, a w niektórych wypadkach uzyskać pisemną zgodę posiadacza praw autorskich. Za naruszenie praw autorskich osób trzecich wszelkie konsekwencje prawne i finansowe ponosi autor.

Wraz z tekstem artykułu zgłaszanego do opublikowania, autor/rzy jest zobowiązany: złożyć oświadczenie (*Oświadczenie autora/autorów*), że utwór nie był dotąd publikowany, jego treść i materiał ilustracyjny nie naruszają osobistych i majątkowych praw osób trzecich, podać swoją afiliację oraz określić opisowo i procentowo indywidualny twórczy wkład poszczególnych współautorów w powstanie utworu.

